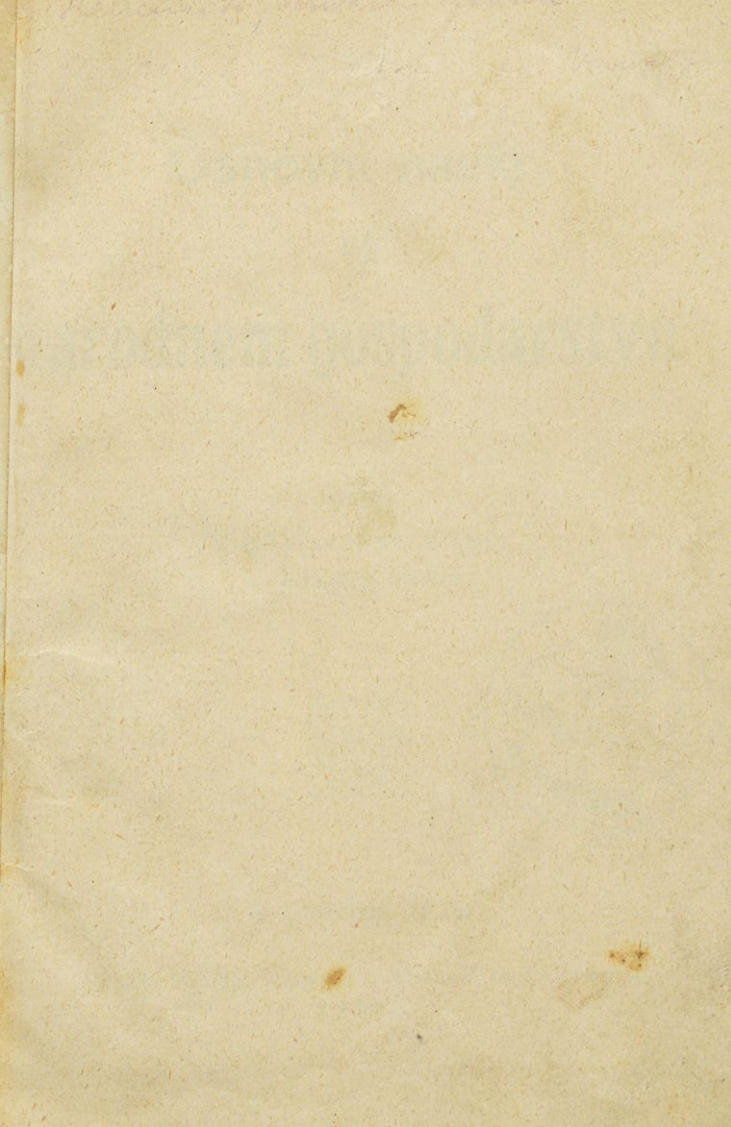

VI.
X. 38338.
f.

R
B
P
M

38338, VI, X, f.

98338, 22, w. f.

Osnovni nauki o narodnem gospodarstvu.

Spisal
Valentin Žun
c. kr. finančni komisar

V Ljubljani 1908.

Založila Narodna knjigarna. — Natisnil Iv. Pr. Lampret
v Kranju.

Vse pravice pridržane.

03003A660

Predgovor.

Narodno gospodarstvo kot veda ali nacionalna ekonomija (tudi nacionalna ekonomika imenovana) je del gospodarskih znanosti, ki se imenujejo skupno politična ekonomija. Politična ekonomija namreč obstoji iz teh-le delov:

1. iz narodnega gospodarstva, ki pojasnjuje gospodarske pojave in uredbe ter odkriva zakone, po katerih se ravna gospodarsko življenje (teoretični del narodnega gospodarstva);

2. iz narodno-gospodarske politike, ki nas uči, kako se praktično uporabljajo načela, katera odkriva teoretično narodno gospodarstvo, obenem pa kaže pota in sredstva, kako more zlasti država najprimerneje posegati v narodno gospodarstvo;

3. iz finančne znanosti, ki nas uči, kako naj država (dežela, občina) najprimerneje ureja svoje državno (deželno, občinsko) gospodarstvo;

4. iz gospodarske zgodovine, zgodovinskega dela narodnega gospodarstva in

5. iz narodno-gospodarske slovstvene zgodovine.

Naša knjiga govori o narodnem gospodarstvu, kateremu je radi ložjega razumevanja pridejana kratka zgodovina narodnega gospodarstva in narodno-gospodarskega slovstva.

Narodno gospodarstvo je še mlajša veda, katera dela težave zlasti radi tega, ker še marsikateri pojmi niso stalno določeni (vrednost, glavica i. t. d.), ker imajo razni pojmi drugačen, širji ali ožji pomen, nego si jih predstavljamo v navadnem življenju, in ker posamezna dejstva, katera je treba razmotrivati, niso natančno omejena. Poleg tega dejansko gospodarsko življenje, vzgoja in izobrazba, politična in verska stremjenja uplivajo na motrilca narodno-gospodarskih pojavov, kar je večkrat na poti objektivnemu presojevanju.

V slovenskem jeziku pa je bilo še posebno težavno spisovanje takega narodno-gospodarskega dela, ker je bilo treba orati ledino in sta zlasti terminologija in stilizacija prouzročali marsikatero težkočo. Tudi mi radi oddaljenosti od večjih kulturnih središč ni bilo mogoče uporabiti toliko tujejezične literature, kakor sem si želel v korist svojemu delu.

Moj glavni namen je bil, ustvariti temelj na katerem bode mogoče delati dalje na polju narodno-gospodarske vede, katera mora prodreti v vedno širje sloje našega naroda; pomanjkljivosti dela občutim sam najbolje.

V svojem spisu sem se pred vsem naslanjal na ta-le dela: Dr. Mih. V. Vuić, Načela narodne ekonomije; Fr. Fiedler, Lehr- und Lesebuch der Nationalökonomie; Charles Gide, Principes d'Économie politique, in Eugen Philippovich, Grundriß der politischen Ökonomie.

Razven tega sem poleg raznih skriptov in monografij še uporabljal: dr. Janez Ev. Krek, Socijalizem, Fran Milobar, Izabrana poglavlja iz narodnoga gospodarstva, Isaev, Načala političeskoj ekonomii, Conrad, Elster, Lexis & Loening, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Roscher, Grundlagen der Nationalökonomie, Neurath, Elemente der Volkswirtschaftslehre, Menger, Grundsätze der Volkswirtschaftslehre, L. Cossa, Primi elementi di Economia sociale, in P. Leroy-Beaulieu, Précis d'économie politique.*)

V. Ž.

*) Drugi viri so navedeni v spisu samem.

Uvod.

Osnovni pojmi.

1. Potrebe.

Človek ima potrebe, dokler živi. Te potrebe ga silijo, da začne misliti na to, kako bi jih zadovoljil. Ako je lačen, mora skrbeti, da potolaži lakoto, ako je v mrzli zimi na planem, išče, da bi prišel v toplo zavetje. Potrebe so pa različne. Vsakdo mora jesti, ako hoče ohraniti svoje življenje, tudi obleka in stanovanje je potrebno za človeka v naših krajih. Take potrebe, ki so za življenje neobhodno potrebne, imenujemo naravne potrebe (eksistenčne). Pa celo pri teh naravnih potrebah vidimo, da so različne v različnih dobah in na različnih krajih zemlje. Obleka n. pr. je v vročih krajih notranje Afrike že razkošje, kakor morda pri nas svilen obleka mesto volnene.

Z razvijajočo se omiko rastejo tudi potrebe, ki niso tako za življenje neobhodno potrebne, temveč le bolj oslajajo življenje. Take potrebe ime-

nujemo kulturne potrebe. Človek se vzgoji v teh potrebah, postale so mu večalimanj svojstvene. Ako mora bogat Američan večkrat potovati v Evropo radi izpremembe življenja, je že vrhunec kulturnih potreb. Tudi lazenje po visokih gorah je postalo kulturna potreba.

Naravne in kulturne potrebe se pa morajo razvijati enakomerno. Ako kaka delavka po cele dni pije le kavo, da more ob nedeljah obleči lepše krilo in svilen robec, imenujemo to nespamet; ako učenjak tisočake daje za knjige, sam pa hodi umazan ali celo raztrgan, imenujemo to pretiravanje kulturnih potreb.

Navadne naravne potrebe se ponavljajo neprestano. dočim kulturne potrebe lahko počivajo več let in se slednjič pojavijo z elementarno silo. Zgodi se pa tudi, da postane človeku to, kar je poprej smatral za potrebno, zoprno. Bogataš, ki je preživel v razkošju in velikomestnih zabavah več let, se rad naseli v kakem mirnem kraju, da ne sliši dosti od mestnega življenja.

2. Dobrine.

Sredstva ali stvari zunanjega sveta, s katerimi svoje potrebe zadovoljimo, imenujemo dobrine (Gut) in ono delovanje, ki redno meri na to, da si preskrbi takih sredstev (dobrin), se zove gospodarstvo.

Vseh stvari zunanjega sveta ne moremo imenovati dobrine (Güter), ker niso vse sposobne, da bi zadovoljevale človeške potrebe. Golazen, kakor

kuščarji v naših krajih, niso dobrine, pač pa v onih krajih, kjer jih jedo.

Istotako se zahteva od dobrine, da je dosegljiva, da se more podvreči človeški oblasti. Nebesna telesa se ne morejo smatrati za dobrine. Tudi moramo vedeti, da so stvari sposobne za zadovoljitev naših potreb, sicer so za nas brez pomena. Električna je šele s preteklim stoletjem postala dobrina. Besedo dobrina lahko torej označimo po tem, kar smo navedli zgoraj natančneje.

Dobrine so ona v človeški oblasti se nahajajoča sredstva, katera je človek spoznal za sposobna, da mu zadovolje potrebe.

Nekatere stvari se nahajajo v taki množini, da človeku ni potreba nič skrbeti zato, da bi mu jih zmanjkalo. Take stvari so n. pr. zrak, voda, pragozdi za obmejne stanovalce i. t. d. Imenujemo jih tudi svobodne ali proste dobrine, ker so vsakomur na razpolago; druge dobrine pa, katere se nahajajo le v omejeni in nezadostni množini z ozirom na sedanje in dogledne bodoče potrebščine, pa zovemo gospodarske dobrine.

V prihodnjem bomo govorili le o tej vrsti dobrin.

3. Vrednost.

Vsaka dobrina nima enakih svojstev, da bi zadovoljile naše potrebe; nekatere dobrine cenimo v tem oziru višje, druge zopet manj.

Oni pomen, katerega ima kaka stvar za nas glede na zadovoljitev naših potreb, imenujemo vrednost stvari. Vrednost ni nobena lastnost dobrine, temveč le odnošaj stvari nasproti potrebi. Po svoji naravi je vrednost nekaj imaterijalnega in podvržena raznim izpremembam.

Vzroka vrednosti dobrine sta pa korist dobrine, t. j. ona zmožnost, katero ima, da se more porabiti za človeške potrebe, ter težava, katera je spojena s pridobitvijo dobrin, ki se nahajajo v stvarstvu le v omejeni množini.

V gospodarstvu rabimo stvari (dobrine) ali v ta namen, da jih takoj potrošimo (jed) ali pa zato, da si zanje nabavimo drugih stvari ali dobrin (denar): zato govorimo tudi o porabni vrednosti ter o menjalni ali o prometni vrednosti.

4. Gospodarstvo.

Gospodarstvo skrbi za to, da človek dobiva dovolj dobrin, ki so mu potrebne za udovoljitev njegovih potreb. Ko bi dobrine kar ležale v naravi, bi se nam ne trebalo brigati za drugo, kakor da jih pobiramo in morda še shranimo zase.

Narava pa v največ slučajih zahteva od nas še več. Mi moramo stvari predelavati, ako jih hočemo napraviti užitne, moramo jim premeniti obliko, oziroma s pomočjo produkcijskih dobrin napravljamo užitne dobrine. To postopanje zovemo produkcijo ali pridobivanje dobrin. Vsaka produkcija pa za-

hiteva zopet, da se porabijo produkcijske dobrine in zahteva tudi delo. Gospodarsko pa je samo tako postopanje, če je produkt vsaj toliko vreden, kakor produkcijske dobrine in delavna sila, ki sta se rabila za izdelek.

Skupno vrednost produkcijskih dobrin in dela, ki je potrebno, da se napravi novo dobro, ^{na}zovemo stroške dobrine.

Vrednost, katero imajo dobrine, ki so nastale s produkcijo, imenujemo donos. Ta donos ima pa ali večjo vrednost, kakor so jo imeli one dobrine, katero smo porabili pri produkciji z vrednostjo dela vred ali pa tudi ne. O čistem donosu govorimo le v prvem slučaju.

Dohodke imenujemo svoto onih vrednosti, katere sme gospodarč človek porabiti, ne da bi pri tem trpel njegov imetek. V navadnem življenju si mislimo pri dohodkih vedno nekaj stalnega in ponavljajočega, v narodno-gospodarskem oziru to ni potreba. Vedno pa govorimo o dohodkih le z ozir m na subjekt, kateremu pripadajo, dočim je donos v zvezi s predmetom, kateri ga daje.

Produkcija ni samo izdelovanje dobrin, temveč tudi vzdrževanje istih, namen produkcije je pa konsumpcija ali trošenje.

Čim več se izdeluje, tem več se lahko troši. Iz tega vidimo, da sta produkcija in konsumpcija v vzajemni zvezi. Vse gospodarstvo obstoji v teh dveh, oziroma treh činiteljih in bi gospodarstvo lahko tudi označili tako, da je to ono po nekem načrtu se vršeče delovanje, ki

meri na to, da neprestano izdeluje, vzdržuje in troši gospodarske dobrine.

Če gospodarstvo služi le potrebam, posameznika, imenuje se posamezno gospodarstvo. Če pa obsega več oseb, govorimo o skupnem gospodarstvu. Nekako skupno gospodarstvo je tudi državno gospodarstvo, ki služi potrebam skupine ljudi, ki so združeni v državno celoto. Temu gospodarstvu podobno je gospodarstvo občin, okrajev, dežel. Taka gospodarstva se imenujejo tudi prisilna, ker se ne ustanove prostovoljno, temveč po neki oblasti.

Narodno gospodarstvo pa imenujemo splošnost onih naredb in naprav, ki zadevajo po prometu združena gospodarstva (kakega naroda. ?) *kake države!*

*Gospodarstvo je delovanje ki' stremlji
za pridobivanjem koristnih dobrin.*

I. Predpogoji uspešnega razvoja gospodarstva.

1. Zunanja narava

je bistveni materialni pogoj vsakemu gospodarstvu. Ona daje prostor gospodarstvu, nudi mu svoje snovi in svoje sile.

Že podnebje vpliva na čudovit način na gospodarstvo narodov. Večni led in pa tropična vročina provzročujeta, da je ljudstvo na skrajnem severu in skrajnem jugu povsem otopelo, da moremo ondi govoriti le o večnem mrtvilu v gospodarstvu in omiki. Tudi pod zmernim podnebjem imamo različne pasove, ki vplivajo odločujoče na gospodarstvo. Tako ima vinska trta le določene svoje kraje in z največjim človeškim naporom ni možno trte presaditi v mrzle visoke kraje, da bi ondi uspevala. V novejšem času podnebje tudi močno vpliva na to, katere kraje si ljudje zbero za letovišča po leti ali za zdravilišča po zimi.

Zemljepisna lega je vzrok, da so nekateri kraji cveteli že od pamtiveka, v drugih se je pa

človek naselil šele, ko ni dobil več prostora v ugodnejših krajih. Italija in Grška sta radi morja, katero ju obkrožuje, radi razvitosti obrežij, radi mnogih rek v notranjem imeli že pred tisočletji visoko kulturo, dočim so narodi v sarmatski ali donavski nižavi še živeli v prvotnem stanju. Gorata dežela, ki ne more imeti občil, kakor ravna pokrajina, se med seboj bistveno razločujeta.

3. Odločilnega pomena je tudi geologična sestava tal, tako na površju kakor v notranjščini. Opozarjamo samo na rodovitnost in nerodovitnost polja, na razne zaklade v zemlji kakor rude, premog, petrolej.

Snovi so namenjene za uporabo, in sicer neposredno ali posredno ter so zato bolj ali manj koristne. Nekatere lahko takoj povžijemo, kakor sadove divjih rastlin, druge moramo zopet vjeti i. t. d. kakor živali, dalje moramo zopet nekatere preosnovati, da jih moremo uporabiti.

Naravne sile so ali organske, kakor vegetativna sila rastlin ali neorganske, kakor težnost, elastičnost i. t. d.

2. Prebivalstvo.

Prebivalstvo je gotovo najvažnejši činitelj v naravnem gospodarstvu, ker bi brez njega sploh ne bilo narodnega gospodarstva.

Prebivalstvo se imenuje skupno stanovalstvo ene dežele. Prebivalstvo zavzema v narodnem gospodarstvu tako važno mesto, ker predstavlja delo, eno glavnih podlag produkcije, ono tudi do-

loča vrsto in množino potreb. Število prebivalstva se določa po ljudskem štetju. Po postavi o ljudskem štetju z dne 29. marca 1869. so se vršila v Avstriji štetja l. 1869. 1880., 1890. in 1900. Prirastek prebivalstva je v Nemčiji znašal od l. 1815. do 1891. 24 milijonov. Stanje prebivalstva je ali absolutno ali relativno, in sicer obsega absolutno stanje vse stanovalce v državi na dan popisa brez ozira na gostost naselitve v posameznih krajih, relativno je pa množina prebivalstva z ozirom na gostost, tj. množino, ki odpada povprečno na en km².

V gospodarskem oziru je velikega pomena tudi razmerje med obema spoloma in pa razmerje po starosti prebivalstva. Zam.
1/9 d
mno

Priroda se je pobrigala za to, da je med moškim in ženskim spolom nekako ravnotežje; v Evropi uči statistika, da se pač narodi nekoliko več moške kakor ženske dece, tako da pride na 1000 ženskih 1006 moških otrok, ali razmerje se po večji umrljivosti otrok in drugih okoliščinah moškega spola kmalu izpremeni tako, da imamo v splošnem celo več ženskega prebivalstva kakor moškega, in sicer je razmerje 1000 proti 1024.

Navadno se to razmerje smatra za nepovoljen pojav v socialnem in gospodarskem oziru, ker se s tem množi število neomoženih oseb, raste število nezakonskih otrok in mnogo žensk in otrok pade na hrbet države ali občine. Po našem mnenju to naziranje ni pravo. Ženski naj se poda prilika za izobrazbo, s tem si bo najlažje utrdila svoj socialni in gospodarski položaj. Upoštevati je

dalje razmerje po starosti prebivalstva. Razložujemo v tem oziru tri dobe: dobo razvoja in učenja, dobo dela in dobo počitka. Običajno se dogaja, da se narodi več otrok, kakor pa umre starih ljudi. Ako se to vrši počasneje, potem imamo večje število za delo sposobnega prebivalstva kakor neproduktivnega.

Statistika nam kaže, da pride na Francoskem na 100 produktivnih oseb 45 neproduktivnih, na Nemškem na 100 produktivnih 61 neproduktivnih. Ta razlika po starosti je posebnega pomena pri zakonodajstvu o šolah, vojaški obveznosti i. t. d.

Gostost prebivalstva ima pomen zato, ker se navadno misli, da en kraj more preživeti toliko ljudi. To pa je samo v onih krajih, kjer je doma poljedelstvo brez izvoza, v industrijskih krajih s cvetočo izvozno trgovino je pa gostost prebivalstva bolj podrejenega pomena. Na km² pride ljudi v Belgiji 212, na Japonskem 107, Nemškem 91, v Avstriji 64, v Rusiji 19.

Oni pojavi v prebivalstvu, po katerih se število istega izpreminja, se imenuje gibanje prebivalstva. Naravne izpremembe donšajo porodi in smrt, socijalne pa pri- in izseljenje.

Običajni predpogoj porodom je ženitev. Število porok v raznih dobah je različno. Največ so pri tem koraku merodajni gospodarski odnošaji. Poprečno pride v Evropi na 2000 prebivalcev 15 porok na leto.

Koliko otrok odpade na oženjeni par, ni lahko preračunati. Približno se je izračunilo, da pride na

Nemškem na en par 4·4 otrok, na Francoskem 3·2 otrok.

Plodovitost žene ni odvisna ne od socialnega, ne od geografskega in tudi ne od gospodarskega položaja ali podnebja.

Nezakonskih porodov se je v teku enega desetletja naštel v Avstriji 12%, v Nemčiji 11%, v Italiji 7·2%. V krajih, kjer je ženitev vsem prosta, je ta odstotek mnogo manji n. pr. v Rusiji 2·9, v Grški 1·3 in v Srbiji celo 0·5%.

Umrljivost prebivalstva je ponajveč odvisna od zdravstvenih in gospodarskih odnošajev.

Že v zgodovini starih narodov beremo o ljudskem preseljevanju, isto opazamo tudi v srednjem veku; vendar o pravem izseljevanju moremo govoriti šele od preteklega stoletja sem z razvojem prometnih sredstev.

V narodno-gospodarskem oziru razlikujemo troje vrst izseljevanja, in sicer 1.) medkrajevno (interlokalno) seljenje. Tu opazamo zlasti, da se delavstvo iz dežele prav rado naseljuje v industrijskih mestih. Posledica temu je večkrat, da kmetu delavcev primanjkuje ali so pa delavci predragi, v mestih pa nastaja delavski proletarijat; dalje opazujemo 2.) izseljevanje v tuje države v svrhu daljšega ali krajšega bivanja. To izseljevanje po našem mnenju ni škodljivo za domovino, temveč večkrat koristno. Veliko naših Dolenjcev, zlasti Belokranjcev zapušča dom in se naseli v Ameriki, da si pridobi nekoliko premoženja in s tem zopet v red spravi svoje domače gospodarstvo.

Najpogubneje v političnem in tudi gospodarskem oziru je pa 3.) trajno izseljevanje v tuje države. Pri tem se izgubi po navadi vsak stik s prvotno domovino, izgubi se tudi polagoma narodnost. Žalibog, da uprav pri Slovencih in Hrvatih vsak dan opazujemo, kako najboljše moči zapuščajo največ radi slabih gmotnih razmer v domovini svojo rodno zemljo in se trajno naseljujejo onkraj oceana.

Odkar so države prenehale izdajati prepovedi za izseljevanje, množi se to vedno bolj in zlasti Jugoslovani moramo v tem oziru s skrbjo gledati v bodočnost. Prostost izseljevanju temelji v Avstriji na državo-osnovnem zakonu z dne 21. decembra 1867., ki se je po vojnem zakonu iz leta 1868. in 1889 deloma preuredil. *Prepoved razseljevanja*

3. Država.

Osební predpogoj za narodno-gospodarski razvoj je človeška družba, zlasti pa še država. Družbo tvorijo ljudje, ki stopajo v medsebojno zvezo po navadah in običajih, posebno pa še po rodbinskih, stanovskih ali čisto gospodarskih odnosajih, država je pa združba ljudi, ki predstavljajo na ven omejeno ozemlje, v notranjem jih pa veže enako pravo, ista narodnost ali vsaj ista zgodovinska preteklost. Država jamči za red in varnost nasproti notranjim in unanjim nasprotnikom. Njena glavna naloga pa obstoji v tem, da pospešuje in čuva javno blaginjo.

Zato se mora večkrat korist posameznikov žrtvovati občni koristi, kar vidimo zlasti pri razlastitvah (eksproprijacijah). Tudi je dolžna država, da gospodarski promet državljanov z zakoni spravi v posebne oblike; tako nastane iz gospodarskega kupa ali prodaje pravni posel.

Najvažnejši upliv na gospodarsko življenje ima država s tem, da pobira davke.

4. Osebna svoboda in svoboda prometa.

Osebna svoboda obstoji v tem, da človek more svoje dušne in telesne sile uporabiti sebi v prid na kakršnikoli način, samo da pri tem ne trpi javna blaginja ali se ne prekoračijo državne postave. Popolno osebno svobodo je donesla šele francoska revolucija in leto 1848., ker do one dobe so bili posamezni stanovi, kakor kmetijski, popolnoma odvisni od gospodarjev v političnem in gospodarskem oziru. Tudi obrtniki so bili združeni v „cehih“, ki so močno prikrajševali osebno svobodo posameznikov.

Z osebno svobodo vred se je dosegla zvečine šele v preteklem stoletju tudi svoboda prometa, t. j. pravica posameznika, da se sme naseliti, kjer mu ljubo, ter svoboda v gospodarskem delokrogu. Dočim pa je osebna svoboda skoro neprikrajšana, zahtevala je občna blaginja, da se je svobodni promet vendar na neke strani moral omejiti. Tako so nastali zakoni o patentih, o varstvenih znamkah, o delavskih pogodbah i. t. d.

Z osebno svobodo je nerazdružno zvezana

5. Zasebna lastnina

Zgodovinski razvoj gospodarstva pričenja s skupno lastnino. Razne okoliščine, največ pa vedno razmnoževanje prebivalstva, so donesle zasebno lastnino. Najprvo se opaza to pri premičninah, zlasti pri orožju in orodju. Nepremičnine so se dalje obdržale v skupni lastnini in tudi še dandanes imamo gospodarske pojave, ki zelo spominjajo na nekdanjo skupnost imetja, kakor „mir“ na Ruskem in „zadruga“ na Hrvaškem.

Ali kakor se more pravo delo razviti prav šele po osebni svobodi, tako se more razviti kapitalizovanje le pod pogojem, da človek ve, da bo sad svojega truda užival po svoji volji, da bo neomejen gospodar tega, kar je zaslužil, da bo torej zasebni lastnik.

Ves gospodarsko-zgodovinski razvoj meri na to, da se zasebna lastnina kolikor možno utrdi, in naši pravni nazori, ki se zrcalijo v državnih zakonih, temelje na podlagi zasebne lastnine.

Zasebno lastnino so hoteli različno opravičiti. Tako imamo za to naravno teorijo, teorijo dela, teorijo okupacije in legalno teorijo.

Socializem in komunizem, ki sta se kot nauka pojavila v prejšnjem stoletju, pa zahtevata skupno lastnino in sicer komunizem v vseh zadevah, socializem v mehkejši obliki pa le skupnost produktivnega imetja.

6. *Dedinsko pravo.*

Naravno spopolnilo zasebne lastnine je dedinsko pravo, katero daje pravico lastniku, da sme določiti tudi, kaj se ima po smrti goditi z njegovim imetjem, oziroma da že postava določa, komu naj pripada imetek, ako ni zapustnik napravil poslednje volje. Tudi dedinsko pravo omejuje v nekaterih ozirih neomejeno oblast nad imetkom in sicer na korist družbe (težave pri napravi fidejkomisov) ter v namenu, da varuje naravne in gospodarske razmere rodbine (nujni delež).

Še bolj nego proti zasebni lastnini se bojuje socializem proti dedinskemu pravu. In res je to vzrok, da se večkrat v eno roko steče ogromno bogastvo, čeprav se ne more reči, da bi je ravno tak dedič s svojim delom zaslužil.

Vendar pa bi na drugi strani videli, da bi se prav malokdo brigal, da bi si z velikimi, večkrat zelo nevarnimi podjetji pridobival imetek, ako bi videl, da ves njegov trud po smrti pripade tujim ljudem, in nima njegova volja pri izbiranju dedičev nič odločevati.

II. Pridobivanje dobrin (produkcija).³

Narava nam nudi marsikatero stvari, katere brez vsakega truda lahko porabljamo zase, kakor vodo, zrak, sadje v tropičnih krajih. Take stvari zovemo tudi naravne dobrine. Druge vrste dobrin pa ne moremo kar brez vsega porabljati; v zadovoljitev svojih potrebščin jih moramo šele predelovati, oziroma z delom napravljati. Take stvari se imenujejo umetne dobrine.

Ker naravne dobrine nikakor ne zadostujejo, da bi naše potrebe popolnoma zadovoljile, mora človek skrbeti za to, da si napravi kolikor več umetnih dobrin. Delavnost, ki povzdiguje naravne in napravljaja umetne dobrine, zovemo pri-
dobivanje dobrin ali produkcijo. Nikakor pa človek umetnih dobrin ne ustvarja ali napravljaja novih stvorov. Človek le obstoječe snovi predelava, oblikuje in spreminja.

Pri vsaki produkciji moremo govoriti o tehniškem in gospodarskem postopanju. Tehniško postopanje meri na to, da vporabnost danih snovi s predelavo povečuje, gospodarsko pa na to, da vrednost dobrin z ozirom na gospodarsko načelo zvišuje.

Z ozirom na ti dve strani produkcije si razlagamo tudi pojma plodnost (produktivnost) in donosnost (rentabiliteto). Produktivna je vsaka produkcija, ki napravi nove dobrine, da ž njimi zadovoljimo svoje potrebe. Rentabilna ali donosna je pa le tista produkcija, ki je gospodarsko uspela, ki je torej dosegla več vrednosti, nego se je porabilo za njo.

A. Podlage produkciji.

Splošno se imenujejo narava, delo in glavnica kot podlage produkciji. To razdelitev skušajo tudi zgodovinsko utemeljiti. Pri lovskih, pastirskih in ribiških narodih je bila narava odločujoč činitelj pri gospodarstvu, v starem in srednjem veku delo in v sedanosti glavnica. Po našem mnenju je delo edino podlaga produkciji, ker narava se more uporabiti pri gospodarstvu le z delom, večkrat celo s silo, in glavnica je šele posledica dela in pa narave. Vendar bomo radi preglednosti ostali pri razdelitvi, ki je navadna v vseh narodno - gospodarskih knjigah.

I. Narava.

Že pri predpogojih uspešnega gospodarstva smo omenili naravo. Pri tem pa ne mislimo samo na zemljo, na kateri živimo in ki nam daje snovi in svoje sile, ki jih uporabljamo v gospodarstvu, temveč na vse stvarstvo, ki obdaja človeka. Saj si skuša človek pod svojo oblast spraviti tudi sile,

ki niso neposredno na našem planetu. On uporablja solnčno svetlobo, da ustvari novo podobo raznih predmetov (pri fotografiji) in tudi solnčna gorkota se da izkoristiti pri obrtnih podjetjih.

Znameniti francoski nacionalni ekonom Leroy-Beaulieu je zapisal velepomembne besede: *L' égalité est une simple idée de l' homme; la nature ne la réalise nulle part!* (Enakost je samo človeška ideja; narava je ne uresničuje nikdar.)

V resnici vidimo večkrat naravnost ogromno razliko, če se ozremo v ta ali oni kraj in ta razlika ima merodajni upliv na gospodarstvo.

Pri podnebj u čutimo prav dobro to razliko. V tropičnih krajih, kjer raste kruh kakor sadje, kjer vroče solnce samo skrbi, da človek shaja brez odeje, kjer tudi mraz človeka ne sili, da bi skrbel za svojo streho, ne vidimo nikjer posebne kulture. Ljudje se ne brigajo dosti za to, kaj bo prinesla prihodnjost, oni živijo bolj podobno živalim nego človeku. Tudi na njihove duševne zmožnosti upliva podnebje. V teh vročih krajih živijo ljudje brez spomina, po navadi ne vedo, kaj se je dogodilo par ur preje. In če se pokažejo naravne sile v vsej svoji grozovitosti, če potresi, povodnji uničijo cele pokrajine, ljudje stojijo topi vsem tem pojavom nasproti. Niti na mar jim ne pride, da bi s svojo močjo ukrotili te divje sile, da bi si podvrgli vodne moči i. t. d. Samo v zmerno toplih krajih, kjer človek z naporom prideluje svoj kruh, se je moglo razviti pravo premišljeno gospodarstvo. Pa tudi pri nas v takozvanem zmernem pasu opazujemo velik razloček

med podnebjem, kar upliva tudi na gospodarstvo. Na Dolenjskem pridelujemo vino, na Gorenjskem ne raste trta. Zrak, ki nas sicer vse obdaja, je vendar zelo drag. Koliko meščanov pohiti vsako leto ven na deželo, da se navžije svežega zraka. Podnebe je mnogo uplivalo, da so nekateri kraji kot letovišča in zdravišča dobili svetoven glas, da so ljudje v kraju obogateli. Omenimo samo Gleichenberg in Lošinj.

Merodajna za uspešno gospodarstvo je tudi zemljepisna lega. Stari Grki in Feničanje so bili po svojem stanovanjskem navezani na morje, Angleži so postali gospodarji na morju, ker jih je lega njihove domovine silila naprej po morju, Amerika se je v 500 letih tako razvila, da danes prekaša v marsičem Evropo, pri čemer je veliko uplivala lega dežele, preprežene na vseh straneh s plovnicami rekami. Na ljubljanskem barju gotovo ne more živeti toliko ljudi, kakor v rodovitni vipavski dolini, tudi Bled s svojim jezerom, Bohinj s svojimi gorskimi velikani je sam na sebi kapital, katerega zastonj iščemo kje drugod.

Velepomembna za gospodarstvo je geološka sestavina zemeljskega površja in njene sredine. Ni zastonj izrekel Franklin besede: Premog (in kanali) je napravil Anglijo za to, kar je sedaj. Ne samo rude, premog, sol, ki se nahajajo na posameznih krajih, uplivajo na razvoj gospodarstva, zlasti še industrijo, tudi drugače je od sestavine zemlje veliko odvisno gospodarsko blagostanje kakega kraja ali dežele. Črna prst na Ruskem rodi toliko pšenice, da se

lahko v večji množini izvaža, dočim naši peščeni kraji komaj prežive kmeta. Od geologične kakovosti zemeljskega površja in njenega osredja je veliko odvisna tudi gostost prebivalstva kake dežele. Ne pravimo zastonj, da se polovica prebivalstva na Českem preživi od tega, kar se nahaja v zemlji, ker velika množina raznih rud in premoga je deželo privedla do tolikega bogastva.

Vsak človek mora imeti gotov del zemeljskega površja, da na njem stanuje in pa da si na njem prideluje živila, ki jih potrebuje. Ker se število prebivalstva vedno množi, treba si je zmeraj več neobdelanega sveta podvreči, da služi človeškim potrebam in gotovo ni čisto nepotrebno vprašanje, ali bo vedno dovolj prostora na zemlji, da se bo moglo preživiti neprestano rastoče prebivalstvo. Res je sicer, da se z razširjanjem kulture povzdiguje donosnost zemlje, da se n. pr. z raznimi umetnimi sredstvi provzroči, da zemlja rodi veliko več, nego če se pusti nepognojeno ali pognoji z navadnim gnojem, toda čez gotovo mejo se ne bo moglo iti. Gotovo pride čas, da se bo človek moral zadovoljiti s 13 milijardami hektarjev zemeljskega površja, ker novega neobdelanega sveta ne bo več dobiti. Toda ta čas je še tako daleč, da se današnji znanosti še ni treba baviti s tem vprašanjem.

II. Delo.

Delo je uporaba človeških sil za neki gotovi učinek. Človek je sicer vedno

vezan na naravo z njenimi snovmi in silami, toda narava samaodsebe nič ne podari; povsod je treba nekega truda, če hočemo uživati darove, ki jih donaša narava. Tudi jagod, sadja in drugih takih stvari ne dobimo brez dela.

Vsako delovanje ni delo v gospodarskem pomenu. Znameniti državnik Gladstone je vsak dan sekal drva, in vendar ne smatramo tega pri njem za delo, temveč za zabavo. Delo namreč mora biti le sredstvo za dosego kakenga namena, ne pa namen sam. Zato lovec, ki se telesno gotovo zelo trudi, ko lovi divjačino, katero potem podari svojim prijateljem, ne dela v gospodarskem pomenu, temveč se le zabava, dočim njegov gonjač dela, ker se trudi, da bi dosegel neki namen, da bi namreč kaj zaslužil, s čimer bi mogel zadovoljiti svoje gospodarske potrebe.

Dalje je tudi pri delu pogoj, da se praviloma ponavlja. Isto dejanje more biti po svojem namenu in po pravilnosti, kakor se redoma vrši, razvedrilo ali pa delo. Tak razloček vidimo pri diletantih in pa pri možu po poklicu, pri plesalcu ali pri plesalnem učitelju, pri hribolazcu ali pri gorskem vodniku, pri šetalcu in pa pri pismonoši i. t. d.

Res je, da imajo časih veliki umetniki, dobri rokodelci ali pridni kmetje pri svojem delu nekaj užitek, toda vobče je neki napor združen z vsakim delom.

Ravno ta napor je uzrok, da si človek skuša svoje delo olajšati, je skuša skrajšati; odtod ves

napredek v industriji, odtod dalekosežne iznajdbe na vseh poljih.

Sicer si pri delu navadno predstavljamo neko gibanje človeškega telesa, zlasti uporabo človeških rok, toda pri vsakem še toli mehničnem delu deluje tudi duh ali razum. Učeni Srb Jurij Križanić je že l. 1661. zapisal stavek, da le roke in razum store človeka za človeka. Zato se tudi delo ne more strogo ločiti v duševno in telesno.

Z ozirom na nalogo, katero ima delo pri produkciji, moremo razločevati:

1. delo onega, ki odkriva nepoznana svojstva narave ali pa iznajduje nova sredstva in načine za izdelovanje gospodarskih dobrin (učenjaki, izumitelji);

2. delo onega, ki vodi in nadzoruje produkcijo (podjetnik);

3. delo onega, ki izvršuje posamezna opravila, ki so potrebna pri produkciji (delavec).

Po svojem zgodovinskem razvoju se običajno gospodarsko delo deli v te vrste: 1. Prisvajanje prostih dobrin. Semkaj spada lov, ribarstvo, trganje sadja in kopanje rude (in sicer najbolj za lišp). To je najprimitivnejša stopnja gospodarstva. 2. Proizvajanje surovin, to je vodstvo narave, da donša potrebne sirovine. Temu se prišteva živinoreja, poljedelstvo, sadjarstvo, vinogradništvo. 3. Kemično in mehnično predelovanje snovi, kakor pri obrtih, industriji in umetnosti. Slednjič pride še 4. duševna produkcija, 5. prenos dobrin (trgovina) in

6. vrhovna uprava vsega gospodarstva (državna varnost osebe in imetka).

Govori se dalje tudi o produktivnem in neproduktivnem delu, ako namreč donša delo vsaj toliko dobrin, kolikor se jih je porabilo pri produkciji ali pa ne.

Nazori o produktivnosti posameznih vrst dela so se v teku zgodovine zelo menjavali.

Fiziokrati*) so smatrali le poljedelstvo (in rudarstvo) za produktivno, češ, da samo poljedelstvo ustvarja prava bogastva, vse drugo delo pa le upravlja snovi, ki jih je rodilo poljedelstvo. Merkantilisti**) so pa imeli zopet le one poklice za produktivne, ki pomnožujejo stanje dragocenih kovin kakega naroda (rudarstvo, trgovina, zlasti še izvoz). Celo Adam Smith, čegar delo

*) Ustanovnik agrarno-fiziokratiške šole v narodnem gospodarstvu je Quésnay, telesni zdravnik francoskega kralja Ludovika XV. († 1774). On je učil, da more le popolna prostost produkcije in prometa pospeševati gospodarsko blagostanje naroda. Značilne za njegov nauk so besede, ki se še sedaj večkrat navajajo in katere je izrekel voditelj neke deputacije francoskemu ministru Colbertu na vprašanje, kaj naj stori za njihovo mesto: „Laissez nous faire“ (pustite nas pri miru), t j država naj se ne meša v trgovino, potem se bo izteklo vse dobro.

**) V 16. in 17. stoletju, ko so države prehajale od naturalnega gospodarstva na denarno, ko so stalne vojske in vladarji zahtevali vedno več denarja, je bilo umevno, da je ta razvoj gospodarstva, katerega sta zlasti pospeševali angleški protektor Cromwell in francoski minister Colbert našel tudi odmev v narodno-gospodarskem slovstvu, ki se pravzaprav šele s tem časom pričinja. Znamenitejši merkantilistiški pisatelji so bili: Anglež Tomo Mun, Italijan Serra, Francoz Budin in Nemci Becher, Schröder ter Sonnenfels.

je še dandanes v marsičem podlaga narodno-gospodarski vedi, je smatral le materijalno (mehanično, telesno) delo za produktivno.

Francoski nacijski ekonom Charles Gide je navedel v svoji knjigi za vzgled, da je vsako delo, ki smo je navedli zgoraj, produktivno izdelovanje kruha.

Pri tem navaja, kdo je vse sodeloval, predno smo dobili v svojo roko kruh, da ga zavžijemo. Eden je oral, sejal, žel, vozil žito domov, drugi zopet mlel, tretji pekel, pa vendar bi vsega tega ne bilo, če bi v davnem času nekdo ne odkril svojstev pšenice ali rži. In tudi lastnik zemljišča je gotovo pripomogel, da se je napravil kruh, čeprav morda sam ni delal. Ne sme se pozabiti tudi na delo inženerja, ki je napravil načrt za osuševanje polja, na stavbenika, ki je napravil gospodarsko poslopje. Tudi to še ni dosti. Treba je bilo poljskega čuvaja, ki je preganjal potepuhe, državnega pravdnika, ki je obtožil potepuha, sodnika, ki ga je obsodil, vojaka, ki je branil žetev pred napadi. Pa tudi učitelja, ki je učil kmeta in njegove hlapce osnovne pojme poljedelstva, zdravnika, ki je skrbel za njihovo zdravje, ne smemo pozabiti. Celo pesnik in umetnik, ki vzbujata s svojimi umotvori veselje do poljedelstva, nista brez pomena. Od navadnega delavca do vladarja v državi, vse je v nekaki zvezi pri produkciji posameznih gospodarskih dobrin.

Gotovo je jako težko določiti, kateremu delu gre prednost pri produkciji gospodarskih dobrin, saj je n. pr. oni, ki je izumil, kako se izdeluje

kosa ali lemež, vsaj toliko pripomogel do produkcije, kakor kosec ali pa orač.

V vsem narodnem gospodarstvu se mora zahtevati prava razdelitev med posameznimi deli in posameznimi poklici. Kaj pomaga železnica v kakem kraju, kjer ni pogojev za prevažanje ali izvažanje? Nasprotno je pa lahko po naravi zelo obdarjena pokrajina na prav nizki gospodarski stopnji, če ji manjka transportnih sredstev, da bi mogla s primernimi stroški svoje pridelke spraviti v promet. Lep zgled nam nudi naša Bela Krajina, kjer se že toliko let brezuspešno poganjajo za železnico. Splošno se opaža v modernih državah, da veliko preveč ljudi sili v malo trgovino in pa v javne službe, nasproti pa kmetijo zapuščajo najboljše moči.

Ne smemo pri produktivnosti tudi prezreti, da tisto, kar je morda za posameznika produktivno, večkrat za človeško družbo ni. Če kdo koga ogoljufa ali mu kaj ukrade, ima pač od tega dobiček, ali v splošnem to ni produktivno delo ker se ž njim množina obstoječih dobrin ne poveča. Nenravna dejanja so v narodnem gospodarstvu neproduktivna.

Produktivnost dela zavisi tudi od zmožnosti za delo. Na to pa vplivajo pri posameznem človeku njegove telesne (fizične) sile in pa bolj ali manj razvite duševne (intelektualne) sile. Ne samo pri posameznih ljudeh, temveč tudi pri posameznih narodih se čutijo te razlike po zmožnosti za delo. Tako se računa, da en angleški poljedelski delavec napravi več v desetih

urah nego dva ruska v sedemnajstih urah. Naporno delo zahteva večjega natezanja duha in telesa, zato se mora tak fiziološko - psihološki potrošek sile nadomestiti tudi s krepko hrano in s počitkom. Pravijo, da angleški delavec napravi dvakrat toliko kakor nemški in štirikrat toliko kakor ruski. Zato pa angleški delavec tudi dvakrat bolje živi kakor nemški in mogoče desetkrat bolje nego ruski.

Človek ne dela vse svoje življenje; odšteti je otroška leta in leta starostne onemoglosti. Tista dežela si stoji najboljše glede produktivnosti dela, kjer je največ ljudi v dobi med 20. in 60. letom, v takozvani koristni starosti, ali v dobi polne delovne moči. V Evropi se nahaja 46·62 odstotkov vsega prebivalstva v tej dobi, v letih s polovico delovne moči (od 15. do 20. ter od 60. do 70. leta) 15·08%, v nedelovnih letih (do 15. in nad 70) 36·30 odstotkov. V tem pogledu stoji na prvem mestu Francoska, ker ima v dobi polne delovne moči 52·80% vsega prebivalstva, za njo pride Angleška s 47·6%, Nemška s 46·90%, Rusija s 45·95%, Severna Amerika s 45·60% odstotki. Tudi razmerje med spoloma je za produktivnost dela večjega pomena.

Če je človek tudi v najboljih letih, vendar ne more delati neprenehoma, on mora imeti čas za spanje in za zavživanje, in skušnija uči, da se produktivnost dela nič ne zviša, če se čas enodnevnega dela podaljša. Časih se je delalo po 14 do 15 ur na dan, toda z delavsko organizacijo se je doseglo skrajšanje na 10 in 11, v Avstraliji celo na 8 ur. Tudi človek ne more delati vse dni v

letu. Ni je države na svetu, kjer bi ne imeli nekaj praznikov. Na Angleškem in v Ameriki se z vso strogostjo pazi na nedeljski počitek, na Francoskem, kjer se za to ne zmenijo dosti, pa delavci v ponedeljek delajo „plavega“, kar se tudi v naših krajih prav pogosto dogaja. Vobče se pa vidi, da je ravno v najmanj kulturnih deželah največ praznikov in sopraznikov. Na Francoskem imajo n. pr. 60 prazničnih dni v letu, v protestantskih deželah 75. na Ruskem in na slovanskem jugu pa 100 do 150. Poleg zmožnosti za delo govorimo tudi o veselju do dela in o pridnosti. Čimbolj smo si svesti svojih dolžnosti, čimbolj gotov nam je neki cilj pri našem delu in čim več zahtev stavimo na življenje, tem večje je naše veselje do dela ali naša pridnost.

Zato je pa nad vse važen delovni zistem, pri čemur si mislimo vse one razmere, ki odločujejo glede dela delujočih oseb, in v tem razločujemo zlasti neprosto in prosto delo. Suženj ali srednjeveški tlačan, ki sta delala za svojega gospodarja, ne da bi sama imela kaj od svojega dela, gotovo nista delala s tisto pridnostjo, s katero bi delalatedaj, ko bi del zaslužka pripadal njima samima. Najbolj produktivno je ono delo, kjer je delavec deležen tudi dobička pri podjetju, vendar se pa ta zistem ne more povsod uporabiti. Po navadi se sedaj dela proti časovni mezdi ali mezdi od kosa (akordno delo). Za počasnega delavca je bolj ugodna časovna mezda, toda spretnemu delavcu je ljubša mezda od kosa, ker tu zasluži več, kakor bi zaslužil,

če bi se njegovo delo računalo le po delovnih urah. Ali tudi akordno delo ima svoje slabe strani. Zlasti brezvestni delavci hite na vse načine pri tem delu, da bi le več zaslužili, pri tem ne gledajo dosti na kakovost izdelka. Na drugi strani pa zopet upanje po večjem dobičku zapelje delavca, da ne pazi dosti na svoje telesne moči in se v kratkem času uniči s prevelikim naporom. Primerjaj delavce v naših tovarnah, ki tako radi delajo „nadure“.

Čim večja je kultura kakega naroda, tem raznovrstneje delo se potrebuje. Uporaba strojev in naravnih sil je učinila, da je človeku treba bolj voditi delo nego mehanično delati. Ker se človeške potrebe vedno spopolnujejo, življenske zahteve vedno rastejo in je produkcija vedno bolj zamotana, se rabi vedno več izobraženih izšolanih ali kvalificiranih delavcev. Žalibog pri nas Slovencih uzgoja še ni tako uravnana, da bi naši delavci postali dostikrat kaj več nego navadni težaki. Bolje plačana mesta v tovarnah imajo večinoma tujci, pa tudi pri rokodelskih obrtih nismo dosti na boljem.

III. Glavnica.

Gotovo se o nobenem pojmu v narodno-gospodarski vedi ni toliko pričkalo kakor o pojmu besede „glavnica“. Gide je v svoji nacijski ekonomiji napravil prav značilen uvod k pomenu tega izraza. On pravi, da je bil Robinzon, najsi se o njem pripoveduje na ta ali oni način, vendar

v vseh povestih tako srečen, da je iz svoje razbite ladje, ko je bil zanesen na pust otok sredi oceana, rešil nekoliko orodja. Vsi pisatelji teh robinz nad priznavajo torej, da bi Robinzon ne mogel živeti, čeprav je imel dovolj zemlje in tudi zdrave roke, če bi ne imel nekaj orodja, ki ga je usposobljalo, da je mogel z uspehom obdelavati zemljo. Poleg narave in dela je torej bil potreben še tretji činitelj — to je bila glavnica.

Po navadi se sedaj pojmuje pod imenom „glavnica“ skupina produktov, ki se uporablja za nadaljno produkcijo.

Glavnice ločimo: 1) V produktivno in užitno glavnico. Produktivna glavnica je ona, ki služi v to, da dobimo z njeno pomočjo kako novo vrednost. Užitna glavnica je pa ona, od katere kdo samo obresti uživa.

Produktivna glavnica je sestavljena:

a) iz snovi produkcije (surovine in pomožne snovi),

b) iz orodja za produkcijo (stroji in orodje, koristne in delovne živali),

c) iz prostorov za produkcijo (delavnice, tovarne),

č) iz shramb za izdelke (skladišča, skednji),

d) iz sredstev za prevažanje izdelkov (ceste, železnice),

e) iz zboljšavanja zemljišča (melioracije, nasipi, cevi, ploti, pa tudi gnojenje).

Glavnico delimo tudi v: 2) Stoječo in krožečo (trdno in tekočo, napravno in ob-

ratno), to pa po tem, ali jo moremo uporabiti enkrat ali večkrat. Tako se n. pr. stroji uporabljajo večkrat in se le polagoma obrabljajo, surovine pa moremo porabiti le enkrat. Žito moremo izdelati v kruh le enkrat. Pri tem pa moramo upoštevati, da je merodajno le uporaba glavnice, kajti kako hišo moremo smatrati pri špekulantu kot krožečo, sicer pa kot stoječo glavnico.

Ako je produkcija plodovita in razumna, se mora krožeča glavnica pokazati v blagu, ki se proizvaja. Krožeči glavnici prištevamo: a) surovo blago v svojih prvotnih oblikah: žito, sladkorni trs, kože itd.; b) pomožne snovi, ki se pri produkciji izrabijo, ne da bi se pokazale v isti obliki, kakor n. pr. drva, premog pri parnem obraču i. t. d.; c) dovršene ali skoro dovršene izdelke, ki so določeni za nadaljno produkcijo v trgovini.

Že človek v prvotnosti je rabil glavnico, da se je mogel razviti. Brez glavnice, to je brez orodja lahko trgamo prosto rastoče sadeže, trgamo veje od dreves, toda s tem še ne moremo zadostiti vsem svojim življenjskim potrebam in najsi bomo še na tako nizki stopnji omike. Pračlovek je rabil orodje, da je pobijal živali ali lovil ribe ter si kopal podzemske jame, kamor se je zatekel ob vremenskih nezgodah. To orodje se je z razširjajočo omiko, z rastočimi potrebami vedno spopolnjevalo. Glavnica, v prvih vrsti orodje, je tako važnega pomena, da po njem razdelujemo posamezne dobe človeštva. Tako se govori o kamniti dobi, da se označi barbarsko stanje, ko je človek rabil le grobo kovano kamenje za orodje; nato je

sledila bronasta doba in po tem železna doba, ko je človek obvladal najkoristnejšo in najbolj razširjeno kovino in si jo prilagodil, da mu služi. Zatem se je pričela doba strojev, kompliciranega orodja, ki ga je gonila sprva človeška roka in žival, pozneje veter ali voda, še pozneje par, plin, elektrika i. t. d.

Že zgoraj smo omenili, da je glavnica produkt dela. Glavnica je pa tudi produkt varčnosti, pri čemer človek to, kar mu preostane nad vsakdanjimi potrebami, spravi za bodočnost, ko se bo ta prihranek rabil. Da je varčnost bistveni pogoj za spravljanje in pomnožitev glavnice, o tem ni dvomiti. Ali da bi mogel samo z varčnostjo najmarljivejši delavec postati milijonar, tega ne more trditi nihče. Mnogo evropskih, ameriških in drugih milijonarjev je prišlo do svojega bogastva bodisi s silo, bodisi s srečno špekulacijo. Res je, da je bilo mnogo sedanjih ameriških milijonarjev v mladosti revnih in so pričeli svojo karijero s prav malimi sredstvi. Vsak od njih je pričel z varčevanjem in postal tako mal kapitalist. Ali komaj je občutil par sto dolarjev v žepu, že se je vrgel na špekulacijo. Siromak ali navadni srednji posestnik mora varčevati, ker drugače ne more vzdrževati sebe, še manj pa svojo rodbino; o šolanju otrok niti ne govorimo. Bogatinu ni treba štediti, zanj zadostuje, da ne troši po neumnosti denarja, pa bo vsak dan bogateji.

Vsekako je nujno potrebno, da se v narodu budi smisel za delo in varčnost, da skrbe pravne naprave v državi za to, da se prihranjena glavnica

tudi lahko varno naloži, da vlada mir v državi sami in tudi mir na ven in da ne nastanejo preveliki razločki med posameznimi glavničnimi imovinami. Zdrav srednji stan najbolj pospešuje nabiranje glavníc.

Kot kapitalistični način proizvajanja oznamujemo ono organizacijo produkcije, pri koji ima glavno ulogo glavnica. Zgodovina kaže, da se produktivna glavnica vedno bolj zbira v rokah posameznikov, ki delavcem izplačujejo le pogojeno plačo. ves dobiček pa zahtevajo zase. Zato se zahteva odprava zasebne lastnine na produktivnih sredstvih.

B. Organizacija produkcije.

I. Vrste produkcije.

Zgodovinska šola v narodnem gospodarstvu šteje po navadi pet stopenj, po katerih se je razvijal obrt, to je delo, s katerim se pridobivajo materialne dobrine za vzdrževanje in izpopolnjevanje človeške narave.

a) Rodbinsko in hišno gospodarstvo. To vrsto gospodarstva nahajamo pri prvotnem človeku, pa tudi v starem veku in v začetku srednjega veka. Vsaka rodbina proizvaja toliko, kolikor potrebuje zase ali kolikor zavžije sama. O menjavanju ali delitvi dela se more v tej dobi le prav malo govoriti. Seveda si pa moramo rodbino predstavljati nekoliko drugače, kakor dandanes. V starem veku so spadali v rodbino

tudi neštivilni sužnji, ki so izvrševali vse obrti, v srednjem veku pa razni tlačani.

b) Rokodelstvo, izvrševano po rokodelcu. To je druga stopnja v narodno-gospodarski organizaciji, ki se je razvila v srednjem veku. Proizvajalec ne dela več záse ali za svojo rodbino, temveč za splošnost, t. j. za odjemalce. On dela s svojim blagom in s svojim orodjem, on je mojster. (Pač opazujemo še danes, še bolj seveda pa v srednjem veku. da rokodelci ni lastnik sirovine, katero misli predelati, da hodi v „štero“.) Mojster dela le po naročilu ali vsaj za majhen trg v katerem stanuje, in pazi strogo na to, da mu kdo drug ne prevzame tega razpečevališča. Zato se pa družijo z drugimi rokodelci, da se medsebojno podpirajo in branijo drug drugega. Tako so nastali razni cehovi, ki so bili tolike gospodarske važnosti do zadnjih stoletij.

c) Domače delo. Ne dela se več za odjemalce ali za trg, temveč za podjetnika. S tem se prikaže nova oseba, ki označuje sedanjo dobo narodnega gospodarstva. Rokodelci imajo pač svoje orodje, toda ne več svojih sirovin, katere jim daje trgovec, tudi ne smejo več prosto razpolagati s svojimi izdelki, za prodajo teh izdelkov skrbi trgovec.

č) Manufaktura. Podjetnik združi vse svoje delavce, ki so bili poprej raztreseni, v svoji delavnici, kar mu je gotovo v veliko korist, ker more delo previdno razdeliti med posameznime delavce po njihovih spretnostih ali njihovih nadarjenosti. Delavec sedaj ni več lastnik

sirovin, pa tudi ne orodja, tudi ne dela doma, temveč s podjetnikovim blagom v podjetnikovi delavnici.

Ta podjetnik pa mora biti že velik kapitalist, da more preskrbeti vse, kar rabijo delavci. Ta preobrat se je pričel okoli 16. stoletja z velikimi boji proti mogočnim obrtnim zadrugam (cehom).

d) Tovarna. To je stopnja moderne industrije, v kateri živimo. Pričela se je ta doba s časom, ko se je pričel uporabljati par v obrtu in prometu. Produktivnost se je silno povečala, vedno večje glavnice so se porabljale in tako je nastal oni gospodarski red, ki ga imenujejo socialisti kapitalističen, z vsemi svojimi slabimi pojavi: delavske nezgode, kronično brezdelje, nadprodukcija in krize, nagromadenje ogromnega premoženja v rokah posameznikovih in na drugi strani stradajoč proletarijat.

Ne smemo pa misliti, da so se pri tem prejšnje stopnje produkcije popolnoma porazgubile, kajti še vedno nahajamo preostanke hišnega gospodarstva v nekaterih kmetskih hišah, kjer se n. pr. natke platno, ki se porabi za domače perilo. Toda tako gospodarstvo vedno bolj pojenjava. Istotako dobimo še rokodelce, in sicer še prav mnogo, ki delajo le za odjemalce, kakor v srednjem veku. Ravnotako obstoji še vedno domače delo in manufaktura.

V sedanji dobi je za organizacijo produkcije merodajna 1. oblika podjetja, t. j. način, kako se druži glavница in delo z ozirom na osebo

podjetnika; 2. oblika obrata, t. j. druženje glavnice in dela z ozirom na produkcijo samo.

↓ Po obliki podjetja razlikujemo A) posamezna in B) družabna podjetja.

A. Pri posameznem podjetju je posameznik z vso svojo glavnico in s svojimi osebnimi lastnostimi odgovoren za uspeh podjetja. On dobi ves dobiček, pa tudi on trpi vso zgubo. Posamezno podjetje zahteva od podjetnika posebne marljivosti, energije, vstrajnosti, previdnosti in vestnosti; podjetnik mora svoje podjetje vedno prilagoditi potrebam in torej strogo paziti, kako se te vrste in spreminjajo. Zato pa pri tem odločuje le njegova volja, on ni vezan na nobeno stran, temveč se lahko prosto giblje, kakor misli, da najbolj zastopa svojo korist.

Posamezni podjetnik ima najbolj priliko razviti vse svoje sposobnosti. Zraven je pa od njegovega podjetja odvisno vse njegovo družabno stališče, njegov ugled in njegova čast, ker ga moralčno sili, da posveti vse moči podjetju. Ker je pa uspevanje podjetja mnogo odvisno od njegovih sodelavcev, zato je tudi njegovo razmerje proti delavcem večkrat povsem različno od družabnega podjetja.

B. Družabna podjetja. Veliko podjetij ni več v rokah posameznikov, temveč so se tekom zgodovine razvile razne gospodarske oblike, po katerih se združuje glavnica in delo več oseb, ali pa vsaj samo glavnica. Take družbe

zavise posebno od pravnih naprav v posameznih državah, ker pravo določa pogoje, pod katerimi dobe družbe značaj pravne osebe, t. j. da smejo obstajati kot družbe in imajo vse pravice in dolžnosti, kakor posamezna podjetja.

Naš trgovinski zakonik pozna štiri vrste takih družb, dalje imamo razne zadruge po združnem zakonu iz leta 1873. in slednjič družbo z omejeno zavezo po postavi z dne 6. marca 1906, št. 58 drž. zak.

Oglejmo si posamezne vrste bolj natančno:

1. Javna (odprta) družba obstoji iz združenja delavne moči in premoženja posameznih družabnikov. Sicer družabnik ne vtakne vsega svojega premoženja v podjetje, toda vendar mora biti z vsem svojim premoženjem porok za obveznosti družbe. Vsak družabnik ima pravico delati v podjetju in tudi pravo-veljavno podpisovati za podjetje. vendar pa se lahko odpove tem pravicam, ne da bi se pri tem iznebil svojih dolžnosti, da je porok za družbo. Občinstvo mora vedeti, kdo jamči za obveznosti družbe in kdo ima pravico družbo zastopati; zato zahteva postava, da se morajo vsi družabniki vpisati v trgovinski vpisnik (register). Zraven se morajo vpisati tudi tiste osebe, ki smejo družbo pravno zastopati.

Take javne družbe nahajamo že prav zgodaj v zgodovini, in sicer so se najpoprej družili rod-
binski člani ali sorodniki v obrtne ali trgovske

namene. (Že v 13. stoletju se bere o javnih družbah menjalcev in trgovcev.) Kot vzrok za snovanje takih družb moremo navesti to - le : delo in vednost posameznikov ne zadošča več; glavnica in kredit se zviša, če pristopi več oseb; oče vzame svojega sina ali zeta za družabnika, ali bratje in sestre ali sorodniki združijo svoj denar ali prepuste podedovano premoženje podjetju (rodbinske ustanove). V sedanjem času so se te vrste družbe udomačile tudi pri manjših podjetjih. Ker je pri takih družbah za uspešno delovanje merodajno medsebojno zaupanje, ki sloni posebno na prijateljskih odnošajih, se po navadi ne družijo veliko oseb; temveč običajno le dva ali trije. Ker ni samo eno mnenje merodajno, je večkrat vodstvo okorno, in so često posamezni družabniki pri sklepanju različnega mnenja, nastajajo mnogokrat nasprotstva in vsled tega razdružitve. Zlasti tedaj, če kdo v družbo prinese svojo glavnico, drug pa le svojo delovno moč (zmožnost), po navadi hitro razpade družba.

2. Komanditna družba. Te družbe obstoje iz javnih družabnikov (komplementarjev) in pa iz takozvanih komanditistov. Prvi dajo osebno poroštvo, drugi pa dajo denar, osebno pa niso poroki. Podjetnik je lahko en sam, ki si izgovori záse gotov dobiček ostalo pa dobe komanditisti. Če podjetje propade, izgubi podjetnik vse, komanditisti pa le vplačane svote. Pogodba komanditne družbe se mora vpisati v izvlečku v trgovinski vpisnik.

Vobče te vrste družbe niso posebno prikladne za obrt in trgovino. Zlasti trpi družba na tem, ker morajo ne osebno odgovorni družabniki imeti popolno zaupanje v komplementarje.

3. delniška (akcijska) družba zavzema najvažnejše mesto med vsemi vrstami podjetij. Pri tej družbi so udeleženi družabniki (delničarji) le z neko ulogo (delnico), torej v najhujšem slučaju morejo izgubiti le to ulogo, ker pred postavo niso delničarji, temveč je le njihova delniška glavnic a odgovorna za obveznosti in pravice podjetja. V posameznih državah odločujejo posebne postave o načinu, kako se ustanavljajo delniške družbe, koliko delničarjev mora vsaj obsegati družba, koliko je najmanjša delniška glavnic a i. t. d. Istotako glede uprave, rezervnega zaklada, najmanje višine delnic i. t. d. (V Avstriji trgovinski zakonik in delniški regulativ iz leta 1899., na Ogrskem trgovinski zakonik 1875, na Nemškem trgovinski zakonik 1897, na Francoskem postava iz leta 1867. v Italiji iz leta 1882.). Na Angleškem se po „Companies Act“ iz leta 1862. vse združitve s skupno glavnic o razdele v delniške družbe z neomejenim, z omejenim poroštvom in slednjič kakor pri nas s poroštvom delnic samih (Companies limited [by shares]). Prve delniške družbe že srečujemo koncem srednjega veka in sicer, kolikor nam je sedaj znano, najprej v gornjeitalskih mestih in to poglavitno v velikih denarnih in kreditnih zavodih, kakor na primer v genovski banki, ki je bila ustanovljena leta 1407. Na to so še take družbe raz-

širile tudi po drugih deželah, zlasti v 17. stoletju z ustanavljanjem velikih trgovinskih družb za snovanje in eksploatiranje naselbin; toda za vsako tako družbo se je ustanovil poseben zakon kakor n. pr. za nizozemsko - iztočno - indijsko družbo leta 1602.

Pravo svojo obliko in sedanji gospodarski pomen so pa dobile te družbe šele v preteklem stoletju, ko so se v posameznih državah izdale posebne postave za vse take družbe, kakor smo omenili zgoraj. Na Francoskem so se najprej uvedle na imetnika se glaseče delnice, s čimer se je delnica približala glede lahkote prenosa na druge osebe denarju in so se s tem obenem odprla vrata vsem raznoterim borznim spekulacijam.

Pri delniških družbah se ne more več govoriti o delavnosti delničarjev, tako da je podjetnik popolnoma ločen od podjetja; prvi se pokaže le pri občnem zboru, kjer presoja donosnost podjetja po tem, koliko obresti (dividende) mu donša njegova delnica. Občni zbor voli tudi nadzorstvo za podjetje in načelstvo (direktorij ali upravni svet), ki je izvršujoči organ družbe, katero zastopa tudi na ven. S tem kompliciranim sestavom pa se obenem zelo obtežuje enotnost vodstva; zato se vobče delniške družbe priporočajo za taka podjetja, ki imajo enakomeren obrat in so lahko brez enotnega vodstva. Tam pa, kjer je potrebno lahko enotno vodstvo in je podjetje podvrženo raznim konjunkturam, te družbe ne morejo posebno uspe-

vati. Delniške družbe so torej posebno ugodne za transportna in bančna podjetja, pri podjetjih za razsvetljavo krajev, za vodna in vodovodna podjetja i. t. d. Če so se kljub temu take družbe razširile tudi na raznovrstne druge panoge, je pač umljivo, ker se ravno s takšnimi družbami najlažje pridobi velika osnovna glavnic, ker je poroštvo le omejeno in ker si marsikateri ljudje skušajo pridobiti kolikor največ spekulacijskih papirjev.

Koristi delniških družb bi bile te-le: 1. le omejena odgovornost za podjetje provzroča, da se ta oblika uporablja pri velikih, tehničnih podjetjih sedanje dobe (n. pr. železnice) zlasti, ker se s tem 2. zmanjša riziko za posameznika; 3. stalnost njena, t. j. da ne zavisi od osebnih izprememb (bolezni, smrti i. t. d.) in ni vezana na usodo kratkega človeškega življenja; 4. javno polaganje računov. vsled česar ljudje raji svoj denar nalagajo v delniška podjetja kakor v zasebna.

Ne smemo pa prezreti tudi senčnih strani kakor so: komplikirana organizacija, zelo težavno natančno nadzorstvo, dalje nevarnost, da družba pod brezvestnim vodstvom zabrede v sumljive in vratolomne spekulacije, kakor nas uči kriza l. 1873. Ker imajo vse delniške družbe namen svoj obrat kolikor možno razširiti, se s tem obtežujejo ali celo uničujejo mali obrati. Omenjamo samo velike pivovarne Puntigam, Göss i dr., ki skušajo popolnoma izriniti naše domače pivovarne. Ravno s tem, da odstranijo vsako konkurenco, morejo

delniške družbe postati monopolisti v posameznih strokah.

Delniške družbe se smejo pri nas ustanavljati le zvladnim dovoljenjem; v trgovinski vpisnik se vpišejo z dovoljenjem trgovinskega ministrstva.

Delniške družbe so n. pr. pri Slovencih: delniška družba združenih pivovaren Žalec in Laški trg, Kreditna banka in stavbna družba „Union“ v Ljubljani, Jadranska banka v Trstu.

Tu omenjamo še komanditno družbo na delnice. Pri tej je glavnica komanditistov razdeljena v delnice, ki se glase na ime. Komplementarji so poslovodje. Tudi te vrste družbe nimajo nobenega pomena več v sedanjem gospodarskem življenju.

4. Tihe družbe so take družbe, pri katerih vzame nekaj oseb poroštvo, drugi pa dado denar po posebni zasebni pogodbi in dobe zato nekaj dobička, ne pa obresti. Podjetnik je le eden; ta zastopa družbo, zasebno pa sklene denarno pogodbo z drugimi.

5. Pridobitne in gospodarske zadruge (postava iz leta 1873.). Pri delniški družbi se družijo kapitalisti, da bi plodonosno uporabili svojo glavnico, namen teh zadrug pa je, pomagati tudi revnejšemu ljudstvu, da si z združevanjem olajša svoj pridobitek in svoje gospodarstvo. Število članov ni določeno. Namen mora vsaka zadruga natanko določiti. Poroštvo udov je ali omejeno, če se zahteva pri morebitnih zgubah doplačilo v višini en-, dva- ali celo večkratnega zneska deleža, ali pa

neomejeno, če združniki jamčijo za zadružne obveznosti z vsem svojim premoženjem.

Glede na namen razlikujemo več vrst zadrug.

a) Kreditne zadruge (hranilna in posojilna društva) imajo namen, razmere svojih članov v gmotnem oziru izboljšati; zlasti spodbujati varčnost in s svojim zadružnim kreditom preskrbovati svojim udom v gospodarstvu potrebna sredstva. V ta namen sprejemajo in obrestujejo hranilne vloge (tudi od nečlanov) ter dajo svojim članom posojila. Denarna sredstva so: zadružni deleži, hranilne vloge ter zadružna izposojila. Tekom časa so se nekatere zadruge razvile v pravcate banke (kreditne banke). Posebno oporo imajo v zadružnih zvezah in v osrednjem denarnem zavodu.

Razločujemo pa dva zistema teh kreditnih zavodov, in sicer zistem Raiffeisen ter zistem Schulze-Delitsch. Po Schulze-Delitschu smejo sodelovati pri zadrugah vsi stanovi, dovoljuje se le kratek kredit, število deležev naj bo kolikor možno veliko, naj se izplačuje dividenda in nastavljajo naj se plačani uradniki. Po Raiffeisnu pa obstoje kreditne zadruge le za kmete, in sicer naj se delovanje omeji le na kak manjši okraj (na eno ali več sosednih občin), dajo se daljši krediti, poroštvo zadrug je neomejeno, poslovni prebitki se pridevljejo rezervnemu zakladu, na menice se ne posojuje, delovanje v društvu je vobče brezplačno, dovoljuje se le kaka nagrada blagajniku i. t. d.

Pri nas na Slovenskem se je tekom zadnjega desetletja ustanovilo prav veliko rajfajznovk, že poprej pa mnogo kreditnih zadrug, ki stoje nekako v sredi med Raiffeisnovim in Schulze-Delitschevim zistemom. Obe vrste zadrug prav lepo napredujeta.

Rajfajznovke so še zlasti priporočati, ker so pridobninskega davka oproščene; pa tudi druge kreditne zadruge uživajo zelo važne olajšave glede davkov in pristojbin, ako svoj delokrog omejujejo le na svoje člane.

b) Konsumna društva imajo namen svojim udom preskrbljevati dobro blago po nizkih cenah, in sicer tako, da sama kupujejo na debelo in prodajajo na drobno svojim udom (na Angleškem tudi neudom). Obratna glavica se snuje iz opravičnih deležev, iz zadrugnih izposojil ter iz rezervnega zaklada, ki se nabira iz čistega dobička. Blago se sme prodajati le proti gotovemu plačilu, kar se pa žalibog večkrat ne upošteva, vsled česar so se pri nas na Slovenskem z raznimi konsumnimi društvi zlasti na kmetih napravile prav žalostne skušnje.

Blago se prodaja udom ali po tržnih cenah, obratni prebitek se pa razdeli udom po razmerju blaga, ki ga je kupil posameznik, ali se pa prodaja po najnižjih cenah, in se dobiček razdeli po razmerju vplačanih glavninskih vlog.

Konsumna društva so se razširila posebno med uradništvom ter med rokodelskimi in delavskimi stanovi. Časih so združeni s konsumnimi društvi

hranilnični oddelki, ki imajo namen dividende udov plodonosno nalagati.

c) Sirovinska in skladiščna društva. Sirovinsko društvo je podobno konsumnemu društvu, ker ima namen nakupovati na skupni račun na debelo sirovine, orodje in posode, ki so potrebne za kak obrt in to na drobno prodajati udom proti gotovini.

Čeprav so taka društva gotovo zelo koristna, vendar se ne morejo nič kaj razširiti med obrtništvom; bolje je s podobnimi društvi med kmeti (kmetijske zadruge za skupno nakupovanje umetnih gnojil, strojev, semen i t. d.).

Skladiščna društva imajo namen na pripravnih prostorih napravljati skladišča, v katerih se razstavlja in prodaja blago društvenih udov. Udje plačujejo ležnico in neki odstotek od vrednosti prodanega blaga; zato pa dobe svoj del od društvenega donosa in pa obresti od svojih deležev.

č) Stavbenske družbe (Building Societies) nakupujejo z združnimi sredstvi stavbišča in na njih grade poslopja, ki se ali oddajajo v najem zadružnikom ali pa postanejo sčasoma last zadružnikov.

d) Produktivne zadruge obstoje v tem, da se združuje delo in glavnica zadružnikov na ta način, da se skupno izdeluje ali nabavlja blago in skupno spravlja v denar. Po navadi razločujemo dve skupini, in sicer 1.) one zadruge, pri katerih odločuje v prvi vrsti produktivna de-

lavnost, n. pr. pri zadrugah strugarjev, mizarjev, kjer pravo ročno delo izvršujejo le udje, dočim se morejo sirovine (lesi. t. d.) dobivati tudi od neudov; 2.) one zadruge, pri katerih ni toliko merodajna produktivna delavnost, kakor snovi same, katere se predelujejo, vsled česar le udje dobavljajo take snovi, dočim se za produktivno delavnost uporabljajo tudi neudje. Za to vrsto zadrug so značilne naše mlekerske in sirarske zadruge, pri katerih se jemlje mleko le od udov, za izdelovanje sira, masla in drugih mlečnih izdelkov pa se tudi najamejo neudje.

V boljše razumevanje navajamo dve produktivni zadruzi.

Prva žrebljarska in železo-obrtna zadruga v Kropi in Kamni gorici spada v prvo vrsto teh zadrug. Po združnih pravilih ima ta zadruga namen železno, posebno žrebljarsko obrt v Kropi in Kamni gorici pospeševati, in sicer s tem, da:

a) skupno nakupuje sirovino, orodje in stroje in jih prodaja samo svojim udom,

b) postavlja stroje in druge obrtne naprave v skupno uporabo, in sicer jih daje v najem izključno le udom,

c) izdeluje polizdelke in jih prodaja samo udom in popolne izdelke za prodajo na skupni račun,

č) skupno prodaja izdelke udov,

d) prevzema naročila na izdelke in ista razdeli med ude,

e) pospešuje strokovno izobrazbo udov,

f) vpeljuje izdelovanje novih železo-obrtnih predmetov.

Mlekarska zadruga v Radomljah ima namen :

- a) vzdrževati potrebne združne prostore in priprave za izdelovanje raznih mlečnih izdelkov,
- b) sprejemati od svojih združnikov mleko,
- c) razpečavati mleko in mlečne izdelke.

Kljub veliki gospodarski važnosti se produktivne zadruge med obrtniki niso mogle posebno razviti. Največ je krivo temu pomanjkanje trgovske izobrazbe in združnega duha ter pomanjkanje glavnice; zato se večkrat morajo sprejemati udje, ki ne izvršujejo nobenega dela, temveč vplačajo le deleže (ud žrebljarske in železo-obrtne zadruge v Kropi je n. pr. tudi deželni odbor kranjski). Bolj uspevajo produktivne zadruge na kmetih. Tako opažamo tudi na Slovenskem, da so se n. pr. mlekarske in sirarske zadruge v prav kratkem času zelo razširile in donašajo svojim udom veliko poprej popolnoma neznanih dohodkov.

6. družbe z omejeno zavezo, ki so na Nemškem v veljavi že od l. 1892. in štejejo že milijardo glavnice, so se v Avstriji uvedle šele s postavo z dne 6. marca 1906, št. 58 drž. zak. Te družbe stoje nekako med delniško in komanditno družbo, toda pridejan jim je popolnoma nov element, ki daje družbi vse bolj čvrsto življenje, kakor je v delniških ali komanditnih družbah ali celo v zadrugah. Ta element je tesna osebna navezanost družabnikov drug na drugega. Predmet te družbe more biti vsako zako-

nito dopustno podjetje, izvzete so samo zavarovalnice in pa politična društva. Osnovna glavniica ne sme znašati manj nego 20.000 K, ki se porazdeli med ude družbe, in sicer sme vsak družabnik ob ustanovitvi družbe prevzeti samo en delež, ki ima znašati najmanje 500 K pri železničnih in pomorskih podjetjih pa vsaj 200 K. Organi družbe so: načelnništvo (poslovodje), nadzorništvo, ki se mora osnovati le tedaj, ako znaša osnovna glavniica več nego en milijon kron in če šteje družba več nego 50 družabnikov, ter občni zbor. Družba se more ustanoviti le z notarsko družbeno pogodbo in se vpisati v trgovinski vpisnik, za kar pa ni treba ministrskega dovoljenja, kakor pri delniških družbah.

Tudi ima ta družba v primeri z delniško družbo izdatne davčne olajšave. Lahko se sklicanje občnega zbora opusti tedaj, če vsi družabniki pismeno izjavijo, da se strinjajo s sklepi, ki jih je ukreniti v posameznih slučajih, ali pa da so zadovoljni, da se bo sklepalo pismeno. Za svoje delovanje si more družba v družbeni pogodbi zagotoviti posebna doplačila, katera je preračunati v razmerju z deleži.

Na Slovenskem imamo dosedaj šele eno tako družbo z omejeno zavezo, in sicer puškarstvo Peter Wernig v Borovljah, snuje se pa hotelsko podjetje „Triglav“.

7. Priгодne družbe (sindikat, konsorcij, posel a metà) se napravijo od slučaja do slučaja, da z združeno glavniico izrabijo kako ugodno konjunkturo.

8. Javne podjetbe imenujemo podjetbe takozvanih prisilnih vkupnih gospodarstev, to so gospodarstva, države, dežele, občine i. t. d. Splošno je tudi pri takih obratih merodajno gospodarsko načelo, da se doseže z najmanjšimi produkcijskimi sredstvi največji uspeh, toda vendar opazujemo med temi in zasebnimi podjetbami velik razloček, ki ga provzroča vrhovno vodstvo podjetbe in pa delovno razmerje pri podjetbi. Pri javnih podjetbah sodelujejo pač delavci, ki se sprejemajo in odpuščajo, kakor pri zasebnih, ali poleg njih obstoji še posebna vrsta uradnikov, kojih dohodninske in službene razmere se ne uravnavajo po kaki zasebni pogodbi, temveč po postavnih določilih, ki vežejo oba dela. S tem preneha biti gospodarski interes ona gonilna moč, ki vodi delavce: na njegovo mesto stopijo drugi činitelji: čut dolžnosti in časti, stanovske koristi, odlikovanja i. t. d.

Vrhovno vodstvo pri javnih podjetbah tvori v državi ali v deželi parlamentarno zastopstvo, ki je sestavljeno iz zastopnikov raznih stanov in najraznovrstnejših strank, ki imajo večinoma različne težnje; zato se pa večkrat pogreša enotno vodstvo, kakor pri delniških družbah.

Javne podjetbe so se razširile tam, kjer so si zasebna podjetja skušala pridobiti nekak monopol, kjer se obrat po vsej državi ali deželi mora vršiti enotno ali enakomerno; kjer zasebnikom radi gotovih neuspehov ni kazalo razviti delovanja in kjer se javni interesi združujejo z zasebnimi. To se vidi posebno pri občilih (že-

leznica, pošta, brzojav in telefon) ali za občine pri preskrbovanju vode in razsvetljave. Poleg tega pa so še posebej omeniti ona podjetja, katera je država ali dežela vzela v svoje roke iz finančnih razlogov (n. pr. državni tobačni in solni monopol, na Ruskem tudi monopol na žganje).

Po obliki obrata samega razlikujemo male in velike obrate ali obrate na drobno in debelo, in sicer ne samo po veličini obrata ali produkcije — torej po številu delavcev, konjskih silah strojev, visokosti obratne glavnice, vrednosti izdelkov — temveč tudi po gotovih tehničnih, gospodarskih in socialnih momentih. Značilni znaki za mali obrat so ti-le: *a)* produkcija se ne razteza tako, kakor bi se tehnično mogla; *b)* izdeluje se le za krajevne potrebe in po večini za stalne odjemalce; *c)* pri nakupu in prodaji se ne računa dosti s špekulacijo; *d)* delo se ne deli na več panog; *e)* izdeluje se večinoma z navadnim orodjem in ne s stroji, čeprav bi bilo to mogoče; *f)* podjetnik ne prekaša po izobrazbi dosti svojih delavcev in dela tudi sam z delavci vred.

Pri velikem obratu (obratu na debelo) pa opazujemo te-le znake: *a)* produkcija se zelo razteza; zlasti se dela z veliko obratno glavnico v razmerju z vrednostjo posameznega izdelka; *b)* ne razpečava se samo na domačem trgu; *c)* špekulacija pri nakupu in prodaji; *č)* delo se deli v raznovrstne panoge in po tem se tudi delavci ločijo po posameznih stopnjah zvedenosti

in izobraženosti; d) dela se s tehnično spopolnjenim orodjem, zlasti s stroji; e) podjetnik delo le vodi, in sicer ponajveč v trgovskem oziru, dočim je tehnično delo večkrat delo za plačilo; zato pa obstoji zlasti še radi velike obratne glavnice načelna in stalna razlika med podjetnikom in delavcem.

Tip malega obrata pri obrtu je roko-delstvo in velikega obrata tovarna.

Pri trgovini in pri kmetijstvu se kaže razloček med malim in velikim obratom v višini uporabljene glavnice, v različnem vodstvu in v socijalnih nasprotstvih. Trgovina ne dela s stroji in tudi pri kmetijstvu nima stroj razmeroma tolikega pomena kakor pri obrtu.

Moderno gospodarstvo vedno bolj teži po velikem obratu, kar posebno pospešujejo velika prometna sredstva sedanje dobe (železnice, parobrodi, brzojavi, telefoni i. t. d.) velike glavnice in neštevilno delavstvo, ki je navezano na stalno delo za plačilo, posebno pa še razpečavanje v tujino (izvoz).

Posledice tega razvoja pa segajo prav globoko v naše gospodarsko in tudi socijalno in politično življenje. Z velikim obratovanjem se zviša produktivnost podjetbe zlasti zato, ker se more z razdelitvijo dela in pa s stroji izdatno zvišati množina in tudi kakovost izdelkov. Stroški produkcije se zmanjšujejo, ker nekateri stroški ne rastejo sorazmerno z velikostjo obrata, kakor n. pr. nadzorovanje, in ker se surovine lahko kupijo ceneje in je tudi kredit cenejši. Zato se lahko

izdeluje veliko ceneje nego v malem obratu, kar pa ni vselej koristno v narodnem gospodarstvu. Na trgu so cene nizke le, dokler je prosta konkurenca. Zato se pa ravno veliki obrati večkrat združujejo v kartele, truste i. t. d., o katerih bomo govorili pozneje, in sicer v ta namen, da bi lahko prosto določevali cene svojim izdelkom. Veliki obrat pa tudi s tem, da izdeluje ceneje, uničuje male obrate, ki ne delajo pod tako ugodnimi razmerami, in s tem sili vedno več samostojnih podjetnikov, da se pridružujejo četi nesamostojnih delavcev.

Glavnice se nabirajo vedno bolj v rokah posameznikov, srednji stan se izgublja, „kapitalizem“ se razcvita.

Vendar pa ima veliki obrat v socialnem oziru tudi dobro stran, da je delovno razmerje pri njem po navadi bolje nego pri malem obratu, ki mora ž njim tekmovali. Vsa socialno-politična in vsa socialno-reformna dela so se šele pričela pri velikem obratu, njemu ima zahvaliti svoj postanek tudi socialni demokratizem.

Večkrat govorimo tudi o ekstenzivnem (raztežnem) in intenzivnem (močnem) obratu, zlasti pri poljedelstvu. Intenzivni obrat uporablja dražja in izdatnejša, ekstenzivni obrat pa cenena in manj izdatna produkcijska sredstva (n. pr. pridelovanje sladkorne pese na tem in paša na onem zemljišču).

2. Združevanje in delitev dela pri produkciji.

Razločujemo enovito in sestavljeno združevanje pri delu.

Pri enovitem združevanju izvršuje več oseb eno in isto delo. Na ta način se prej kaj doseže kakor pri posamniku, če dela sam. Mnogo del, ki bi jih posameznik ne izvršil v sto ali tudi tisoč dneh, se izvrši v enem ali dveh dneh, če delata dva ali jih dela več skupaj. Pri sekanju dreves pri vzdigovanju tovorov, pri žetvi i. t. d. napravi v istem času pet mož skupaj veliko več kakor bi se ta čas napravilo, če bi delal vsak posamič. Že tako združevanje zmanjšuje stroške in množi produkt.

Veliko večje važnosti je pa sestavljeno združevanje ali delitev dela v pravem pomenu besede. O tem združevanju govorimo tedaj, kadar se delo med posamezne delavce tako razdeli, da raznovrstne naloge enega dela opravljajo razni delavci.

Prva taka oblika se nam kaže pri delitvi dela po spolih, iz česar slede jako važne gospodarske posledice. Če se je vprašalo Indijance v Ameriki, zakaj da se ženijo, odgovorili so: da nam žene iščejo drva, nosijo vodo ali tovore. V času rodbinskega gospodarstva, o katerem smo govorili zgoraj, si je mož pridržal takozvana plemenita opravila, kakor lov, vojevanje, žene so pa morale skrbeti za gospodinjstvo, poleg tega pa so bile prave tovarne živali; tudi zemljo

so morale one obdelovati. *) Žena je bila prva sužnja in prvo pravo suženjstvo, ki se je pričelo s tem, da so ujetnike v vojski proglasili za sužnje, pomenja obenem prvo stopnjo ženskega osvobojenja, ker ženam ni bilo treba več izvrševati najtrjega dela, namreč tretji žitno zrno in vrteti mlinske kamne.

Že v starem veku se je pričela delitev dela po poklicih in po rokodelstvu. Gotovo je bila pri tej delitvi merodajna osebna spretnost, ki se je prenesla s podedovanjem. Kakor hitro se je pa pričelo suženjstvo, tedaj se je ta delitev vršila, kakor je bilo po volji gospodarju ali pa, kakor je nanoslo naključje. Ob času „cehov“ v srednjem veku se je posebno razvila delitev v obrtih. Vsak ceh je opravljal le eno vrsto dela in posamezne cehovske postave so skrbno čuvale, da je vsak ostal le pri svojem opravku.

Prava tehnična delitev dela pa je nastala v dobi manufakturnega gospodarstva, ko je podjetnik zbral svoje delavce, ki so bili dosedaj raztreseni, v isti delavnici. Vsako delo je namreč cela vrsta premikanj. Vsako tako premikanje se razloži v več kolikor možno enostavnih dejanj in vsako tako dejanje prepusti drugemu delavcu, tako da ima vsak delavec vedno opraviti le s tem razdeljenim delom. Prvi nacijonalni ekonom Adam Smith je kot vzgled za delitev dela navedel izdelovanje igle, ki se je

*) „Cura agrorum feminis delegata“ (skrb za njive je izročena ženam), pravi Tacit o Germanih.

za njegovega časa razdelilo v 18 operacij. Sedaj pa se opravlja pri takem izdelovanju že 72 do 92 posebnih del. Pri izdelovanju črevljev se rabi v modernih čevljarskih tovarnah 16 vrst delavcev, pri izdelovanju finega sukna celo 34 vrst različnih delavcev za posamezne dele pri izgotavljanju.

Sestavljeno združevanje ali delitev dela v pravem pomenu besede lahko delimo v dve vrsti:

1. Delitev raznovrstnega pridobninskega delovanja z ozirom na potrebe, na snov, na orodje, na tehnično delovanje med posameznimi osebami ali raznimi kraji. V vasi je gostilničar večkrat obenem mesar, pek, trgovec, trafikant, poštar i. t. d.; v mestu je po navadi vse to ločeno; mesar, pek, gostilničar i. t. d. so tu raznovrstni stanovi. Tudi pri državni upravi vidimo tako delitev.

2. Delitev dela v ožjem smislu skuša vsa opravila, ki so potrebna za kak izdelek, kolikor možno razkosati in take posamezne dele poveriti posameznim osebam. V vsaki tovarni lahko vidimo polno zgledov za to delitev.

Delitev dela pomnožuje produktivnost dela na neverjeten način. Uzrokov za to je več.

1. Najbolj zamotano delo se pri delitvi razdeli v več prostih premikanj, ki so posamezno prav lahka, kar produkcijo zelo olajšuje. Slednjič se celo pride do take točke, ko je delo tako enostavno, da ni treba več človeka zraven, temveč ga lahko nadomestuje stroj.

2. Delitev dela pospešuje spretnost pri posameznih poklicih. Človek, ki vedno opravlja isti posel, ga gotovo opravlja hitreje in boljše, nego tisti, ki vedno menjava svoje delo. A. Smith navaja za vzgled izdelovalce žrebljev, ki morejo na dan napraviti do 2300 kosov žrebljev (primerjaj žrebljarje v Kropi, Kamni Gorici in Železnikih), dočim jih kovač, ki le časih izdeluje žreblje, napravi komaj 800 do 1000 na dan, kovač, ki poprej ni izdeloval žrebljev, le kakih 200. Kako vaja, oziroma vedno isto delo upliva na spretnost, vidimo tudi lahko pri računskem uradniku, kateremu je seštevanje največjih številk prava igrača.

3. Prihranek na času. Delavcu ni treba vedno menjavati prostor in orodje; on opravlja vedno svoje posebno delo in rabi vedno isto orodje, ki torej nikdar ne počiva.

4. Skrajšanje učne dobe. Čim enostavneje je delo, katero mora kdo opravljati, tem lažje in v tem krajšem času se ga nauči; saj so še vedno veljavne besede Say-eve: Najkrajša pot do cilja se najde najlažje, če je cilj sploh blizu in se ga ima vedno lahko pred očmi.

5. Delitev dela omogočuje, da vsak dela po svojih zmožnostih in da se tudi slabotneži, starci in otroci lahko uporabljajo pri produkciji, kar opazujemo zlasti pri domačih obrtih.

Ne smemo pa prezreti tudi senčnih strani, ki so združene z razvito delitvijo dela. Te slabe strani opazujemo najbolj jasno v velikih mestih. Korenina vseh tiči v tem, da delavec dela neprestano le eno reč in tako postane preveč

enostranski, navadni stroj. Njegova duševna moč gine, delavec ne more prestopiti od enega dela k drugemu; kajti zna le, kar se je naučil, drugega nič. Ob času gospodarskih kriz je to silno nevarno za delavca, ki zna samo nekaj enega dela, ne pa vsega. Ravno ta napaka se pokaže takrat, kadar delavec po kaki nezgodi izgubi delo.

Industrijska delitev dela časih tudi ovira naravno delitev pri opravilih, ker ženi vzame njeno naravno opravilo pri gospodinjstvu in pri otrokih ter jo tira v tovarno.

Da se tem slabostim odpomore, treba je delavni čas skrajšati za toliko, da se duh preveč ne napne in slednjič otopi. Deseturni delovni čas se mora smatrati popolnoma zadostnim tam, kjer je delo zelo razdeljeno. Če je delovni čas krajši, ostane delavcu več časa, ki ga lahko porabi za nadaljno dušno in telesno izobrazbo; zato so v delavskih krajih zelo priporočati izobraževalna društva pa tudi telovadba, da se človek povsod enakomerno razvije. Ustanavljanje telovadnih društev v industrijskih krajih je neprecenljivega pomena za tovarniške delavce. Tudi naj bi se delavec, kateremu je skrajšan delovni čas, navajal na to, da skrbi za rodbinsko življenje doma, da svoje otroke vzgaja pošteno.

Pogoji za delitev dela so pri raznih vrstah produkcije različni. V splošnem lahko trdimo to-le:

1. Če naj bo delitev dela uspešna, mora se tudi delo lahko razdeliti v posamezne

dele, katere opravlja posamezni delavec. Tako je pri poljedelstvu za delitev merodajen letni čas, ne moremo pa dela razdeliti tako, da bi en delavec vsako leto le sejal, drugi zopet le žet, tretji oral i. t. d. Tudi pri takozvanih umetelnih obrtih se delo radi enotnosti ne more razdeliti med več oseb. Čimbolj se razvijata znanost in tehnična izobrazba, tembolj se širi delitev dela. Tako nahajamo sedaj že pri zdravilstvu in pri tehniki najraznovrstneje specialiste.

2. Vsak specialist prevzame s svojo posebno stroko tudi nevarnost, da mu delo izpodleti; zato je treba pri delitvi dela posebnega podjetnega d u h a.

3. Če hoče kdo n. pr. prodajati le kake posebne stvari, mora za to tudi imeti zadosti odjemalcev; trg ali razpečališče mora biti zadosti velik. Na kmetih ne bo nihče otvoril prodajalne samo za otroške igrače; prodajalne dragih kamenov nastajajo samo v velikih mestih, kjer se more pričakovati, da je dovolj oseb, katere si lahko privoščijo tako razkošje.

4. Delitev dela pa zahteva tudi dosti veliko glavnico, ker z delitvijo se produkcija zelo pomnoži, za kar se pa porabi mnogo surovin in kar povzroča velike delavske mezde.

Z delitvijo dela so nastali razni poklici. V objektivnem zmislu razumemo pod tem imenom gospodarska delovanja, ki so med seboj enaka n. pr. črevljarska dela, v subjektivnem zmislu pa

ono gospodarsko delovanje, ki daje redno preživljanje. Število poklicev vedno bolj narašča, čim bolj se širi omika. V Avstriji se je naštelo leta 1890 pet poklicnih razredov, ki se razdele v 29 skupin in 173 vrst poklicev.

Govori se tudi o stanu, če je s poklicem združena posebna zavest, da se pripada k temu ali drugemu poklicu (n. pr. vojaški, uradniški, rokodelski, trgovski stan). V prejšnjih časih je tudi pravo razločevalo razne poklice, s katerimi so bile združene posebne zasebno- pa tudi javno-pravne pravice (privilegiji). Ko so se porazgubile te posebne pravice, je vendar še ostala delitev po raznih stanovih.

Če motrimo poklicne skupine s stališča, katero zavzemajo v družbi, kak upliv imajo v državi in kako moč v gospodarskem oziru, pridemo do delitve po razredih. Čim več velja v družbi bogastvo, čim večjo moč in upliv dobiva posest v družbi in državi, tembolj odločilen pomen dobiva moment posesti pri razdelitvi v razrede.

Veliki industrijalci in mali obrtniki pripadajo pravzaprav istemu poklicu, ločijo se pa po velikosti posesti. Enakost poklicev gine, razredi se družijo in organizujejo v dva bojna tabora, v tabor posedujočih in tabor nemaničev. Glavnica in delo sta bojna klica, ki značita nasprotstvo med razredi.

3. Stroji.

a) Nekoliko zgodovine.*)

Moderna tehnika se je pričela razvijati koncem 18. stoletja (predilni in parni stroj), potem je nastal zopet nekak presledok do l. 1830., izpopolnjevala se je v dobi železničnih gradb (1840—1860) in dospela okoli 1870. in v poznejših letih na svojo sedanjo višino.

Pač je veter najcenejši vir sile, toda uporabiti se ne more dosti, ker ne veje enakomerno. (Mlin na veter ima le 77 delovnih dni v letu). Ladije jadrnice se morajo zato vedno bolj umikati parnikom. Evropska trgovska mornarica je štela l. 1875. še jadrnice z 12 milijoni ton proti trem milijonom ton parnikov, toda l. 1902. samo še 7 milijonov proti 22 milijonom ton parnikov. Tudi voda kot vir sile ima marsikatero napako, ker je njena uporaba odvisna od vremena in letnega časa; razen tega pa potrebuje visokega padca, da se večkrat z obrtom ni možno preseliti na tak kraj. Elektrika pa kljubuje lahko vsem tem neprilikam, ker se sila lahko zbira in se oddaja na velike daljave.

Z iznajdbami James Watta (1764, 1782) se pričinja doba para. Z njegovim parnim strojem se je prihranilo že precej kuriva; toda stroj se je vedno izboljševal. Iznajditelj lokomotive je Jurij Stephenson (1825), parne

*) Po Fiedlerju.

ladije Robert Fulton (1807) in parnika na vijak Erikson (1827).

Do leta 1850. so se gradili parni stroji do 30 konjskih sil, sedaj jih imamo že s 15.000 konjskimi silami in se rabi pri njih proti l. 1850. le $\frac{1}{36}$ premoga. Proti vodi in vetru ima parna sila to prednost, da ni vezana na poseben kraj in odvisna samo od cene kuriva. Ker se za kurivo rabi večinoma premog, se bliža vedno bolj nevarnost, da sčasoma usahnejo viri, v katerih se dobiva premog. Že sedaj ga nadomestuje ponekod petrolej, bencin, segreti zrak ali vodni pritisk. Električna v družbi z magnetizmom se pa še vedno izpopolnjuje. V prvi vrsti se rabi še vedno za razsvetljavo (tudi na Kranjskem imamo že mnogo mest z električno razsvetljavo), toda tudi kot vir sile si pridobiva vedno širjih tal.

Kakor so se izpreminjale te sile (voda, par, električna) tako se je pri produkciji vršil preobrat za preobratom z raznimi iznajdbami. Pri tekstilni industriji omenjamo le tkalčev čolniček, mehanične statve, ki so se najprej uporabljale pri bombaževini in se izredno brzo širile, da se je l. 1895. v Evropi naštel že 75 milijonov vreten za bombaževino, in se raztegnile tudi na tkanje lanene preje in volne. Od l. 1846. se uporabljajo šivalni stroji, l. 1877. jih je bilo na vsem svetu 4 milijone.

Pri fužinarstvu opazujemo prvi napredek v 18. stoletju, ko so se povečali plavži in sta se

pričela rabiti premog in koks namesto oglja. Bunsen, Siemens, Bessemer, Martin so imena, ki pomenjajo vsako zase naravnost prekucijo v fužinarstvu. Ko se je moglo jeklo pridobiti naravnost in v velikih množinah, od tedaj se je pričela prava revolucija na polju železne industrije (1879—1880). Produkcija surovega železa z jeklom vred se je zvišala od 12 milijonov ton l. 1870. na 27 milijonov ton l. 1890.

Pa tudi pri kemičnih obrtih (papirna industrija, tiskarne, razsvetljava), prometnih obrtih in pri kmetijstvu (umetno gnojenje, melioracije, poljedelski stroji, racijonalna reja) se je z raznimi iznajbami v teku zadnjega polstoletja izvršil ogromen napredek.

b) Narodno-gospodarski pomen strojev.

Delitev dela je napredovala le v onih industrijah, v katerih se uporabljajo stroji. Stroji se pa morejo rabiti samo tam, kjer se delo lahko razdeli v enostavna, enakomerna dejanja. Zato ima stroj največji pomen pri prometu. Promet je pa v ozki zvezi s trgovino, na katero sicer drugače ne upliva posebno močno napredek v tehniki, ki se je pa ravno z napredkom v prometu razširila v svetovno, mednarodno. Velike važnosti je stroj pri obrtu, zlasti še pri tekstilni industriji. Pri rudarstvu izvršuje glavno delo rudar, postranska dela stroj. Tudi pri kovinski industriji je še velikega pomena ročno delo, posebno glede finih izdelkov. Pri

poljedelstvu, gozdarstvu in hišnem gospodarstvu stroj primeroma ni toliko-kega pomena, brez pomena je pri umetniku.

Koristi, ki jih donša uporaba stroja, moremo prav preceniti šele, če se v duhu pomaknemo nazaj v dobo, ko so se še vse dobrine izdelovale z roko ali z orodjem, ki je povejšavalo moč človeških udov. Najtežavnejša dela, ki so človeka približala živini, opravlja stroj z lahkoto. Omenimo le delo rimskih sužnjev, ki so gonili mlinske kamene, ujetnike na galerah, pihače v glažutah i. t. d. Koliko je pa del, katerih bi človek sam ali s pomočjo živali sploh ne mogel izvršiti, če bi mu ne pomagal stroj! (Veliko kladvo v tovarni za kovine napravi s težo 8 do 10.000 kg 200—300 udarcev v eni minuti; s strojem se dolžina 1 milimetra razdeli v 30.000 enakih delov; s stroji, s katerimi se tiskajo železnični vozni listki, se napravi do 70.000 komadov na dan). In vendar se pri vsej hitrosti, s katero dela stroj, dela vedno enako; utrujenosti, kakršno občuti vsako živo bitje, stroj ne pozna. S strojem se more vsak izdelek neskončno pomnožiti. S tiskovnim strojem more sedaj 10 stavcev in 5 tiskarjev napraviti toliko, kakor pred petimi stoletji 200—300.000 prepisovalcev (kopistov). To je pa tudi vzrok, da tam, kjer se morejo rabiti stroji in so surovine poceni, z uvedbo strojev cene izdelkom na neverjeten način padejo. Če je imel kdo v srednjem veku, ko so pisali knjige le po sa-

mostanih, kakih 50 zvezkov, imel je že celo premoženje; danes se dobe vsi Šekspirjevi zbrani spisi za par kron.

Kljub tej naravnost ogromni koristi, ki nam jo dajo stroji, so se vendar pri vseh iznajdbah pojavili razni predsodki pri ljudeh, ki so večkrat celo s silo hoteli preprečiti, da bi se uvedli stroji v kakem podjetju. Tako so zahtevali prepisovalci, da naj se prvi knjigotiskar naravnost iz cerkve izobči, na Nizozemskem so ribiči razdejali prve parnike, na Harzu je morala policija sčititi iznajditelja lesenega mehu, da bi ga ne pobili razjarjeni delavci, ki so izdelovali usnjene mehove za pihanje.

To nasprotovanje si lahko razlagamo. Saj neposredno res vzame vsaka iznajdba pri strojih nekaterim delavcem zaslužek, ki so ga imeli dosedaj. Toda to ne traja vedno, saj so človeške potrebe neskončne in čim več se izdeluje, tem raznovrstnejše želje ima človek, ki jih skuša uresničiti. Če par nogavic stane le 1 krono, dočim je poprej, ko se še ni delalo s strojem, stal 3 krone, si bo marsikdo za preostajajoč denar nabavil kaj drugega ali pa kupil 3 pare nogavic. Kakor smo že zgoraj omenili, napravi nekaj tiskarjev sedaj toliko, kakor v srednjem veku več stotisoč kopistov. In vendar je dandanes na tisoče več ljudi ki imajo opraviti s tiskom (pisanjem), kakor v srednjem veku. Poleg tega pa ne smemo prezreti, da se za izdelovanje in popravljanje, kakor tudi za upravljanje strojev rabi na stotisoče delavcev, ki bi se sicer morali pečati s čim drugim.

Nasprotniki strojev in velikega obrata sploh, ki ga posebno označuje delo s stroji, so tudi mali obrtniki, češ, da jim dela veliko konkurenco. Tudi to se nam zdi pretirano. Res je, da se s stroji izdeluje ceneje, kakor sploh veliki obrat more delati ceneje, ali zato je po našem mnenju edina rešitev, da se mali obrat približuje velikemu obratu — da se družijo posamezni obrati in s tem dobe ugodnosti velikega obrata pri nakupovanju surovin, pri uporabi strojev in pri razpečavanju izdelkov. Socialne neprilike, ki so nastale zlasti v velikih industrijskih središčih, so pač deloma posledice uporabe strojev, toda na drugi strani ima zopet prav narodno-gospodarski pisatelj Bastiat, ko pravi, da danes v dobi strojev tudi najnavadnejši delavec več izdelkov na dan porabi in potroši, kakor bi jih mogel izdelati v tisočih letih, če bi delal sam.

Posledice moderne velike tehnike (povzdiga splošnega blagostanja, lahek promet, razširjajoča se izobrazba, finejši užitek življenja) občutijo tudi delavci. Sicer pa opozarjamo na to, kar smo zapisali pri delitvi dela, ki je skoro nerazdružno zvezano s porabo strojev.

C. Uravnava produkcije.

I. Tekmovanje (konkurenca).

Dokler se je delalo le za domače potrebe, kakor v dobi takozvanega hišnega ali rodbinskega gospodarstva, napravilo se je le toliko, kolikoli se je rabilo. Ko so pa nastale obrtovalnice, ki niso

bile navezane le na določene odjemalce, temveč so skrbele, da kolikor mogoče več producirajo, ker so delale za promet, tedaj so se tudi kmalu pokazale gospodarske neprilike, ki so nastale radi nadprodukcije.

Francoska revolucija je s postavo z dne 17. marca 1791. postavila načelo prostosti dela, ki se je kmalu uveljavilo v vseh evropskih državah. Vsak sme producirati toliko, kolikor se mu ljubi. Pri tem mu je merodajno le to, da je njegovo gospodarstvo uspešno, da more pokriti stroške produkcije, poleg tega pa še imeti kolikor možno velik dobiček. Ker pa pri uspešni produkciji ne bo ostal sam, temveč se bo prijelo take vrste produkcije vedno več oseb, ki bodo tudi skušale doseči dobiček, bo množina izdelkov vedno rastla. V tem razmerju pa ne bo rastlo število odjemalcev; zato bodo skušali producentje kakovost in cene svojim izdelkom znižati, da bi privabili več kupcev. Nastalo bo tekmovanje (konkurenca) med producenti. Cena izdelkom se bo vedno bolj približevala vrednosti produkcijskih sredstev, ki so bila potrebna za izdelek. S konkurenco postaja produkcija tudi vsak dan raznovrstnejša in obsežnejša, delitev dela se vedno množi, glavnica in kredit se vedno bolj širita.

Gotovo je, da bi se brez gospodarskega tekmovanja ne bili mogli doseči nikdar tako veliki uspehi, kakor so zabeleženi v zgodovini XIX stoletja.

Nasprotno pa vidimo pri prosti konkurenci tudi več slabih strani. Pri prostem tekmovanju

se dela posebno s špekulacijo. Če ta spodleti, uniči lahko več eksistenc, zlasti takih, ki nimajo toliko glavnice, da bi mogli preboleti kak večji udarec; na drugi strani pa zopet uspešna špekulacija večkrat brez posebnega dela donese ogromna bogastva. Ker so pri velikem obratu produkcijski stroški primeroma manjši nego pri malem, veliki obrati lažje vodijo konkurenčni boj. Toda obrati, ki delajo pod težjimi razmerami, se ne udajo takoj, temveč se skušajo z vsemi sredstvi obdržati na površju. Ta konkurenčni boj vodi do negospodarskih izdatkov (n. pr. za reklamo) ali do nepoštenih sredstev, ker se vzdržujejo konkurenčne cene s poslabševanjem kakovosti, s surrogati, s ponarejanjem in goljufijo, mesto da bi se za isto ceno dajalo boljše blago, ali pa se znižale cene, če se kakovost izdelka poslabša (nepravo ali nelojalno tekmovanje). Ker odjemalci ponajveč ne vedo za razmerje med stroški produkcije in cenami izdelkov, zlasti še ne, ko se kakovost poslabša, raste nevarnost, da se produkcija sploh poslabša in v boju zmagajo tisti, ki so delali z nepoštenimi sredstvi. Slednjič moramo kot slabo stran konkurence omeniti še, da se pri produkciji ne gleda na to, kaj bi bilo najkoristnejše v narodnem gospodarstvu, temveč kaj bi bilo najbolj donosno za zasebno gospodarstvo (n. pr. pomanjkanje dobrih delavskih stanovanj pa preobilica palač).

V socialnem oziru je tekmovanje koristno, ker se ž njim lahko opomorejo vrli in marljivi delavci in pri tekmovanju posameznik

razvije vse svoje gospodarske in duševne moči. Toda na drugi strani zopet vidimo, da delavci tekmujejo s svojimi tovariši; zato so pa večkrat sami krivi, da se jim plača zmanjšuje. Uprav konkurenca provzroča, da delodajalec večkrat ne more imeti človeških ozirov do delavstva, če bi tudi hotel. Delavec se brez ozira na njegovo zdravje in izobrazbo izrablja, kolikor se sploh more. Ko pa nastane kaka kriza v gospodarstvu, se na mah lahko uniči več tisoč delavskih eksistenc.

Prosto tekmovanje omejujejo razne naravne razmere (lega kraja, naravne sile, prometne razmere) in družbene razmere, kakor posest, le omejen trg, podjetbe s stalnimi odjemalci, osebne lastnosti in družitev v svrhu izključenja tekmovanja (koalicije). Poleg tega pa pozna pravo več omejitev, kakor so patenti, varstvene carine, zakoni o delavskem varstvu in oderuštvu, stavbeni in zdravstveni predpisi, posebni tarifi in takse i. t. d.

II. Monopoli in karteli.

Spredaj naštete omejitve prostega tekmovanja se nahajajo vedno in povsod. Če pa postanejo tako močne, da je producentom ali posestnikom dobrin zasigurana produkcija ali razpečavanje dobrin brez vsake konkurence, tedaj govorimo o monopolu. Naravni monopol nastane, če je pridobivanje kake vrste blaga navezano na poseben kraj (kakor pri posebnih vrstah vina) in se zato produkcija ne more zvišati nikjer drugod, kakor le na tem posebnem kraju.

Umetni monopoli nastanejo po zasebnih pogodbah, prikrivanju tehnike in z državnimi naredbami (državni monopol), iz finančnih pa tudi drugih vzrokov kakor pri tobaku, soli, smodniku i. t. d. Naravni in državni monopoli morejo biti trajni, dočim zasebni monopoli trpe le nekaj časa. Monopol more postati splošen, kakor Rothschildov monopol živega srebra od leta 1835. do otvoritve kalifornskih cinoberskih rudnikov. Krajevni monopol je vezan samo na kraj produkcije.

Čim važneja je monopolska dobrina, čim bolj je razširjena njena uporaba, tem nevarnejši more postati monopol za splošnost (n. pr. monopoli na živila, stanovanja i. t. d.). Moč monopolistov moremo streti le na ta način, da se taki dobrini odpovemo, kar se more zgoditi le tedaj, ako shajamo tudi brez njih ali jih moremo nadomestiti z dobrinami drugače kakovosti (surogati).

Ker pri monopolu ni treba skrbeti, da bi se blago ne prodalo po visokih cenah, nastane nevarnost, da nastopi v tehničnem razvoju nekako mrtvilo, stagnacija, in da pri tem trpi ves gospodarski napredek.

Karteli so zveze podjetnikov z namenom, da bi v korist združencev oslabile ali odstranile upliv svobodnega tekmovanja in si pridobile ugodnih pogojev za produkcijo ali razpečavanje.

Sprva so nastale kartelne zveze, ki so se nanašale le na postranske stvari pri produkciji ali razpečavanju, na pr. glede plačilnega roka, glede kredita i. t. d. Pozneje so pa postale take zveze

vedno močnejše, tako da merodajno vplivajo na raztezanje produkcije ali razpečavanje, kakor tudi na cene pri gospodarstvu. Pri produkciji kartel ali a) omejuje produkcijo posameznih kartelirancev ali pa b) omejuje skupno produkcijo kartela, ki se razdeli na posameznike. Glede omejitve razpečavanja se ali odkaže razpečavališče (trg) ali se razdele dajajoča naročila po posebnem prodajnem kontorju na kartelirance ali pa se od vseh kartelirancev vložijo ponudbe, toda tisti, ki pride na vrsto, vložijo najugodnejšo ponudbo in zato tudi dobi produkcijo (submisija); ta karteliranec pa more tako produkcijo tudi razdeliti med druge.

Glede cene se more določiti:

a) da ne sme noben ud prodajati pod ugotovljeno ceno;

b) da se del prodajne cene odda v skupno blagajno, iz katere se plačujejo izvozne premije ali odškodnine kartelirancem, ki so iz kakršnegakoli vzroka pri produkciji zaostali.

S karteli se uravnava produkcija, ker se skrbi za to, da se izdeluje le toliko, kolikor se more razpečati, da je produkcija donosna. Pri tem pa trpe tisti, ki hočejo napraviti nove podjetbe enake vrste, kajti nasproti mogočni zvezi kartelirancev ne morejo uspešno tekmovati. Zato je pa tudi vedna nevarnost, da nastajajo s karteli umetni monopoli. Stalnost produkcije tudi povzroča, da imajo delavci stalno delo in da lahko delajo pod ugodnejšimi pogoji, nego v podjetbah, ki so vedno v nevarnosti, da jih zadene kaka

kriza. Zato pa nasprotno postajajo vedno bolj odvisni od svojih podjetnikov, ki so zvezani v kartelu in lahko zabranijo neljubim delavcem vstop v vsako podjetbo.

Čim hitreje se je razvijal veliki obrat, tem preje so nastali karteli v posameznih državah. Na Angleškem jih najdemo že na koncu 18. stoletja, na Francoskem po revoluciji, na Nemškem in v Avstriji pa šele v zadnjem četrletju preteklega stoletja.

Obroči (Ringi) so združevanja špekulantov v ta namen, da pokupijo blago na trgu in tako zvišajo cene blagu, ker ni več dovolj ponudnikov. Tako postopanje je gotovo kvarno, ker vede do monopolnih cen. Tako sta bila pri nas in na Ogrskem obroča za turšico in oves ter obroč za baker.

Pri kartelih ohrani posamezni kartelirani podjetnik še vedno svojo gospodarsko samostojnost. Drugače je pa pri fuzijah, trustih, kjer se posamezne podjetbe tako spoje med sabo, da imajo enotno vodstvo in upravo in tako zgube svojo samostojnost. Na njihovo mesto stopi popolnoma novo podjetje. Domovina trustov so Zedinjene države severoamerikanske.

Leta 1881. so se združile dosedaj kartelirane podjetbe, ki so se pečale s čiščenjem in prevažanjem petroleja ter pridelavanjem odpadkov na ta način, da so se delnice izročile nekemu svetu zaupnikov, za kar so se izdali posebni zaupni listi (Trusts Certificates). Upravo pod-

jetb, ki so pa po imenu še ostale, je imel svet zaupnikov.

To je bil takozvani trust v ožjem pomenu. Ko so pa v zadnjem desetletju preteklega stoletja posamezne izmed Zedinjenih držav postavno prepovedale take truste, tedaj so se začele podjetbe popolnoma spajati (Industrial Combinations). To se je zgodilo na ta način, da se je namesto razpuščenih trustov osnovala nova delniška družba ali pa so se pokupile različne podjetbe in se tudi pretvorile v eno delniško družbo. Tako se je tudi na ven pokazalo le eno podjetje.

S fuzijami (trusti) je možno gospodarsko proizvajati na najpopolnejši način in uporabljati vsak tehnični napredek. Tudi je pri trustih vsa uprava enotna, enoten delovni načrt, delovni red, obratna oprava in vsa finančna uprava.

S trusti se morejo produkcijski stroški izdatno znižati in produktivnost dela zvišati in tako podjetbi zasigurirati večjo donosnost.

Poleg teh koristi, ki jih donajajo trusti, moramo omeniti velikansko škodo, ki je posledica ustanavljanja trustov. Saj že ustanovitev trustov uniči mnogo podjetb, ki se niso izkazale kot produktivne. Tako je ostalo pri ustanovitvi trusta za whisky izmed 80 obratov le 12; podobne razmere so nastale z ustanovitvijo sladkornega trusta. Toda nove podjetbe se ne financirajo z glavnico, ki bi odgovarjala dosedanjemu donosu, temveč se poleg prednostnih delnic iz-

daja še brezštevilno navadnih delnic, ki so samo za špekulacijo, brez notranje vrednosti, ali večkrat pogubonosnega pomena za mnogo ljudi, ki zaupajo vanje. Še vse bolj kakor pri navadnih kartelih se ustvarjajo s trusti monopoli, pri čemer trpi ne le produkcija, temveč zlasti konsumenti, ki so navezani na cene, ki jih neomejeno določajo trusti.

Ta odvisnost od trustov se čuti zlasti še zato, ker so v trustih združena ne le občila, kakor železnice, brzojavi, telefoni, pošte, temveč tudi najvažnejše industrijske panoge (za premog, železo, petrolej, bombaževino, usnje) in posebno še stvari, ki so nam vsakdanja potreba. Celo gledališka in zavarovalna podjetja obsegajo trusti. L. 1901 ustanovljeni trust za jeklo ima glavnico 1200 milijonov, petrolejski trust 97 in bakreni trust glavnico 75 milijonov kron.

III. Delavska društva.

Če se združujejo podjetniki, je pač umevno, da isto skušajo doseči delavci, da zastopajo svoje koristi nasproti delodajalcem. V strokovnih društvih (*Gewerkvereine*, na Angleškem *Trade Unions*, na Francoskem *Syndicats professionnels*) se združujejo delavci enakega obrta z namenom, da bi enotno postopali nasproti podjetnikom glede delovne pogodbe, glede plače, delovnega časa, obrača i. t. d. S tem skušajo doseči one koristi, ki bi si jih posamezni delavec, ki, sam sebi prepuščen,

tekmuje z drugim, ne mogel izvojevati. Če vsi delavci stavijo enake pogoje, ko napravljajo delovno pogodbo s podjetnikom, morajo podjetniki računati z vso skupnostjo in ne le s posameznim delojemalcem. Na mesto osebnih (individuvalnih) pogodb posameznih delavcev s podjetnikom stopi skupna pogodba organizovanih delavcev s podjetnikom ali z organizovanimi podjetniki ali vsaj osebne pogodbe, ki stoje pod nadzorstvom organizovanih delavcev. Delavci niso več v nevarnosti, da bi jim izpodkopavali plačo oni tovariši, ki so brez dela; oni lahko varujejo svoje gospodarske koristi nasproti podjetnikom, v kolikor to dopušča splošni gospodarski položaj. Taka društva delujejo tembolj uspešno, čimbolj so razširjena, če se krajevna društva družijo v zaveze in te zopet v deželne zveze. Tudi se delokrog strokovnih društev lahko razširi na take naprave, ki delavcem sicer koristijo, kakor na konsumna društva, skupne ljudske kuhinje ali izobraževalna društva. Če hočejo strokovna društva uspevati, ne smejo vprašati po narodnem, političnem ali verskem nazoru svojih članov. Edini smoter jim mora biti skupni nastop proti podjetnikom, kadar gre za koristi delavstva.

Najbolj so se razširila taka društva na Angleskem, kjer so se pričela ustanavljati že v 18. stoletju in sicer v začetku le ob času štrajkov. Ko se je pa leta 1825. dovolila svoboda združevanja, so se razvila v trajne zveze. L. 1900. je na

Angleškem bilo 1272 takih društev z 1,905.116 člani. V splošnem se sodi, da je kaka petina angleških delavcev organizovana. Njihovi dohodki so znašali l. 1900 blizu 2 milijona, njihovi stroški okoli poldrug milijon in njihovo premoženje približno $3\frac{3}{4}$ milijone funtov šterlingov. Dve tretjini teh društev zavarujeta tudi svoje člane za pogrebne stroške, polovica vseh društvenikov je zavarovana za podporo ob bolezni, dve tretjini za čas brezdelja, ena tretjina za nezgode in onemoglost. Angleška strokovna društva imajo le eno blagajno za razne podporne namene; iz te se izplačujejo podpore za štrajkujoče člane. Število članov se je pa zadnja leta zmanjšalo zlasti zaradi nastopajoče in razširjajoče se brezposelnosti, da se je štelo l. 1905 le 1148 strokovnih organizacij z 1,886.755 člani. Največja strokovna organizacija je še vedno organizacija rudarjev, ki šteje pol milijona članov in ima 1,108.000 šterl. premoženja.

Na Nemškem imajo velik pomen Hirsch-Dunkerjeva društva, ki niso mednarodna. L. 1902 so štela že 102.851 članov. Dele se na krajevna društva. Socialistična strokovna društva so štela 1902 l. 61 centralnih zvez s 733.206 člani. Dohodki so znašali 1902 l. 11, izdatki pa 10 milijonov mark.

Tudi avstrijsko delavstvo se vedno bolj oklepa svoje stanovske organizacije, temelječe na razredni zavesti proletariata. L. 1905 so štela ta strokovna društva 323.099 članov. Po deželah,

kjer prihajajo v poštev Slovenci, se deli organizacija takole:

Dežela	Podruž. central. društev	Lokalna društva	Organiz. delavci		Skupno	V pro- centih
			moški	ženske		
Kranjska .	25	2	1.594	157	1.751	0.54
Štajerska .	221	9	17.767	926	18.693	5.79
Istra . . .	47	10	3.834	3	3.837	1.18
Koroška .	43	3	1.982	527	2.509	0.78
Dalmacija .	7	1	133	—	133	0.04

Dalmacija je sploh najslabeje organizovana med vsemi deželami v Avstriji. Od ostalih dežel, kjer bivajo Slovenci, je najslabeje organizovana Kranjska, tako da jo je prehitela celo sosedna Koroška. Najboljša je pač organizacija na Štajerskem.

Dežela	službujočih delavcev organizovanih	
Kranjska	25.497	1.751
Štajerska	107.505	18.693
Istra	48.341	3 837
Koroška	26.190	2.509
Dalmacija	8.332	133

Češka ima n. pr. 872.321 službujočih delavcev, a organizovanih 94.325. Dunaj ima 321.705 službujočih delavcev, a organizovanih 97.198, torej več kot 30 %.

V denarnem oziru so izdale avstrijske strokovne organizacije leta 1905.:

Za potovalno podporo . . .	118.154 K 32 h
v slučaju brezposelnosti . . .	733.915 „ 88 „
podpora za bolezní, invalidnost, vdove in sirote ter pogreb-	
ščina	738.923 „ 45 „
podpora v sili	141.291 „ 84 „
Skupno torej . . .	<u>1,732.285 K 49 h</u>

Strokovna organizacija razpolaga v enem letu s približno 4,600.000 K dohodki in približno 3,800.000 K izdatki. Premoženje je znašalo koncem 1. 1905 okoli 6 milijonov kron.

Nekatera strokovna društva (železničarji) stoje pod krščansko socialnim vodstvom. O teh društvih bomo več govorili v posebnem oddelku.

III. Kroženje dobrin (*cirkulacija*)

A. Izmenjava, vrednost, cena.

Moderna produkcija dela ponajveč zato, da svoje izdelke oddaja naprej; le prav majhen del produkcije ostane za domačo porabo. Črevljar, ki napravi po sto parov čevljev na leto, naredi jih zase in svojo rodbino le nekaj parov, vse drugo je namenjeno za izmenjavo, kar znači prenos dobrine od osebe na osebo. V dobi rodbinskega gospodarstva se izmenjava še ni poznala. Kar se je pridelalo ali naredilo v rodbini, to je ostalo tudi doma. V rokodelski dobi so se pač posamezne dobrine izmenjavale, toda vsa izmenjava je bila omejena na ozki trg od okolice ločenega mesta. Šele v času manufacture se počne izdelovati v prvi vrsti za izmenjavo. Izmenjava sloni na delitvi dela, ker so z delitvijo dela nastale razlike v posesti, v zmožnosti za pridobivanje dobrin, množini produkcije, v potrebah in višini potreb posameznih gospodarstev.

Razločevati moremo tri vrste izmenjav: izmenjavati se more pridelek (izdelek) s pri-

delkom; ali izdelek z delom, ali pri-
delek z osebno službo.

Pogoj izmenjave je lastnina. Z izmenjavo se skušajo izenačiti koristi izmenjalcev. Pa vendar lahko rečemo, da imata oba dela pri izmenjavi dobiček, ker vsak za svojo dobroino dobi drugo dobroino, o kateri sodi, da mu lažje zadovolji potrebe nego ona dobrina, katero je zamenil ali pa da bi ga več stala nego tista, katero je oddal.

Dobrine, ki so določene za izmenjavo, se imenujejo blago. Trg nazivljemo kraj, kjer se redno zbirajo izmenjevalci blaga (kupci in prodajalci) in tudi take sestanke same. Če se izmenjava vrsti za izmenjavo, govorimo o prometu, kroženju dobrin ali cirkulaciji dobrin.

Promet more biti dvojen:

1. enovit (mena, naravna mena), to se pravi: izdelki ali pridelki se zamenjujejo za izdelke ali pridelke.

2. sestavljen (kup in prodaja), to je izdelki, ki služijo neposredni porabi, se zamenjavajo za druge, ki so pa le sredstva, s katerimi se morejo pridobiti druge dobrine.

Ovire, ki jih mora promet premagati, lahko obstoje v pomanjkljivi organizaciji gospodarstva, v pravnih razmerah (varnostne carine), ali pa tudi v tehničnih in naravnih težavah (oddaljenost producentov od konsumentov). Prvi dve oviri se moreta odstraniti le s izpremembo organizacije, oziroma z državnim

uplivom. Tehnične ovire premagujejo ^{voxila in} občila. Če pa ovira promet nepoznanje potrebščin, ima skrbeti trgovina, da posreduje med producenti in konsumenti.

Merilo pri izmenjavi dobrin daje vrednost. Že spredaj smo omenili, da razlikujemo porabno in menjalno vrednost. Tako morejo očala za kratkovidnega človeka imeti prav veliko porabno vrednost, čeprav imajo prav majhno menjalno vrednost (ali navadno rečeno: se kupijo prav poceni). Nasprotno imajo pa briljanti prav nizko porabno, toda visoko menjalno vrednost. Porabna vrednost se neprestano izpreminja, kakor se izpreminja potreba ali želja, iz katere je nastala. Menjalna vrednost se napravi na trgu in se imenuje tudi prometna ali tržna vrednost. Kaki so razlogi, ki določajo vrednost? O tej točki se je pisalo in prepiralo v narodno-gospodarskih knjigah toliko, kakor o malokaterem drugem gospodarskem pojavu. Naš namen ni. razpravljati podrobneje o tem vprašanju, temveč povemo le misli, ki so nekak posnetek iz vsega, kar se je dosedaj dognalo v tem oziru. Porabna, tudi subjektivna vrednost imenovana, se razvija iz treh elementov: 1. iz potrebe ali veličine poželjenja po dobrini, 2. iz dosegljivosti in 3. presoje onih ovir, ki so na poti izmenjavanju dobrine. Da ima kaka stvar vrednost, je predvsem potrebno, da ustreza želji kake osebe in da je treba nekega napora, da se stvar dobi ter da se more prenesti od osebe na osebo. Ni potreba, da bi vsi ljudje po-

želeli tako stvar, dovolj je, če jo žele imeti le nekateri. Ta stvar je lahko koristna, kakor kruh, meso, obleka, ali prijetna, ker ustreza naši nečimernosti, kakor so diamanti ali pa vzbuja kak poseben čut, n. pr. spomin pri pogledu na podobno. Toda najsi bo kaka stvar še tako koristna, vendar nima nobene vrednosti, če jo narava nudi v toliki meri, da jo lahko uporablja ali uživa vsak, n. pr. zrak, ki ga dihamo, solnčno svetlobo. Neka težava mora biti toraj združena z dosego dobrine. Dobrina se pa mora tudi z večjo ali manjšo težavo prenesti od sebe na drugo, če hočemo, da ima vrednost v narodno-gospodarskem oziru. Zdravje je pač velika dobrota, dobrina posebne vrste, ki nudi človeku, ki je zdrav, mnogo koristi, toda ne more se prenesti na drugo osebo in nima narodno-gospodarske vrednosti.

Če prenesemo zgoraj našteje tri elemente na prometno, tržno, menjalno ali objektivno vrednost, jih lahko označimo tako, da ta vrednost zavisi od odnosa med ponudbo in vpraševanjem (Angebot und Nachfrage) in od velikosti produkcijskih stroškov. Prvi element potreba ali poželjenje, se javlja namreč v društvu — v gospodarstvih, ki so združena po prometu — kot vpraševanje po dobrini, drugi element redkosti ali dosegljivosti se nam kaže izpremenjen kot vsakdanja ponudba dobrin, in tretji element subjektivne vrednosti se pretvarja v društvu v ocenjevanje vrednosti ali stroškov, ki so potrebni za reprodukcijo dobrin (dela).

Cena je množina dobrin, ki se pri izmenjavi dobi za kako dobrino. Ker je denar splošno menjalno sredstvo, moremo označiti ceno kot ono denarno vsoto, ki se izda za kako dobrino. V ceni se izraža menjalna vrednost dobrin, vendar pa ne moremo reči, da bi bila cena menjalna vrednost sama. V ceni se pač izraža ta vrednost, toda ne vselej v popolni meri. Če pravimo, da se je ta in ta stvar prodala pod svojo ceno, mislimo s tem, da prejeta svota ne odgovarja ceni, ki bi jo stvar po splošnem mnenju morala imeti. V takem slučaju pri določevanju cene ne odločajo samo gospodarski momenti, temveč tudi razne izvengospodarske in negospodarske okolščine, ki so komu na poti, da ne more svojih gospodarskih koristi varovati v polni meri. Taki momenti kakor šege in navade, zmota, prevara, dejanska in pravna sila, razmerje do bližnjega, so prav velikega pomena pri določevanju cene. Če bi se cene delale le po razmerju gospodarskih koristi, potem bi bilo pač lahko določiti vzroke, ki ceno ugotavljajo.

Če ne upoštevamo slučajev, ko se cene določujejo s silo (s postavo, s takсами), temveč imamo pred očmi prosto pogodbo, kar je običajno v modernem narodnem gospodarstvu, moremo torej govoriti o gospodarskih in negospodarskih vzrokih, ki določajo ceno.

Gospodarski vzroki so ti-le:

A. Ponudba in vpraševanje, in sicer tako, da cena pada, čim večja je ponudba, in da cena raste, čim večje je vpraševanje.

Kaj pa odločuje o ponudbi in vpraševanju?

Pri ponudbi je merodajno za ceno:

1. število prodajalcev;
2. množina blaga, ki ga ponujajo;
3. ona vrednost, katero prodajalci pripisujejo svojemu blagu;
4. oni pomen, ki ga prodajalci pripisujejo menjalnemu sredstvu z ozirom nase.

Pri vpraševanju pa določa ceno:

1. število tistih, ki bi radi kupili;
2. množina blaga, ki si ga poželee;
3. ocenitev vrednosti blaga po tistih, ki hočejo kupiti;
4. oni pomen, ki ga kupovalci (ponudniki) pripisujejo menjalnemu sredstvu (denarju) z ozirom na svoje potrebščine.

Pri vpraševanju se omeni lahko, da je vedno večje, čimbolj raste prebivalstvo v posameznih krajih, čimbolj se širi omika, ki prinaša vedno več potreb, koje je treba zadovoljiti. Tudi pri ponudbi odloča množina prebivalstva in kulturno stanje, posebno pa še upliva tehnična izobrazba in gospodarski interes, s tem v zvezi so pa pravne in socialne razmere (prosto tekmovanje). Merodajen uzrok so pa tudi

B. Produksijski stroški. Z opazovanjem se je našlo, da cene dobrin rastejo, če rastejo

produkcijski stroški in da te padajo, če se manjšajo tudi produkcijski stroški, pri čemur imenujemo produkcijske stroške to, kar se izda pri pridobivanju dobrin, prištevši v kraju običajni dobiček.

Če se blago lahko pomnoži, kakor se hoče, se cena dolgo časa ne more preveč oddaljiti od produkcijskih stroškov. Kajti če cena izdatno poskoči, ker je mnogo vpraševanja po blagu, tedaj se bo oglasilo več ponudnikov, ki bodo ceno zopet spravili na tisto mejo, ki odgovarja produkcijskim stroškom. Če pa cena pade pod produkcijske stroške, se tudi ne more dolgo časa držati, ker se morajo tisti, ki so prodajali „pod ceno“, sčasoma umakniti in se tako zniža število ponudnikov, kar je zopet uzrok, da cena poskoči.

Sploh pa more cena rasti le toliko časa, dokler ne pride nad mejo vrednosti, ki jo stavijo kupci (zgornja meja). Če bi vrček piva stal 2 kroni mesto 20 vinarjev, bi kmalu vpraševanje po pivu tako ponehalo, da bi se morale pivovarne zapreti. Za produkcijske stroške pa ne poznamo nobene spodnje meje, ker s izpremembo potrebščin večkrat cene dobrin tako padejo, da niti od daleč ne morejo pokriti produkcijskih stroškov (izpremenjena moda).

Merodajni pri določevanju cene so 1. najnižji produkcijski stroški, torej produkcijski stroški onih obratov, ki proizvajajo pod najugodnejšimi pogoji, ker bi ti lahko pokrili vse potrebščine. Toda 2. tudi produkcijski

stroški onih obratov, ki delajo pod najneugodnejšimi pogoji, morejo biti odločilni pri ceni, ako gre za blago, ki se ne more poljubno pomnožiti. Poglejmo le kmetijske pridelke ali kmetijsko prirejo kakor n. pr. mleko, jajca, meso i. t. d. Ker se vse potrebščine ne morejo zadovoljiti po onih obratih, ki delajo pod ugodnimi pogoji (dobra zemlja, mali prevozní stroški, stroji i. t. d.), se morajo pritegniti tudi oni obrati, ki niso v takem ugodnem položaju. (Dragi delavci!)

C. O medsebojno odvisnih cenah govorimo, če so cene več dobrin v taki medsebojni odvisnosti ali vsaj v taki medsebojni zvezi, da cena ene dobrine upliva na ceno druge. Take slučaje vidimo:

1. Pri skupni produkciji več dobrin. Pri več produkcijah se namreč poleg glavnih produktov proizvajajo še pristranski. (N. pr.: Kdor izdeluje volno, ki jo dajo ovce, dobi poleg volne tudi meso in kožo.)

2. Pri raznih produkcijah, ki jih ima en podjetnik (n. pr. zemljiški posestnik, ki se peča z živinorejo, mlekarstvom, poljedelstvom in gozdarstvom).

3. Pri transportnih podjetbah, zlasti z veliko napravno glavnico, kakor pri železnicah in parobrodskih podjetbah. Tu ni mogoče določiti stroškov, ki jih provzroči posamezna dobrina ali posamezna oseba, temveč morajo vsi, ki uporabljajo taka občila, skupno nositi vse stroške.

4. Pri mali trgovini. V takih slučajih ne odločajo produkcijski stroški za vsak posamezni produkt, tudi ne ponudba ali vpraševanje glede posameznega produkta, temveč skupni donos iz vseh produktov, kateri mora znašati vsaj toliko, da more biti rentabilna glavnic, ki se je naložila v vse te med seboj zvezane produkcije.

V splošnem opazujemo glede cene posameznih vrst dobrin to-le:

Svet (zemlja) raste v ceni posebno v industrijskih in kupčijskih krajih, ker raste stalno tudi vpraševanje. V Londonu poskoči cena vrednosti svetá na leto na 93 milijonov kron. Tudi v naših domačih industrijskih krajih n. pr. na Jesenicah, v Zagorju, v Trbovljah vidimo, kako urno raste cena posameznih stavbišč, to je zemlja, ki je prikladna za stavbe. Isto opažamo v novjšem času tudi v krajih, kjer se razvija tujski promet, kakor n. pr. v Opatiji, v Gradežu, na Bledu in v zadnjem času tudi v Bohinju.

Pri poljedelskem zemljišču upliva na ceno

a) čisti donos, ki je odvisen od uporabe zemljišča (vrt, vinograd, njiva, travnik) in kakovosti zemlje (ilovnat, peščen svet);

b) deželna obrestna mera (če znaša obrestna mera le 4 odstotke, bo vrednost zemlje večja, nego če bi znašala 5 odstotkov);

c) razmerje med ponudbo in vpraševanjem. V Ameriki je zemljišče veliko ceneje

nego na Angleškem, čeprav je zemlja v Ameriki rodovitnejša;

č) pravne in kreditne razmere v deželi ali državi.

Kmetijski pridelki večinoma v ceni padajo, ker pri določevanju cene niso merodajni produkcijski stroški one dežele, v kateri se ti pridelki porabijo, temveč tudi produkcijski stroški onih pokrajin, iz katerih se še dobivajo taki pridelki, da pokrijejo domačo potrebsčino. Ker pa n. pr. v Ameriki veliko ceneje pridelujejo žito nego pri nas, so padle cene žitu tudi v naših krajih. Marsikak kmet se bo še spominjal časov, ko je za mernik pšenice dobil več nego še enkrat toliko kakor sedaj. Drugače je pa pri mesu in mleku, ki nikakor redno ne padata v cenah.

Obrtnijski izdelki postajajo redoma vedno ceneji in sicer pada cena tembolj, čimbolj pri produkciji prevladuje delitev dela in glavnica nad surovinami. Zato je cena fino izdelanega sukna primeroma veliko bolj padla nego cena grobega blaga. Z razvijajočo se omiko in tehniko postaja delo vedno bolj produktivno; produkcijski stroški se manjšajo in zato so cene vedno bolj nizke; zlasti pa še upliva na nje ceneni transport in vedno hujša konkurenca.

Od l. 1876. do 1896. je padla na svetovnem trgu cena pri železu od 92 na 62 mark pri meterskem centu, pri bombaževini od 132 na 62 mark, pri volni od 480 na 274, pri svili od 5600 na 3900, pri sladkorju od 56 na 19, pri papirju od 100 na 42 $\frac{1}{2}$.

Kjer pa pri produkciji prevladuje surovina, se z razvijajočo se omiko cena večkrat celo zvišuje. Drva dobimo najceneje v gorskih krajih, kjer ni velike delitve dela, pa surovina poceni.

B) Denar.

1. Pomen in zgodovina.

Če se blago zamenjava za blago, se kmalu pokažejo razne neprilike. Če ima n. pr. kdo sol, katero bi rad zamenjal za tobak, mora dobiti najprej osebo, katera bo za-se za koristneje smatrala tobak nego sol ali pa bo sol potrebovala. Že to je jako težavno. Še težje pa bo najti ono množino posameznega blaga, katera bi bila po mnenju menjalcev ravno primerna, da se zanjo dobi drugo blago. Čimbolj se je širilo izmenjavanje dobrin, tembolj so se čutile take neprilike. Zato si je že prav zgodaj mena razdelila v dvoje dejanj, kup in prodajo, s pomočjo neke dobrine, katero so ljudje prostovoljno pripoznali kot sredstvo za primerjanje vrednosti in za plačevanje. To izmenjavo posredujočo dobrino imenujemo denar.

Ne smemo pa misliti, da so se za denar vedno rabile le kovine, zlasti dragocene kovine, kakor se rabijo večinoma sedaj. Lovski narodi so se posluževali največkrat kož kot denarja, ker so kože v tedanjem času imele še posebno veliko vrednost za oblačilo in so se tudi ložje hranile in ložje iz roke v roko prenesle, nego kak drug pridelek ali izdelek. Tako beremo v Jo-

bovi knjigi, „kako bi človek dal kožo za kožo, celo vse, kar ima, samo da reši svoje življenje“. Pri Estlandcih znači beseda raha denar, dočim je pri sorodnih Laplandcih ohranila svoje prvotno ime koža. Na Ruskem je do Petra Velikega veljala posebna vrsta kože za novc v prometu s pastirskimi mongolskimi plemeni. Stari pisatelji (kakor n. pr. Seneka) pravijo, da so v prvotni dobi tudi pri Kartazanih, Grkih in Rimljanih kože krožile kot novc.

Da so pastirski narodi dolgo časa uporabljali živino kot novc, ne dokazujejo le jezikoslovci, temveč tudi zgodovina sama. Latinska beseda pecunia (denar) se izvaja od besede pecus (čreda). Ker se je živina štela po glavah (koliko glav živine imaš?) (capita), se more povsem sigurno reči, da odtod tudi izhaja beseda kapital. Sanskritsko ime rupya za denar prihaja gotovo od besede rupa, t. j. živina. Odtod tudi jugoslovanske „rubije“ in ruski „rublji“. V prometu med Sibirijo in Mongolskim se še danes samo deloma uporablja srebro, deloma pa še vedno živina in surovine, zlasti kože.

Pri poljedelskih narodih vidimo prav pogosto, da se vrednost določa z žitom, kar lahko opazujemo še dandanes v Bosni in na Bolgarskem, kjer se desetino plačuje z žitom. Pri starih Perzih je žito veljalo dolgo časa za denar, pa tudi v novejšem času na Ruskem, Danskem in v Izlandiji. Poleg žita najdemo na raznih krajih in v raznih časih tudi druge stvari, ki so služile za novc, tako n. pr. sol v Abesiniji, na Sumatri in

v Mehiki in še dandanes na kitajsko-birmanski meji; v stari Mehiki tudi kakao in bombaževino, v prvih naselbinah v Virginiji tobak (še v 17. stoletju), suhe ribe v Izlandiji in Novi Fundlandiji i. t. d. Tudi razne vrste nakita, zlasti redkeje in fineje školjke so se na raznih primorskih krajih rabile za denar. Celo sužnji so se ponekod porabljali kot novec.

Med vsemi takimi predmeti pa so se posebno odlikovale kovine, ki so tudi pri neizobraženih narodih večinoma že prav zgodaj izpodrinile vsake druge vrste novca in postala skoro izključno menjalno in plačilno sredstvo. V to kovine (zlasti še dragocene kakor srebro in zlato) usposablja njihova fizična svojstva, njihov blesk, barva, deljivost; svojstva, ki se sicer prav poredkoma nahajajo.

1. Kovine so posebno prikladne, da zadovolje človeške potrebe. Nekaterе vrste, kakor železo in baker, se rabijo za najraznovrstnejše obrtnijske izdelke; druge zopet ugajajo človeškemu nagonu, ki se kaže pri vseh narodih in pod vsakim podnebjem, namreč nagon po lišpanju (zlato in srebro). Pa tudi pri obrtih se dragocene kovine zelo uporabljajo.

2. Kovine se lahko delé, in sicer ne samo tehnično, temveč tudi gospodarsko. Dočim vidimo pri dragih kamenih, da izgube neprimerno veliko na svoji vrednosti, če jih razdelimo na več delov in bi svota vseh teh delov daleko ne veljala toliko, kakor enota, ki se je razdelila, opazujemo pri kovinah ravno nasprotni pojav. Če se zlato

razdeli na 100 delov, bodo ti deli skupno ravno toliko vredni, kakor prvotni kos zlata. Tudi je vsak del povsem sličen drugemu.

3. Kovine, zlasti pa še dragoceni kovini zlato in srebro, ki prideta kot novc najbolj v poštev, se odlikujejo tudi po svoji trpežnosti. Zlato in srebro ohranita najdalj neizpremenjene svoje fizične in kemične lastnosti (niti se ne iztopita, [izvzemši v posebnih kislinah] niti ne izgubita svojega bleska) in se le — po dolgi rabi nekoliko obdrgneta ali izgubita pri svoji teži. Železo na zraku zarjavi, dočim na zlato in srebro nima zrak nobenega upliva.

4. Ker imata zlato in srebro že v prav majhnih delih vrednost, se tudi lahko prenašata iz krajev v kraj. Srednje močan človek more nesti kakih 30 kil na svojih plečih. Za 1 krono se dobi kakih 30 kg premoga, naš 20kronski zlati novc pa tehta samo okoli $6\frac{3}{4}$ grama.

5. Zlato in srebro imata razmeroma najbolj stanovitno vrednost. Ker se ti dve kovini ne moreta organsko spojiti z zrakom in vodo, se lahko ohranita dolgo časa in pri tem ne izpremenita svoje tvarine. Če bi imeli n. pr. žito za novc, imeli bi vedno velike izpremembe v vrednosti, ker bi se to leto pridelalo prav veliko, drugo leto mogoče prav malo in bi se žito ne moglo ohraniti več let. Celo druge kovine, kakor železo, sčasoma razpadejo v prah. Zato se pa tudi na svetovnem trgu ne pozna posebno, če se v kakem kraju dobi naenkrat večji zaklad zlata. Proti

množini zlata, ki se že nahaja na zemlji bodisi izkovan v denar ali pa v drugih oblikah, se zdi to prirastek le kakor studenec, tekoč v veliko reko. Da pa kaki posebni novi zlati ali srebrni viri vender uplivajo na ceno zlata ali srebra, videlo se je pri odkritju kalifornskih zlatih rudokopov.

6. Zlato in srebro se dasta tudi jako težko ponarediti. Blesk, specifična teža, barva, trdota in še posebno njihov zvok se lahko takoj spoznajo.

Vse te lastnosti so uplivale, da so se dragocene kovine nekako naravnim potem razvile v novce, k čemur ni bilo začetkom treba nobene posebne pogodbe ali državne oblasti. Zato najdemo denar iz kovin že okoli 1500 let pred Kristusom pri Hebrejcih, pozneje pri Feničanih, Perzij, Grkih in Rimljanih. Grki so se najprej posluževali železnega denarja (Likurg!), pri Rimljanih je bil najstarejši novce iz bakra, ker je bilo v Italiji največ bakra. Tudi svinec, bron, platina (na Ruskem) in nikelj se je rabil za denar, ali vendar so bile te kovine vedno bolj podrejenega pomena z ozirom na zlato in srebro, ki obsegata v polni meri vsa ravnokar našeta svojstva.

2. Vrednost denarja.

Če govorimo o vrednosti denarja, mislimo navadno le na prometno vrednost, ker je porabna vrednost dragocenih kovin z razvijajočo se omiko stopila v ozadje. S prometno vrednostjo denarja

se označuje vsota dobrin, ki se morejo v prometu dobiti za denar. Po navadi se govori, da je denar drag, če se blago ceno prodaja in da je denar poceni, če se blago drago prodaja. Uzroki za ta pojav so isti, kakor smo jih navedli pri razpravljanju o ceni, torej razmerje med ponudbo in vpraševanjem ter produkcijski stroški. Že skušnja uči to. Ko se je odkrila Amerika, je prišla velika množina zlata in srebra v Evropo, zato je srebrni in zlati denar izgubil precej na svoji vrednosti, cena raznovrstnemu blagu je poskočila na 200 do 300 odstotkov. Da se cena srebra in zlata tudi izpreminja, vidimo še posebno pri razmerju vrednosti, ki obstoji med tema dvema dragocenima kovinama. Na koncu 15. stoletja je znašalo to razmerje 1 : 11 ali 1 g zlata je bil vreden toliko kakor 11 gramov srebra. Ko so se pa v Peru in Mehiki dobile velike množine srebra, se je to razmerje na korist zlata začelo izpreminjati. (Leta 1594. že 1 : 11·7). Dolgo časa je obstajalo razmerje 1 : 16. V juliju 1893. pa je pričela vrednost srebra hudo padati, ker so v Indiji ustavili kovanje srebra; tako da imamo že l. 1893. razmerje 1 : 26·43, l. 1894. 1 : 32·58, l. 1898. 1 : 35·14 in l. 1900. 1 : 33·03.

Vprašanje se ravna po potrebah in po plačilni zmožnosti kupovalcev. Če ima kaka dežela le malo prometa, ne bo rabila tudi dosti prometnih sredstev, med katere spada posebno tudi denar. Če nima dosti drugih dobrin, jih tudi ne bo mogla zamenjati za denar. Ponudba se pa

ravna, če ne upoštevamo izprememb v kaki kratki dobi, zlasti po produkcijskih stroških. Ker so produkcijski stroški pri zlatu in srebru na raznih krajih zelo različni, se ravna prometna vrednost novca po onih najslabših virih, ki se še morajo uporabiti, da se more pokriti splošna potreba.

Produkcijski stroški pri denarju so :

1. stroški dragocenih kovin samih,
2. stroški za kovanje novca.

Za dežele, ki nimajo srebrnih ali zlatih rudnikov, so stroški dragocenih kovin odvisni od produkcijskih stroškov onih dobrin, ki se morajo zamenjati za dragocene kovine, ki pridejo iz drugih dežel in pa še od onih stroškov, ki jih provzroča prenos kovin iz druge dežele.

Če primerjamo dve deželi, v katerih je promet razvit, opazimo lahko, da ne potrebujeta enake množine zlata in srebra, tudi če bi imeli primeroma enako število prebivalstva. Ne le promet kot tak, temveč še posebno hitrost prometa upliva na vprašanje po denarju, ker tisti denar, ki je zaprt v blagajnah, za promet sploh ne živi. Čim naprednejša je kaka dežela, tem manj denarja leži v zasebnih blagajnah, temveč se ulaga v gospodarska podjetja in javne denarne zavode, s katerih posredovanjem zopet prihaja med producente.

Važnega pomena pri potrebi denarja so tudi denarni nadomestki (surogati), kakor so papirnat denar, bankovci, menice, čeki in giro-promet.

V deželah, kjer so razvite kreditne in bančne zadeve, se zato ne rabi nič več denarja kljub temu, da se promet vedno množi in vedno hitreje razvija. Tako se v Londonu dandanes komaj 4 odstotkov vseh plačil vrši v kovanem denarju.

3. *Državna ureditev denarja.*

Država upliva na denar na dva načina, in sicer s tem, da odredi 1. katero blago ali katera kovina se ima smatrati za denar in 2. kako naj bo tehnično urejen denar. Postavna določitev onega blaga (kovine), ki naj velja za postavno plačilno sredstvo, se imenuje vrednota ali valuta. Ker ima država pravico določiti kovino, katera se mora splošno pripoznati kot plačilno sredstvo, more biti vrednota v raznih državah različna. Kjer država proglasi zlato za splošno plačilno sredstvo (denar), imamo zlato vrednoto, kjer je splošno plačilno sredstvo srebro, tam govorimo o srebrni vrednoti, kjer pa se rabita dve kovini kot denar, in sicer tako, da je vsak primoran vzeti denar v tej ali oni kovini, n. pr. v srebru ali zlatu, tam imamo dvojno vrednoto ali bimetalizem. Kjer imajo dvojno vrednoto, tam mora biti tudi določeno razmerje vrednosti, v katerem si stojita kovini, ki se rabita kot denar, t. j. v sedanjih državah zlato in srebro. Kjer se zlato in srebro rabita kot postavno plačilno sredstvo, ne da bi se postavno določilo razmerje med vrednostjo obeh kovin, tam se govori o vzporedni vrednoti.

Časih rabimo besedo vrednoto tudi v takem pomenu, da ž njo zaznamujemo računsko enoto, ki se rabi pri denarju posameznih držav. Tako slišimo večkrat izraz kronska vrednota (tudi veljava).

Država ima pravico določiti vsebino posameznih denarnih kosov. Taki kovani denarni kosi, kojih vrednost je državno zajamčena, se imenujejo novci. Država ima izključno pravico kovati denar (takozvani novčni regal), ali vsakemu je dovoljeno prinesiti zlato v šibikah ali palicah v državno kovnico in si dati izkovati novce (kovanje na zasebni račun). Za tako kovanje se pobira kovna pristojbina ali kovnina (brassage). Ta znaša v Avstriji za 1 kg čistega zlata 6 kron. Na Angleškem in v Zedinjenih državah se za kovanje zlata ne pobira nobena pristojbina. Kjer imajo srebrno ali dvojno vrednoto, se tudi srebro more kovati na zasebni račun.

Država ima pred vsem paziti na to, da je vrednost, katera je označena na novcu (imenska vrednost) ista kakor vrednost kovine same (notranja vrednost), ker po Greshamovem zakonu, o katerem bomo govorili pozneje, „slab denar prežene dober denar, dober denar pa ne more pregnati slabega denarja“.

Pri kovanju denarja država najprej določi razmerje kovanih novcev proti gotovi enoti zlata. Ta odnošaj se imenuje novčno merilo. Po avstrijskem zakonu z dne 2. avgusta 1892, št. 126 drž. zak., s katerim se je uvedla kronska vred-

nota, se more iz 1 kilograma suhega zlata nakovati 3280 kron, in sicer 164 kosov za 20 kron ali pa 328 kosov za 10 kron. Pa tudi teža vsakega novca je natančno določena. Desetkronski zlati novc ima $\frac{1}{328}$ kg zlata, ali vendar tak novc tehta nekoliko več, ker se zlatu primeša nekoliko bakra, da je novc trji (zlitina). Razmerje teže kake dragocene kovine k teži zlitine se imenuje čistina. Zlato, ki se nahaja v kakem zlatem novcu, se imenuje jedro (Korn). vsa teža novca (zlitine) se pa zove teža sploh (Schrot). Tako določa zgoraj imenovani avstrijski zakon, da naj ima kos za dvajset kron surove teže 6.775067 in čistinske teže 6.09756 gramov, kos za deset kron pa surove teže 3.3875338 in čistinske teže 3.04878 gramov. Po navadi odpade od skupne teže kakega zlatega novca ena desetina ali dvanajstina na primešano kovino. Avstrijski zakon pravi (čl. III.): Deželski zlati novci se kujejo v zmesnem razmerju 900 tisočink zlata in 100 tisočink bakra; torej znaša primes eno desetino. Na Angleškem in Ruskem ima zlati novc eno dvanajstino primesi.

Kljub vsemu tehničnemu napredku se vender dogodi pri kovanju kaka prav majhna pomota, da se novci ne morejo do pičice natančno kovati z določeno surovo in čistinsko težo; zato novčni zakoni določujejo mejo, za koliko se more pri kovanju „grešiti“, ne da bi novc izgubil svojo imensko vrednost. Avstrijski zakon dovoljuje odstop (remedium, toleranca), kateri ne sme presegati v surovi teži 2 tisočinki, v čistinski teži

pa 1 tisočinko. Dvajsetkronski zlati novci, ki so se kovali leta 1894, so tehtali 62598·899 kg, dočim znaša postavna surova teža 62598·902 kg, torej pri 9 milijonih kosov 3 grame razločka!

Zlato kroži po svetu in pri tem večkrat izgubi nekoliko miligramov svoje teže? Ali ga potem država še pripozna za novc z imensko vrednostjo? Tudi v teh slučajih država določa neko mejo. Večkrat omenjeni avstrijski zakon pravi: Prestopna teža kosa za dvajset kron se določa s 6·74 gramov, kosa za deset kron pa s 3·37 gramov (polna teža pri 20kronskem novcu znaša 6·77 gramov, pri 10kronskem zlatu 3·387 gramov).

Zlati novci, kateri se po navadnem obhodu ne zmanjšajo pod to težo, sprejemajo se pri državnih in drugih javnih blagajnicah in v zasebnem prometu za polnotežne pri vseh plačilih.

Ce se novc pri kroženju toliko obrabi, da pride pod takozvano prestopno težo (torej 20-kronski zlat pod 6·74 gramov), tedaj ga država sprejme pri vseh svojih blagajnah, toda le pod polno ceno. Če se pa pri kovanju prekorači odstop ali toleranca, se novc sploh ne izroči prometu, temveč se vnovič prekuje.

Zlati novci so kovani polnovredno, to se pravi, vrednost, ki je označena na novcu, odgovarja tudi notranji vrednosti ali vrednosti jedra (snovi). Če bi torej zlati novc raztopili ali ga raztolkli na kose, bi dobili v prometu zanje toliko, kolikor znači imenska ali nominalna vrednost, odbivši kovnino. Drugače je pa n. pr.

pri avstrijskem srebrnem goldinarju. Srebro, ki ga vsebuje, velja v prometu le 0.58 goldinarja. Tudi pri nemškem tolarju, čegar imenska vrednost znaša 3 marke, je srebro, ki ga vsebuje, vredno le 1.45 marke.

Najsibo v kaki državi zlata, srebrna ali dvojna vrednota, vendar bomo povsod opazili, da se za majhne enote kujejo novci še iz druge kovine, in sicer tako, da stoji nominalna vrednost visoko nad notranjo vrednostjo kovine. Tak novc imenujemo drobiž. Kjer obstoji zlata vrednota, tam se rabijo srebrni in tudi bakreni, nikljasti ali bronasti novci za drobiž. Če tehta 20kronski zlat 6.77 gramov, kakšen bi moral biti zlati novc, da bi bil vreden le 20, 10 ali celo samo 1 ali 2 vinarja? V malem prometu je neobhodno potreben drobiž.

Četudi se drobiž ne kuje polnovredno, vendar se ni bati, da bi v novčnem sistemu kake države prouzročil kake nepravilike, ako postava določa, da se sme kovati le gotova množina drobiža, da nihče ni prisiljen sprejemati drobiža nad določeno svoto in da so zavezane vse javne blagajne, za drobiž zamenjati zlate novce, če se jim izroči gotova svota drobiža. V Avstriji se sme kovati drobiža za 414 milijonov kron, in sicer:

5 kronskih kosov	za	128 milijonov kron		
1	"	"	200	"
nikljastega novca	"	60	"	"
bronastega	"	26	"	"

Poleg tega pa se sme imeti v prometu še 200 milijonov srebrnih goldinarjev.

Po plačilni zmožnosti, katero imajo v kaki državi posamezne vrste novci, razlikujemo:

1. Kurantne novce, katere mora vsak vzeti v plačilo v vsaki poljubni množini (pri nas 20- in 10kronski zlati novček ter srebrni goldinarji).

2. Drobiž, ki je namenjen le za manjša plačila. Nihče ni primoran sprejeti več nego 250 kron v petkronskih novcih ali 50 K v enokronskih novcih, 10 K v niklju ali več nego 1 K v bronastem denarju. C. kr. državne blagajne in uradi pa so zavezani sprejemati pet- in enokronske novce v vsaki množini, nikelj in bron pa do 10 kron.

Omeniti moramo še denar, ki ga države kujejo samo za olajšanje prometa z inozemstvom, kateremu pa država sicer ne podeljuje nobene plačilne zmožnosti (blago). Tak novček je n. pr. naš levantinski ali Marije Terezije tolar (križovec), ki velja za 2·105 srebrnega goldinarja, nizozemski cekin = 22·531 K, mehikanski piaster = 2·199 gld. Pri nas se poleg tega še kujejo cekini v vrednosti 11 K 29 v.

4. Vrednote posameznih držav.

a) Zlata vrednota.

Pri zlati vrednoti se glavni novci (tudi kurantni novci) kujejo samo v zlatu in sicer tako, da imenska vrednost odgovarja popolnoma notranji vrednosti. Srebrni novci so le

postranski denar, ki se rabi tudi za drobiž. Srebrni novci se ne kujejo polnovredno, tudi je njihova plačilna zmožnost omejena, dočim se morajo zlati novci sprejemati neomejeno. Na zasebni račun se morejo kovati le zlati novci, srebrni novci se kujejo le do gotove množine in se lahko vedno zamenjajo za zlati novček. To je takozvana čista zlata vrednota.

Če se država nasproti drugim državam kaže kot država z zlato vrednoto, ker svoje zunanje obveznosti plačuje z zlatom, dočim se doma rabi kot kurantni novček vsaj en srebrni novček, potem govorimo o šepajoči zlati vrednoti.

Prva država, ki je uvedla zlato vrednoto, je bila Angleška, kar se je zgodilo z zakonom z dne 22. junija 1816. in sicer na ta način, da je pričela kovati srebrni novček z lažjim novčnim merilom in ga tako napravila za drobiž, poleg tega pa določila, da nihče ni zavezan naenkrat v promet vzeti več nego 40 šilingov v srebru. Denarna enota je funt šterlingov ali kot novček sovereign (*L*), ki ima 20 šilingov (*s*), šiling pa zopet 12 pencev (*d*). Sovereign ima 7.32239 gramov čistega zlata, kar bi dalo 24.017 kron ali 20.429 nemških mark. Sovereign se kujejo v kosih po 5, 2, 1 in $\frac{1}{2}$ funta. Srebrni novci (5, $2\frac{1}{2}$, 2, 1 *s*, 6, 4, 3 *d*) se kujejo kot drobiž v razmerju 1 : 14.288. Iz bronca se kujejo 1, $1\frac{1}{2}$ in $\frac{1}{4}$ *d*. Samo zlati novci se morejo kovati v poljubni množini ter imajo tudi neomejeno plačilno zmožnost.

V angleških nasebinah obstoji večinoma tudi angleški novčni zistem, samo o indijskih drugačih denarnih razmerah bomo govorili pozneje.

Na Nemškem so do leta 1873. obstajali v posameznih državah posebni novčni zistemi, ki so se opirali na srebrno vrednoto. S postavo z dne 9. julija 1873. (deloma že s postavo z dne 4. decembra 1871.) se je pa uvedla za vso državo zlata vrednota, toda vendar se je obdržal srebrni tolar (= 3 *M*) kot kurančni novček, da moremo torej govoriti o šepajoči zlati vrednoti. Kujejo se zlati kosi po 20, 10 in 5 mark. 1 marka (*M*) ima 0.358423 *g* čistega zlata = 1.1756 *K*. Dalje se kujejo srebrni kosi po 5, 2, 1, $\frac{1}{2}$ in $\frac{1}{5}$ *M*, ki imajo pa le do 20 *M* plačilno zmožnost. Iz niklja se kujejo kosi po 10 in 5 fenigov, iz bronca pa po 2 in 1 fenig.

Danska, Švedska in Norveška so se združile v Severno novčno zvezo in sklenile leta 1872., oziroma 1875., novčno pogodbo na podlagi nanovo uvedene zlate vrednote. Novčna enota je kakor pri nas krona = 100 oerov. Dvajsetkronski zlat obstoji iz 8.0645 *g* čistega zlata in velja torej za 26.452 *K*.

Avstro-Ogrska je uvedla l. 1892. šepajočo zlato vrednoto. O njej smo govorili obširneje v prejšnjem poglavju. Na zasebni račun se smejo v Avstriji kovati le zlati kosi za 20 kron, na Ogrskem pa tudi desetkronski zlati.

Na Ruskem imajo zlato vrednoto od leta 1899. Novčna enota je rubelj = 100 kopejk. Kujejo

se zlati kosi po 15, $7\frac{1}{2}$, 10 in 5 rubljev. Zlati kos za 5 rubljev ima $5\cdot8067$ g čistega zlata = 19 046 kron = 16 201 mark = 20 001 frankov. Plačilna zmožnost srebrnih novcev je omejena pri večjih na 25, pri manjših pa le na tri rublje.

b) Srebrna vrednota.

Glavna svojstva srebrne vrednote so ta-le:

1. Vsaj en srebrni novce se mora kovati kot glavni novce (kurantni novce). Imenska vrednost tega novca mora odgovarjati notranji vrednosti. Tudi ima ta novce neomejeno plačilno zmožnost.

2. Kakor mora pri zlati vrednoti biti prosto kovanje na zasebni račun za zlate novce, ravno tako mora pri srebrni vrednosti biti dovoljeno kovanje tega srebrnega novca na zasebni račun. S tem se namreč zasigura, da se vrednost novca ravna po vrednosti, ki jo ima srebro v prometu in se tudi izpreminja po tem.

3. Zlati novci se smatrajo za blago (trgovinski novci).

Z dunajsko novčno pogodbo iz leta 1857. se je uvedla za Avstrijo in Nemčjo čista srebrna vrednota. Skupni novce je bil zvezni tolar = $\frac{1}{30}$ funta čistega srebra. Na severnem Nemškem je tvoril ta tolar tudi novčno enoto, v Avstriji pa se je koval goldinar = $\frac{2}{3}$ tolarja. Avstrija je stopila l. 1867. iz novčne zveze in nehala kovati zvezne novce. Kovanje srebra (na zasebni račun) se je ustavilo l. 1879. in papirni goldinar je postal samostojni denar (papirna

vrednota). Pripomniti moramo še, da se je ob času novčne zveze koval tudi zvezni zlati novc kot trgovinski novc in se nazival krona.

Tudi na Nizozemskem so imeli od leta 1847. do 1857. čisto srebrno vrednoto. 1 holandski srebrni goldinar (= 100 centov) = 9.45 gramov = 0.851 avstrijskega goldinarja. Od l. 1875. se kujejo zlati kosi po 10 gold. kot kurantni novci, da torej prihajamo v šepajočo zlato vrednoto, ki se je l. 1901. tudi postavno uvedla, pri čemur se je pa srebrni goldinar obdržal kot kurantni novc.

V britski Indiji obstoji formalno še vedno srebrna vrednota. Vrednotni novc je rupija, ki tehta 11.6 g in se kuje s čistino $\frac{11}{12}$. L. 1893. se je pa ustavilo kovanje srebrnih rupij na zasebni račun in angleška vlada skuša polagoma uvesti zlato vrednoto. Začetkom leta 1900. je vlada v Indiji imela na razpolago že za kakih 10 milijonov funtov šterlingov zlata. Po postavi z dne 15. septembra 1899. ima sovereign neomejeno plačilno pravico v vrednosti 15 rupij.

c) Dvojna vrednota (bimetalizem).

Kjer obstoji dvojna vrednota, se morajo rabiti zlati in srebrni novci kot glavni in kurantni novci in morajo biti torej kovani polnovredno. Istotako se mora zlato in srebro kovati na zasebni račun in se zato mora določiti stalno razmerje, ki naj obstoji med obema kovinama. Francoska, Italija, Belgija in Švica (dežele latinske novčne zveze) so sklenile

23. decembra 1865. novčno zvezo, h kateri je pozneje pristopila tudi Grška. Pri tem se je sprejel francoski novčni in vrednostni zistem, ki sloni na zakonu z dné 28. marca 1803. Ta zakon je ustanovil vrednost zlata in srebra po razmerju $1 : 15\frac{1}{2}$. Novčna enota je frank, in sicer se kuje iz 1 kilograma novčnega zlata 3100 frankov (čistina $\frac{900}{1000}$). Iz srebra se pa kujejo kosi po 5 frankov, ki imajo kakor zlati novci neomejeno plačilno zmožnost. Kos za 5 frankov vsebuje 22.5 g čistega srebra (torej razmerje $1 : 15\frac{1}{2}$). 14

Ko je pa vrednost srebra zelo padla, sta najprej Belgija in Švica ustavili kovanje srebrnih kosov po 5 frankov, l. 1878. je isto storila Francoska. Na zborovanju l. 1878. se je sklenilo kovanje srebrnih kurantnih novcev za toliko časa ustaviti, da se vse zvezne države ne izreko zopet za kovanje. — Ta novčna zveza se od leta do leta molče obnavlja, dokler se pogodba ne odpove.

Srbija je leta 1873. z „zakonom o kovanju srbske srebrne monete“ in leta 1878. z „zakonom o srbskim narodnim novcima“ sprejela novčni zistem latinske novčne zveze in sicer so se uvedili srebrnjaki po 5 dinarjev in zlati po 10 in 20 dinarjev s čistoto $\frac{900}{1000}$.

Tudi na Bolgarskem imajo latinski novčni zistem. Novčna enota je lev = 100 stotink. Zlati kosi štejejo 20 in 10 levov, srebrni pa 5, 2, 1 in $\frac{1}{2}$ leva.

V Črnigori nimajo svoje vrednote; le mali drobiž so začeli v zadnjih letih izdajati; sicer pa velja avstrijska vrednota.

Romunija in Portugalska tudi računita v frankih.

Združene države severnoameričanske so imele do leta 1873. postavno dvojno vrednoto. Zlati dolar ima 1·505 g čistega zlata, srebrni dolar 24·056 g čistega srebra, torej si stojita zlato in srebro v razmerju 1 : 15·988. Z zakonom z dne 12. aprila 1873. se je odpravila dvojna vrednota, ker se je ustavilo kovanje srebrnega dolarja, čeprav je imel še vedno plačilno zmožnost. Pozneje se je skušalo zopet srebru priboriti prejšno veljavo v novčnem zistemu s takozvano „Bland Bill“ iz leta 1878. in „Sherman Bill“ iz leta 1890., toda s postavo z dne 14. marca 1900. se je menda končno določila zlata vrednota, vendar pa ima ta srebrni dolar in papirni denar kot postavno sredstvo prejšnjo pravico.

5. Greshamov zakon.

V prejšnjem poglavju smo videli, da povsod ondi, kjer se je uvedla prvotno dvojna vrednota, polagoma prehajajo do zlate vrednote. To si lahko razlagamo na podlagi Greshamovega zakona, ki je popolnoma naraven, ki se pa kljub temu zdi nekako protisloven. Gresham, bogat angleški trgovec in ustanovnik londonske borze, ki je živel za časa kraljice Elizabete, je izrekel namreč tole, že zgoraj omenjeno pravilo: „Slab (manjvredni denar) prežene vedno dobri denar.“ V življenju vidimo splošno ravno nasprotni pojav. Dobro blago se obdrži, slabo pa se skuša odstraniti.

Ker je pa denar blago neke posebne vrste, ker nam služi le zato, da zanj dobivamo druge dobrine, torej kot izmenjalno sredstvo, zato si tudi lažje razlagamo ta sicer ne takoj umljivi zakon. Če za slab denar lahko dobim isto blago kakor za dober denar, gotovo ne bom izdal dobrega denarja, temveč tistega, ki ga manj cenim. Dobri denar torej preide iz prometa in sicer se to lahko zgodi na tri načine.

1. Ljudstvo spravi dobri denar. To vidimo zlasti ob krizah, ob času vojsk i. t. d., ko ljudje spravljajo zlato ali srebro, ne pa papirnega denarja, do katerega nimajo toliko zaupanja. Tako „tezavriranje“ opazujemo tudi ob času velike finančne krize v Zedinjenih državah. Banke skušajo nabrati kolikor možno veliko zlata, denarni nadomestki (surogati) pa vedno bolj izgubljajo svojo vrednost. Isto se je zgodilo za časa francoske revolucije ali velikega avstrijskega finančnega poloma začetkom prejšnjega stoletja.

2. Še bolj pa se kaže tak pojav pri plačilih, ki gredo v inozemstvo. Notranje dolgove pač lahko plačujemo v slabem denarju, če ima ta tudi plačilno zmožnost, ali drugače je, ako ima posameznik ali država opraviti z obveznostimi v inozemstvu. Zunanji upnik se ne bo brigal n. pr. za našo vrednoto, ako imenska vrednost našega goldinarja ne odgovarja tržni vrednosti srebra, ki ga vsebuje, temveč bo zahteval plačilo v polnovrednem zlatem denarju. Zato bo pa denar, čegar imenska vrednost je enaka notranji vrednosti ko-

vine, polagoma izginjal, ostal pa bo manjvredni denar.

3. Če ima srebro ali zlato, ki je kovano v denar, večjo vrednost, nego jo ima tolika množina zlata ali srebra sama na sebi, tedaj bomo opazili, da se zlati ali srebrni denar ne bo na trgu dolgo ohranil kot novец, temveč kot blago, ki se bo dražje prodajalo.

Imamo zlasti tri vrste primerov, ko opazujemo Greshamov zakon.

1. Že Gresham sam je opazil v svoji dobi, da je obrabljeni novец, ki je bil v prometu skupno z novim novcem, kmalu tega izpodrinil. Isto opazujemo še dandanes. Tudi tedaj, če se novец kuje pod dovoljeno „toleranco“, vidimo, da polnovredni novci izginejo iz dežele, v kateri ostanejo le manjvredni.

2. Greshamov zakon opazujemo posebno še tam, kjer je v prometu papirni denar s kovanim denarjem vred in je papirni denar izgubil iz različnih razlogov svojo označeno vrednost. Tu vidimo, da kmalu izgine kovani denar (srebro in zlato) iz dežele, na njihovo mesto pa stopi papir. Tako smo videli pri finančnih krizah v Severni Ameriki in na Ruskem, da se njihov zlati in srebrni denar ni mogel ohraniti doma, čeprav sta mogli proizvajati ti državi ti dragoceni kovini skoraj za ves svet.

3. Isti pojav se nam kaže tudi tam, kjer je v prometu polnovredni denar z manjvrednim. To najlažje vidimo v državah z dvojno vrednoto. Če bo srebro padalo v ceni in si ne bo

na primer stalo v razmerju $15\frac{1}{2} : 1$ z ozirom na zlato, tedaj bomo kmalu tožili o pomanjkanju zlatega denarja. Srebro bo ostalo pri nas doma, zlati novc bo pa potoval v inozemstvo.

S tem prehajamo na nadaljno poglavje:

6. Vprašanje o vrednoti.

Ali naj se država poprime dvojne ali zlate vrednote? Kateri zistem se more znanstveno bolj upravičiti?

Največja napaka dvojne vrednote je ta, da se vrednostno razmerje med zlatom in srebrom prepogosto menja in se zato po Greshamovem zakonu polnovredni novc ne obdrži dolgo v deželi. Temu nedostatku bi se moglo opomoči le na ta način, da bi vse ali vsaj najvažnejše države pripoznale enako dvojno vrednoto in obenem obvezno določilo razmerje med vrednostjo obeh dragocenih kovin, ki prideta v poštev. (Tako-zvana mednarodna zlata vrednota.)

Nepobitno dejstvo je, da upliva vrednota bistveno na gospodarsko življenje posameznih držav ali narodov. V teoriji je pač zmagala zlata vrednota, toda vendar vidimo v vseh državah, da srebro ni prestalo biti denar, temveč se je le prosto kovanje srebrnega novca moralo ustaviti. Izgnati povsem srebrni novc, to se pravi podati mu samo ulogo drobiža, bi bilo po besedah nacionalnega ekonoma Roeslerja toliko, kakor izključiti iz hrane rž, češ, da je pšenica mnogo bolja, ko vendar nahajamo toliko krajev, kjer morajo rabiti rženo moko in jesti ržen kruh. Če bi

le zlato veljalo za novc, bi kmalu pričelo pomanjkovati zlata; zato bi se njegova vrednost zelo povečala in bi torej cene drugim dobrinam zelo padale, kar bi škodljivo uplivalo na gospodarski red in razvoj. Čimvečji je oni rezervar, kamor priteka nanovo pridobljena kovina, ki se rabi za novc, temmanj uplivajo na vrednost njeno različni novi studenci, ki prično izvirati na doslej še nepoznanih tleh. Če se zlato in srebro skupno rabita za novc, razni novi zlati ali srebrni rudokopi ne uplivajo na njuno ceno, kakor če bi se n. pr. rabilo le zlato.

Poleg tega imamo mnogo dežel, ki ne morejo pristopiti k izključni zlati novčni zvezi, ker je za siromašne dežele zlato preveč skop in predroben novc.

Dalje moramo splošno smatrati za gospodarsko koristno, da se cena novcu ne menja ali pa prav polagoma pada, ker s tem cene dobrinam polagoma rastejo; zato pa se množi tudi produkcija, rastejo plače, tudi konsum in promet stalno večja. Zlasti se pa še izpreminja razmerje med upniki in dolžniki na korist poslednjim, ki lažje plačujejo svoje obveznosti, ako ima denar manjšo vrednost.

Če raste vrednost novcu, vidimo ravno nasprotne pojave. Cene padajo, kredit se zmanjšuje; zato tudi produkcija peša in dolžnik težje izpolnjuje svoje obveznosti. Konsum se manjša in zato se večkrat dogaja, da nadprodukcija prouzroči novčne in gospodarske krize.

C. Kredit.

1. Pomen. Vrste kredita.

S kreditom je mogoče uporabljati glavnico kakega drugega, kar je v narodnem gospodarstvu velikega pomena.

O pomenu besede kredit se je mnogo razpravljalo v narodno-gospodarskih knjigah, ne da bi prišli znanstveniki do enotne opredelbe. Philipovich, profesor narodnega gospodarstva na dunajskem vseučilišču, imenuje kredit posebno vrsto gospodarskega prometa, pri katerem med osebami, ki so stopile v medsebojni promet, nastane razmerje, po katerem sme ena za uslužnost, ki jo je storila drugi (prenos dobrin, plačilo, delo) zahtevati protiuslužnost. Te opredelbe, ki še najbolj označuje pomen kredita, se hočemo držati tudi mi v svoji razpravi.

Kredit se je uporabljal v vseh dobah narodnega gospodarstva, toda ogromni pomen je dobil šele v preteklem stoletju. tako da nekateri celo sedanjo gospodarsko dobo nazivljejo dobo kreditnega gospodarstva.

Kredit prenaša glavnico v druge roke, ali glavnice same ne more ustvarjati. Na prvi pogled se nam to zdi skoro neverjetno. Recimo, da imam tisoč kron v zlatu. To zlato posodim svojemu sosеду, ki mi pa za ta denar da n. pr. menico. S to menico lahko dobim nadaljnih tisoč kron, če ima zopet kaka tretja oseba (ali kaka banka) zaupanje v plačilno zmožnost mojega dolžnika.

Toda s tem se glavnica ni podvojila, ker ima ta tretja oseba 1000 kron menj, ki jih je dala meni. Prav pravi Charles Gide: Če bi res kredit ustvarjal kapital, potem bi se bogastvo Francoske naenkrat podvojilo in se zvišalo od 200 na 400 milijard, če bi vsak Francoz svojo imovino posodil svojemu sosеду.

Kredit se deli v več vrst:

1. Stvarni in osebni (realni in personalni) kredit. Pri stvarnem kreditu se vzame kaka določena stvar v zastavo, tako da po medsebojnem sporazumljenju med upnikom in dolžnikom ta stvar služi v poroštvo za povračilo dolga, pri osebnem kreditu pa sloni kredit le na zaupanju v plačilno zmožnost in voljo dolžnikovo. Seveda se pri tem tudi upoštevajo druge razmere, kakor premoženje dolžnikovo, njegov zaslužek ali plača i. t. d.

Najnavadnejšo vrsto osebnega kredita vidimo pri trgovcih, obrtnikih in rokodelcih, ki svojim odjemalcem dajo blago na „bukvice“ ali proti mesečnemu plačilu.

Če je le dolžnik zavezan plačati dolg, govorimo o enostavnem osebnem kreditu, če so pa še druge osebe vezane v to, imamo poroštvenci kredit.

Tudi stvarni kredit lahko še dalje delimo v hipotečni kredit, če služi v poroštvo za povračilo dolga kaka nepremičnina, ki pa sicer ostane v posesti dolžnikovi, in v ročno-zastavni kredit, če je kredit zavarovan po kaki

premičnini (n. pr. vrednostnem papirju, zlatnini i. t. d.), ki pride v posest upnikovo.

2. Javni in zasebni kredit. O prvem govorimo pri državah, deželah, občinah in drugih prisilnih vkupnih gospodarstvih, zasebni (privatni) kredit pa imamo tedaj, če se kredit dovoli zasebni osebi.

3. Z ozirom na dobo razločujemo: a) kratki in dolgi kredit; b) omejeni in neomejeni (terminirani in neterminirani) kredit, ako je kredit v naprej časovno določen ali ne, in pri neomejenem kreditu; c) odpovedljiv in neodpovedljiv kredit.

4. Po uporabi delimo kredit v konsumptivni in produktivni kredit. Konsumptivni kredit imamo tedaj, če dolžnik uporabi kredit za to, da si zadovolji svoje življenske potrebe. Če pa dolžnik to, kar se mu poda, uslužnost, ki se mu stori, porabi zato, da si nabavi sredstva za produkcijo ali pridobitek, tedaj imamo produktivni kredit.

Produktivni kredit služi torej zato, da se ž njegovo uporabo dobe viri, iz katerih se more gospodarsko napraviti protiuslužnost. Ako se produktivni kredit porabi za obratno glavnico in se protiuslužnost napravi (dolga poplača) s tekočimi dohodki, da je torej kredit omejen na kratko dobo, govorimo o obratnem kreditu. Če se pa produktivni kredit porabi za stalne glavnične naprave kakor za zidanje hiš, tovarnen, gradbo železnic i. t. d. in se more dolga odplačevati le polagoma z dohodki teh gospodarskih virov (hiš,

obrtnih naprav) — torej dolgi kredit — imamo posestni ali napravni kredit.

Kredit se more razvijati šele tedaj, ko se je gospodarstvo pri posameznih osebah ali v posameznih deželah tako razvilo, da nekateri ljudje lahko en del svojih dohodkov izposodijo onim, ki so pripravljeni z izposojevanjem denarja ali s tujo glavnico proizvajati. Pri tem uplivajo na razvoj kredita različne okoliščine. Najprej moramo pri kreditu upoštevati osebno ali individualno stran, dalje pa splošne socialne razmere v državi, deželi ali tudi v onem kraju, kjer se ima opraviti s kreditom.

Pri osebnih ali individualnih razmerah odločujeta možnost in volja, zadostiti obveznostim, katere je prevzel dolжник.

Ta možnost pa zavisi zopet:

1. od telesnih lastnosti (zdravje in telesna moč), ki usposablja dolžnika za delo;
2. od njegovih duševnih lastnosti in od gospodarskih razmer.

Volja za poplačevanje dolgov je pri raznih osebah in tudi pri posameznih narodih različna. Posamezne osebe ali posamezni narodi morajo priti že do gotove npravne zrelosti; pri njih se mora razviti čut pravice in smisel za osebno čast, da se jim more zaupati ali kreditirati.

Poštenost in varčnost sta lastnosti, katerih po navadi ne najdemo pri ljudeh na prav nizki stopnji omike — treba ju je šele vzgojiti pri osebah in pri narodih.

Za razvoj kredita so posebno tudi važne državne in mednarodne pravne razmere in naprave. Če je lastnina varna v državi, če jo štiti dobro zakonodajstvo, se bo gotovo kredit bolj razvijal, kakor v državah, kjer je združena z vsakim posojilom nevarnost, da se radi pomanjkljivih postav in slabih sodnikov lahko izgubi izposojena svota. Zato je v takih pravno na nižji stopnji stoječih državah obrestna mera po navadi zelo visoka, ker se mora plačevati tudi nekaka premija za riziko. Tudi politične razmere uplivajo na kredit. Do ustavne države ima gotovo vsak upnik večje zaupanje, nego do države, kjer odločuje volja poedinca. Samo gospodarsko in politično prosti narodi in proste države so se razvile do naravnost občudovanja vrednega stanja v kreditnem gospodarstvu. Gospodarske razmere tudi uplivajo na razvoj kapitala; naj omenimo le razna občila ali razne vrste obratov.

Koristi, ki jih donáša kredit, bi bile zlasti tele :

1. S kreditom se pritegnejo k sodelovanju pri gospodarskem napredku obstoječe glavnice, ker tako pridejo do glavnice tisti ki jih morejo produktivno uporabiti. Mnogo oseb z glavnico nima zmožnosti, volje ali priložnosti, da bi jo moglo uspešno porabiti; zato je treba, da pride ta glavnica v roke takih oseb, ki to morejo ali hočejo storiti.

2. S kreditom se morejo združiti velike glavnice, ki so potrebne, da se izvrši kako večje podjetje. Če se gradi kaka železnica, ustanavlja kaka

večja tovarna, tedaj se poslužujemo v prvi vrsti kredita.

3. S kreditom se morejo hitreje in ceneje odplačevati glavnice in se torej hitreje morejo vršiti razni posli ter se zato rabi manj denarja. Zato se pa zlato in srebro lahko porabita za nakup drugega blaga ali se pa porabita v raznih obrtih. Z raznimi kreditnimi papirji (bankovci, menicami, obligacijami i. t. d.) se zmanjšujejo prenosni stroški in se s tem razlika med cenami blagu zniža in bančno poslovanje olajša. Šele s tem se je mogla prav razviti mednarodna trgovina.

Za vzgled navaja Fiedler francosko vojno odškodnino iz leta 1870/71, ki je znašala pet milijard in se je izplačala le deloma v gotovini in sicer v znesku 617 milijonov, dočim se je 4697 milijonov izplačalo v bankovcih, bančnih nakaznicah, menicah, francoskih državnih obligacijah in pa za račun alzaško-lotarinske železnice.

4. Kredit omogočuje, da moremo svoje nujne izdatke pokriti brez glavnice le v nadi, da si s svojim delom v bodočnosti zaslužimo toliko, da lahko zadostimo svojim obveznostim.

Tudi slabe strani moramo upoštevati pri kreditu, ker se ž njim omogočujejo pretirani izdatki, kar je večkrat v pogubo celim rodbinam.

Taki pojavi se nam kažejo vsak dan v mestih in na kmetih, kjer se je z ustanovitvijo raznih denarnih zavodov kreditno gospodarstvo zelo raz-

vilo. Žalibog se dogaja večkrat, da se kredit ne porabi za nadaljno produkcijo, temveč le za potrošek (konsumptivni kredit.)

Na nasprotni strani se zopet večkrat zgodi, da kredit prouzroča razne drzne špekulacije, ki vodijo do gospodarskih kriz. Omenimo lahko zadnjo krizo v Zedinjenih državah.

2. Organizacija kredita.

a) Banke.

Denarno gospodarstvo mora že biti na visoki stopnji, da morejo nastati razni organi za posredovanje kredita. Ako se posoja le iz prijaznosti, ali dokler rokodelec kreditira svoje izdelke za nekoliko časa, ali trgovec blago svojim odjemnikom prodaja na „bukvice“, ne moremo govoriti o organizaciji kredita ali posredovanja kredita. To posredovanje mora marveč zase postati poklic in predmet pridobitka. Izmed organov za posredovanje kredita moramo najprej omeniti banke.

Banke so podjetbe, ki služijo za posredovanje prometa z denarjem in kreditom. Njihova naloga obstoji v tem, da kupujejo in prodajajo denar (menjalnice), da posredujejo plačila, da dovoljujejo kredit producentom in trgovcem, da pre-skrbujejo glavnico za razne gospodarske podjetbe in da tržijo z vrednostnimi papirji.

Banke so velikanskega pomena zato, ker na eni strani nabirajo glavnice, na drugi strani pa

zopet glavnice razdeljujejo med tiste, ki jih potrebujejo. S tem se more promet med producenti in konsumenti spraviti v pravi tir in obenem množina plačilnih sredstev (denarja itd.) izdatno znižati.

Početek bančnih poslov imamo iskati pri severno-italskih, zlasti lombardskih menjalcih denarja v srednjem veku, saj je tudi ime banka samo italijanskega pokoljenja (*banco*; *banco rotto*-bankerot). V srednjem veku je imel vsak mali vladar, in teh je bilo na stotine samo v srednji Evropi, pravico kovati denar. Ker pa so ti mali knezi skušali pri kovanju imeti kolikor mogoče veliko dobička, zato so večkrat kovali manjvreden denar in ga izdajali za polnovrednega. Naravno je bilo tedaj, da se je z rastočim prometom moral razviti poseben poklic menjalcev denarja kateri so s preskusnim kamnom določevali notranjo vrednost posameznih denarnih kosov in jih zamenjavali za druge. Zato so pa morali imeti pri sebi vedno nekako zalogo denarja, da so mogli ustreči svojim odjemalcem. Da bi pa ta denar ne ležal neplodno v blagajnah ali škrinjah, izposojevali so ga največkrat proti zastavi in sicer za krajši čas (*lombard*, ker se je ta posel razvil na Lombardskem) Iz tega so se razvili še drugi bančni posli, zlasti *eskompt*, menjavanje denarja pa je sčasoma izgubilo svoj prvotni veliki pomen, ker je dandanes novčni promet javno urejen. (Aktivni bančni posli.)

Ker je bila javna varnost v srednjem veku in tudi še v prvih stoletjih novega veka radi po-

manjkljivih prometnih zvez prav majhna, spravljali so ljudje svoj denar v podzemske kleti, zakopavali ga v zemljo i. t. d. Iz tega so se zopet razvile hiše, kamor so ljudje nosili spravljat svoj denar, ako so bile te hiše zavarovane pred napadi (podzemske shrambe). V začetku se je plačevala za tako hranjenje denarja posebna hranilnina. Ko so pa te hiše (banke) začele hraniti denar uporabljati za nadaljna posojila, tedaj so večinoma še same pričele plačevati male obresti za hranjenje.

Ker je po navadi več trgovcev, ki so bili po raznih trgovskih poslih v medsebojni zvezi (giro ital. = krog), shranjevalo svoj denar pri bankah, spoznala se je kmalu velika korist, ki nastaja za promet, ako se za vsak posel sproti ne plačuje, temveč z nakaznicami nakaže banki, da poravna račun ali pa samo razliko med terjatvami dveh ali več oseb v svojih knjigah zabeleži. Nastal je čekovni in giro-promet, začele so se izdajati nakaznice (asignacije) in — bankovci. (Pasivni bančni posli.)

Iz teh dveh virov iztekajo dandanes tako narasli in tako silno razprostrti bančni posli.

Pri posameznih bankah je glavni posel, s katerimi se pečajo, tudi večkrat merodajen za ime banke, čeprav še tak naziv ne izključuje, da bi se banka ne pečala tudi z raznimi drugimi bančnimi posli. Taki posli so: 1. Kreditni posli, ki merijo na to, da se prihrani kovinski denar ali pa se nadomesti s takozvanimi denarnimi surogati. S temi posli se pečajo kot pasivnimi

posli depozitne kot giro in čekovne banke in banke, ki izdajajo papirnat denar (bankovnice). 2. Dovoljevanje obratnega kredita za trgovce in obrtnike. Za to so ustanovljene eskomptne, trgovinske in obrtne banke. 3. Dovoljevanje kredita za poljedelce in sicer na kratko dobo (agrarne osebno-kreditne banke) ali pa na dolgo dobo (zemljiško-kreditne, hipotečne ali tudi rentne banke). Za kredit na mestna poslopja in stavbišča imamo podobne mestne stavbne banke. 4. Pridobivanje glavnice za ustanavljanje ali razširjanje podjetij ali izdajo vrednostnih papirjev: ustanovitvene, efektne ali emisijske banke. Tudi z borzno kupčijo z vrednostnimi papirji se pečajo te banke, zlasti pa še reportne ali mešetarske banke. Oglejmo si posamezne posle bolj natančno.

α) Depozitni posli.

Banka sprejema vloge, ki jih tudi obre-
stuje, ako se izroče proti gotovi odpovedi.
Čim manjši je odpovedni rok, tem manjše
so tudi obresti. Tudi se višina obrestij ravna
po višini vloge, vendar je pa obrestno merilo
vedno manjše nego oficijalno obrestno
merilo (Bankrate), t. j. tisto obrestno merilo,
po kateri kupuje bankovnica menice, predno
zapadejo. Ako se denar vsak čas lahko zahteva
nazaj, tedaj se po navadi ne plačujejo obresti.
Ta vrsta hranjenja denarja je zlasti važna za večje
obrate, ker lahko denar, ki se trenutno ne rabi,

varno in celo plodonostno nalože. Poleg denarja se shranjujejo tudi vrednostni papirji dolžna pisma, menice i t. d. Banka pri tem pobira denar za zapadle menice, za kupone i t. d. in jih vknjižuje na račun svojih vložnikov. S tem razpolaga banka vedno lahko s tujim denarjem, kar je za njo velike važnosti, ker ž njim izvršuje lahko vedno nove posle, n. pr. eskomptuje menice itd.

Od teh hranil ali depozitov se morajo strogo ločiti oni pri banki shranjeni vrednostni papirji, ki se pri banki polože radi varnosti ali udobnosti v shrambo in upravo, s katerimi pa sicer banka ne sme razpolagati (depositum regulare).

β) Giro-posli.

S temi se poravnajo terjatve in dolgovi, ki jih ima več klijentov iste banke, na ta način, da se dolžniku od njegovega računa gotov znesek odpiše, upniku pa isti znesek pripiše. Giro-posel je torej odpisovanje in pripisovanje v bančnih knjigah. Recimo, da imajo štirje trgovci pri neki banki hranjenih (deponiranih) vsak po 500 kron.

A	B	C	D	
500 K	500 K	500 K	500 K	A kupi od B blaga
— 200 „	+ 200 „			za 200 K, od C pa
— 100 „		+ 100 „		za 100 K, D pa zo-
+ 300 „			— 300 „	pet kupi od A za
				300 K blaga. Banka

vodi račune za vse štiri trgovce. Če se ni razvil tekom enega meseca med njimi noben drug denarni posel, bo koncem meseca imel A 500 K,

B 700 K, C 600 K, D pa 200 K, vsi skupaj torej kakor prvotno 2000 K, ne da bi se izplačal le en vinar v gotovini, in vendar se je napravilo prometa za 1200 kron. Banka je torej z denarjem, ki je pri njej hranjen, mirno dalje razpolagala, ga posojevala na menice ali na zastavo in s tem prejemale obresti, posameznim klijentom pa zopet ni bilo treba šteti denar v gotovini, temveč le z nakaznicami na banko.

Pospešuje pa ta promet čekovni*) zistem. Ček je pismena nakaznica, s katero izdatnik pozove kako banko, da izplača proti izročitvi te nakaznice določeno svoto. Po avstrijskem zakonu z dne 3. aprila 1906, št. 84 morejo za ček sposobni pozvanci biti le: 1. C. kr. poštna hranilnica, javne banke ali drugi zavodi, ki so po pravilih upravičeni prevzemati denar za tuj račun (n. pr. hranilnice in posojilnice); 2. vse druge pri trgovinskem sodišču vpisane firme, ki obrtniško opravljajo bankirske posle.

Izdatnik čeka je tisti, ki napiše ali da napisati ček in ž njim svojo banko ali svojega bankirja nakaže, da iz njegove terjatve plača gotovo vsoto. Torej mora imeti izdatnik pri banki kako imovino in z banko napravljeno pogodbo, da sme nad to gotovino s posredovanjem čeka razpolagati.

Ček se more glasiti na ime kake osebe ali firme, na njen izkaz (ordro) ali na imetnika (pri-

*) Ime ček prihaja z Angleškega, kjer so kralji v 13. in 14. stoletju dajali svojim upnikom nakaznice na *lorde exchequer*-ja (kraljevske zakladnice).

nosnika) Izdatnik more tudi sam sebe oznameniti za prejemnika plačila.

V drugih državah so določbe glede čeka v marsičem različne od naših. V Zedinjenih državah ni potreba imeti kako terjatev ali depozit pri bankirju. po francoskem zakonu, ki velja tudi za Belgijo, Švico, Špansko in Rumunsko ni treba, da bi bil pozvanec bankir, v Italiji mora biti pozvanec kupec itd.

Po našem pravu je ček izplačen, kadar se pokaže (na vid), čeravno obsega kako drugo določilo ali ne obsega sploh nobenega določila o dospelosti, istotako je na Angleškem, Francoskem, v Belgiji, v Švici, na Švedskem ter Norveškem.

V Avstriji gre v prvi vrsti zasluga c. kr. poštni hranilnici, da se je čekovni promet tako razvil. Uvedel se je pri hranilnici z odredbo trgovskega ministrstva z dne 29. oktobra 1883. S spretno organizacijo — 6617 podružnic poštne hranilnice nabira denar in ga zopet oddaja svojemu namenu — je število imetnikov računa (Kontoinhaber) ogromno naraslo, tako da je znašalo koncem l. 1906 čez 73.000. Pri tem so zastopani najraznovrstnejši poklici, seveda v prvi vrsti trgovci in obrtniki, pa tudi zasebniki. Zlasti je razvoj pospešila odredba, da tudi državne blagajne pristopijo k čekovnemu prometu. Sedaj je že nad 2100 državnih oblastev in uradov v čekovnem prometu poštne hranilnice. Vedno več vplačil na državne urade se vrši s čeki, in v zadnjem času so se tudi izplačila pri raznih dr-

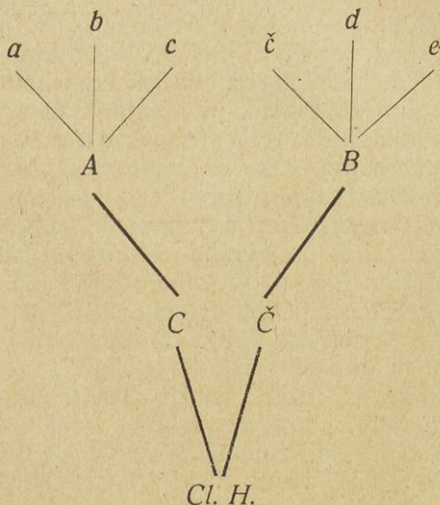
žavnih uradih pričela vršiti s posredovanjem poštne hranilnice, torej s čeki.

Velike bankovnice, kakor avstro-ogrška banka, nemška državna banka, Banque de France, izdajajo čeke, da se ž njimi potegne znesek v gotovini. To so pri avstro-ogrski in nemški banki takozvani beli čeki, ki se glase na gotovo osebo.

Giro-promet je večinoma omejen le na klijente posamezne banke. Plačilni promet bank med seboj pa je organizovan po kliring-prometu. Kakor se terjatve in dolgovi, ki jih imajo trgovci med seboj, v giro-prometu poravnajo pri banki, tako se dogaja tudi s terjatvami in dolgovi posameznih bank med seboj. Za vzgled navajamo londonski Clearing-Hous. Banke dajo svojim klijentom čeke na svoje ime. Ako klijent kake banke kupi blago, tedaj ga ne plača v gotovini, temveč izda ček na svojo banko, in tako se med seboj poravnajo skoro vsi trgovci na Angleškem. Banke pa obračunajo med seboj v Clearing-Housu. Clearing-Hous je precej velika dvorana, v kateri stoji velika miza v obliki konjske podkve. Okoli te mize se snidejo po trikrat na dan zastopniki raznih bank v svrhu obračuna in sicer ob $\frac{1}{2}$ 10. $\frac{1}{2}$ 12. $\frac{1}{2}$ 2. uri. Vsak zastopnik prinese čeke, ki jih je njegova banka prejela od klijentov drugih bank, ti se seštejejo in določi se razlika med terjatvami in dolgovi. Ko je vse to končano, gre vsak zastopnik s svojim računom k ravnatelju, ki sedi sredi podkve z 2—3 pisarji in ta pripiše eni banki plus, drugi pa minus, kakor pokaže obračun. Dnevni promet se suče

med 8 in 40 milijoni funtov šterlingov. Število prihajajočih in odhajajočih čekov znaša okoli 60—80.000 kosov. Pa tudi po drugih mestih na Angleškem obstoje taka obračunovališča (Provincial - Clearing - Houses), tako v Manchestru, Newcastlu, Birminghamu, Liverpoolu Bristolu i. t. d.

Jevons je ta zistem obračunovanja predložil na tej-le sliki:

Klijenti bank *a*, *b*, *c*, *č*, *d*, *e* v dveh mestih *A* in *B* imajo v prestolnem mestu zastopnika *C* in *Č*, ki se shajata v Clearing-Housu in ondi obračunujeta.

V Zedinjenih državah obstoji od l. 1853. New - York - Clearing - House - Association; poleg tega pa je še nad 100 obračunovališč v raznih mestih. Sploh se je kliring - promet najbolj razširil na Angleškem in v Zedinjenih državah, kjer „gentleman plačujejo samo s čeki“, kakor se navadno govori.

Prav dobro pravi Vuič: Clearing - House nam v zvezi s čekom predstavlja vrhunec dovršenosti v modernem prometu, ideal plačevanja brez novca.

Zato se je ta promet razširil kmalu tudi dalje po Evropi. V Avstriji se je ustanovila l. 1864. „Saldosaal der priv. österr. Nationalbank“, ki se je l. 1872. spremenila v „Wiener Saldierungsverein“. Promet tega društva v posameznih letih se lahko razvidi iz te - le slike:

Leta	Znesek obračunov	Popretni znesek posameznega kosa	Poprečna poravnava v odstotkih (%)	
			po obračunu	po giro-računu
			v k r o n a h	
1895	702,594.000	12372	18.78	81.22
1896	775,404.000	13954	18.30	81.70
1897	898,244.000	16970	19.93	80.07
1898	1365,148.000	12302	18.38	81.62
1899	1615,892.000	12186	34.15	65.85
1900	1859,009.000	12032	38.98	61.02

Od leta 1900 je društvo še veliko hitreje napredovalo. Iz računskega zaključka za l. 1907 posnemamo, da so znašale v zameno izročene menice, čeki, nakaznice i. t. d. že 6095,901.800 kron. l. 1906 pa 4579,417.770 K, tako da se je znesek obračunov v enem letu, povečal za 33·11 odstotkov. Od tega zneska se je 47·38 odstotkov poravnalo z obračunom. Poprečni znesek posameznega kosa je znašal 1907 l. 14.023 K.

Taki zavodi so tudi v Brnu, v Pragi in Budimpešti.

Na Nemškem je 10 obračunovališč pod vodstvom državne banke.

Na Francoskem se je l. 1872 ustanovilo obračunovališče „Chambre de Compensation des Banquiers“.

Razlike med imetjem in obveznostimi posameznih bank, ki se pokažejo v obračunovalščih, se pa zaključijo na ta način, da jih skupna banka (avstro-ogrška banka pri nas, nemška državna banka na Nemškem, angleška banka na Angleškem in francoska banka na Francoskem) prevzame na giro-račune, ki jih vodi s posameznimi bankami, deležnicami kliring-prometa.

Glavni pomen giro- in čekovnega prometa po vsem, kar smo videli, obstoji v tem, da se prihrani denar v gotovini. Poleg tega pa tak promet koristi tudi s tem, da olajšuje denarni promet, ker ni treba posameznikom, ki imajo shranjen svoj denar pri bankah, skrbeti za varnost, upravljanje denarja in za plačila. Tudi se

s tem bankam daje prilika, da si naberejo več denarja, ki ga zopet lahko uporabijo za svoje kreditne posle. Posebne važnosti je tudi dejstvo, da giro-promet upliva na stalnost vrednosti denarja, ker se denar ne nabere naenkrat v veliki množini, s čimur bi mu cena padla, in se tudi ne izgubi naenkrat na kako drugo stran, kar bi ga podražilo, temveč ga je vedno toliko na razpolago, kolikor ga je treba za promet. Ker imajo banke več razpoložljivega denarja tudi lažje zadoste mednarodnim plačilnim obveznostim.

γ) Izdaja bankovcev.

Z izdajo bankovcev se pečajo le nekatere velike banke. Bankovec je zadolžnica banke, plačljiva na vid in glaseča se na prinosnika. S to opredelbo smo že v glavnem tudi označili, v čem se razlikuje bankovec od vrednostnih papirjev, menic i. t. d. Bankovci so torej:

1. prenosljivi od osebe na osebe, ne da bi bilo treba pri tem kake posebne formalnosti, kakor pri menicah, dolžnih pismih i. t. d.
2. Bankovci se morejo vsak čas zamenjati v bankah z gotovino, s kovinskim denarjem.
3. Zato pa se tudi ne morejo računati za bankovce nobene obresti, kar prouzročuje, da ostane vrednost bankovcev vedno ista in se ne menja kakor n. pr. pri menicah, ki so tem večalimanj vredne, čim boljali-manj je oddaljen dan dospelosti.
4. Bankovci nikdar ne zastarajo, dočim vse druge zadolžnice

zastarajo v gotovem času. Slednjič se 5. bankovci glase na okrogle svote, ki se ravnaajo po novčnem zistemu posameznih držav n. pr. 50 K, 100 K, kar računanje in štetje izdatno olajšuje.

Te lastnosti bankovcev so uplivala, da so se bankovci pričeli rabiti kakor denar, katerega nadomestujejo (denarni surogat.) Seveda je prvi pogoj pri tem, da ima občinstvo zaupanje v bankovce in da je prepričano, da za nje vsak čas lahko dobi pri banki kovinski denar. Zato vidimo, da povsod državna oblast uravnava izdajo bankovcev, najsi jih že izdaja državna banka sama ali pa kaka zasebna banka, ki sto i pod državnim nadzorstvom. One banke, ki imajo pravico izdajati bankovce, se imenujejo bankovnice (novčane banke, Zettelbanken, banques d' emission. Banks of issue)

Bankovnica mora imeti vedno kovani denar na razpolago, da more ob vsakem času zanj zamenjati bankovce, ki ji prihajajo. Bankovci morajo torej biti samo nadomestek polnovrednega kovinskega denarja, kajti kakor hitro bi v promet prišel slab denar, bodisi nerazmerno velika množina drobiža ali s kovinskim denarjem ne varovani (nepokriti) bankovci, bi zopet nastopile posledice Greshamovega zakona.

Prva bistvena lastnost vsakega pravega bankovca je torej, da mora biti pokrit s pravim denarjem. Ker skušnja uči, da ostanejo bankovci vedno dalj časa v prometu in ker s povračevanjem posojil, ki jih daje banka na kratko dobo, prehaja vedno gotovina v bančno blagajno,

ni banki treba imeti pokrit ves papirnati denar, temveč le en del. Po navadi je pokrita ena do dve tretjini vseh bankovcev, vendar mora imeti banka vedno pred očmi, da mora vsak čas zamenjati bankovce, poleg tega pa tudi vsak čas vrniti depozite, ki so se ji izročili v shrambo. Novci, za katere ima banka hranjeno gotovino ali pa druge kovine, so z gotovino pokriti, tisti novci pa, za katere si je banka nabavila terjatve, ki so v kratkem roku dotekle (dospele), kakor menice, so z gotovino nepokriti, nepokriti ali bankovno pokriti bankovci.

Avstro-ogrska banka mora imeti vse svoje krožeče bankovce pokrite vsaj za dve tretjini s postavnim kovinskim denarjem avstrijskega ali ogrskega kova, s tuzemskimi trgovinskimi novci, inozemskimi zlatimi novci ali z zlatom v šibikah po ceni 3276 K za 1 kg, ostale bankovce pa mora imeti po čl. 84 bančnih pravil pokrite bankovno, to je 1. z eskomptovanimi menicami in vrednostnimi papirji (efekti), 2. z dragimi kovinami in vrednostnimi papirji, prejetimi v zastavo, 3. z rešenimi zapadlimi efekti in kuponi, 4. z menicami za zunanje trge, ki odgovarjajo določbam o eskomptnem poslu, in slednjič 5. z inozemskimi bankovci.

Nemška državna banka mora imeti eno tretjino v prometu se nahajajočih bankovcev pokrito z nemškim kurznim denarjem, državnimi blagajničnimi listki, zlatom ali inozemskimi novci, ostali dve tretjini pa z diskontovanimi menicami.

Pri angleški banki in pri bankovnicah v Zedinjenih državah tvorijo terjatve do države in državni papirji bankovno pokritje.

Tudi vprašanje o množini bankovcev, ki jih sme izdajati bankovnica, je velikega pomena. Že Ricardo, ki se v svoji knjigi obširno bavi s tem vprašanjem, je prišel do tegale zaključka: Skušnja uči, da je vsekdar nastala zloraba, ako je vlada ali banka dobila neomejeno oblast za izdajanje bankovcev.

Zlasti opazujemo pri narodno-gospodarskih pisateljih dve struji glede mnenja o množini bankovcev, ki bi jih smela izdati bankovnica. Eni trdijo, da se mora izdaja bankovcev uravnati po potrebi denarja v deželi (Currency-principle), drugi pa zastopajo mnenje, da je bankovec le neki kreditni zastopnik denarja, kakor menica in ček, in za to ne more biti nikdar preveč bankovcev (seveda pokritih), ker promet sam uravnava množino (banking-principle).

Splošno navajamo tele določbe, ki omejujejo izdajo bankovcev:

1. Določi se gotova svota, katere ne sme prekoračiti množina izdanih bankovcev. Francoska banka sme izdati kvečjemu za 5 milijard frankov bankovcev;

2. Določi se množina onih bankovcev, kateri niso pokriti z gotovim denarjem (neposredno kontingentovanje). Taka določba velja za

angleško banko, kjer znaša kontingent 17.775 mil. funt. šterlingov.

3. Določi se kontingent za take bankovce, ki niso pokriti z gotovim denarjem. toda ta kontingent se sme prekoračiti, če se za bankovce, ki se izdajo nad to svoto, ugotovi poseben davek (posredno kontingentovanje).

Nemška državna banka sme izdati 450 milijonov nepokritih bankovcev. Če se ta kontingent prekorači, mora plačati 5% letni davek državi.

Pri avstro-ogrski banki znaša davka proste kontingent bankovcev 400 milijonov kron. Za bankovce, ki se izdajo nad to svoto, se plačuje 5% letni davek obema državnima polovicama. Znesek, ki banki preostaja še za izdajo davka proste množine bankovcev, se imenuje davka prosta rezerva bankovcev.

Po tem, kar smo govorili o pokritju bankovcev in o množini bankovcev, katere sme avstro-ogrška banka brez davka izdati, bomo razumeli tedenske izkaze in bilance, ki jih priobčuje banka.

Za vzgled navajamo:

Tedenski izkaz avstro-ogrske banke

z dne 23. februarja 1908.

Aktiva.	Kron	Izprem. od stanja dne 15. febr. 1908 Kron
Zaklad kovin:		
Zlati novci kronske vrednote, dalje zlatu v šibikah, v inozemskih in tr- govinskih novcih, kg čisto po K 3276 računano . . . K 1.116,261.532·47		
Zlate menice na . zunanje trge in inozem. bank. „ 60.000.000·—		
Srebrni kurantni in delni novci „ 301,742.995·91	1.478,004.628·38	+ 5,426.030·91
Eskomptovane menice, warranti in efekti	442,134.000·65	— 12,980.786·82
Posojila proti zastavi	81,953.100·—	— 3,381.000·—
Državna uprava v državnem zboru zastop. kraljevin in dež. (posojilo) .	60.000.000·—	—
Efekti	25,915.117·81	+ 42·93
Hipotečna posojila	299,996.221·08	+ 25,711·49
Druga aktiva	126,762.611·90	— 924.401·—
	2.514,765.883·82	
Pasiva.		
Delniška glavica	210,000.000·—	—
Rezervni zaklad	15,305.349·—	—
V obhodu se nahajajoči bankovci:		
kronske vredn. K 1.706,361.870 —		
avstrij. vredn. „ 5,150.900·—	1.711,512.770·—	— 42,276.320·—
Giro - imovina in druge takoj dospele		
obveznosti	183,499.712·14	+ 28,955.885·68
Zastavna pisma v obhodu	292,671.800·—	—
Drugačna pasiva	101,776.052·68	+ 1,485.431·83
	2.514,785.683·82	

Davku prosta rezerva bankovcev K 166,491.000·—

Kako se je preračunila ta rezerva?

Z gotov. pokriti bankov. znašajo K 1.478,004.628·38

Krožeči, ali bankovci v obhodu „ 1.711,512.770·—

bankovno pokriti bankovci . K 233,509.000·—

davka prosti kontigent . . „ 400,000.000·—

torej davka prosta rezerva

bankovcev K 166,491.000·—

kar se pravi, da je banka upravičena izdati še za 166,491.000 kron bankovcev, ne da bi ji bilo treba plačevati 5% davek.

Bankovci so se smeli izdajati v neomejeni množini le na Angleškem do leta 1844., sicer pa od te dobe v vseh državah postave uravnavajo bankovnice in izdajo bankovcev. Glede upliva, ki ga ima država na bankovnice, razlikujemo zlasti tri zisteme.

1. Banke v državi smejo sploh izdajati bankovce, toda le pod gotovimi pogoji, n. pr. v Zedinjenih državah severnoameriških, kjer je množina bankovcev, ki se smejo izdati, zavisna od osnovne glavnice narodnih bank, kakor se imenujejo bankovnice za vse Zedinjene države. Isto vidimo v Švici, kjer morajo bankovnice imeti vsaj 500.000 frankov osnovne glavnice, gotovina pa mora znašati 40% krožečih bankovcev, dočim je ostalih 60% pokritih po garanciji kantonov ali pa v vrednostnih papirjih, oziroma diskontih. V Zedinjenih državah je 4370 bank, ki izdajajo bankovce (Narodne in državne banke [National in States-Banks], če so ustanovljene za vse Zedinjene, ali pa le za posamezne države). To je takozvani zistem centralizacije ali ameriško-švicarski zistem.

2. Samo ena banka v državi ima pravico izdajati bankovce. Ta banka je ali zasebna, ki je dobila od države posebne privilegije, n. pr. avstro-ogrška banka, Banque de France, ali pa državna banka, kjer je vsa imovina banke imo-

vina države, kakor ruska državna banka. (Zistem popolne centralizacije.)

3. Poleg ene glavne bankovnice s posebnimi privilegiji obstoji v državi nekaj manjših bank, ki imajo pravico izdajati bankovce. To vidimo v nemški državi, kjer poleg državne banke izdaja še 5 bank bankovce, istotako v Italiji s tremi bankovnicami. Tudi na Angleškem so podobne bančne razmere. (Mešani zistem.)

Vsak teh treh zistemov ima svoje prednosti. Splošno se opazuje, da je v državah z več bankovnicami kredit ceneji in bolj razširjen, toda ob času kriz se je vedno pokazalo, da so le velike državne banke imele moč, da so brez večje škode za narodno gospodarstvo prebile razne težave. Če ima le ena banka pravico izdajati bankovce, ji je tudi lažje nabirati denarne zaklade in uravnnavati kredit v državi, ker je njeno obrestno merilo merodajno po navadi tudi pri zasebnem kreditu.

Poleg izdaje bankovcev se bankovnice pečajo še z raznimi drugimi bančnimi posli. Tako je avstro-ogrška banka upravičena po svojih pravilih:

- a) eskomptovati in dalje oddajati menice, efekte in kupone,
- b) dajati posojila proti ročni zastavi,
- c) jemati depozite v ohranitev. ozir. oskrbovanje,
- č) prejemati denarje proti pismenemu potrdilu,
- d) prejemati denarje, menice in efekte s kratkim rokom dospelosti v tekočem računu (giro-posel),
- e) izdajati nakaznice na lastne blagajnice,

- f) oskrbovati posle po naročilu (komisijski posli),
- g) ob dospelosti dajati izplačila za efekte, ki so zastavljeni pri banki, in za kupone,
- h) kupovati in prodajati kovano in nekovano zlato in srebro,
- i) kupovati in prodajati menice in čeke na zunanje trge ter inozemske bankovce, istotake menice v tujezemstvo, oddajati čeke in nakaznice na zunanje trge. preskrbovati pobiranje novcev v inozemstvu in vršiti plačila na tuj račun ter imeti v inozemstvu imovino, ki je potrebna za te posle,
- j) po pravilih oddelka za hipotečni kredit dovoljevati hipotečna posojila v zastavnih listih,
- k) nakupovati in prodajati lastne zastavne liste.

Bankovnica izdaja svoje bankovce na ta način, da daje posojila, ki se ne izplačujejo v gotovini, temveč bančnih zadolžnicah t. j. bankovcih, ali pa uporablja svoje bankovce za nakup raznih dobrin, ki se dajo lahko in hitro spremeniti v denar. Take dobrine so n. pr. vrednostni papirji, zlato v šibikah, obrestni kuponi nekaterih vrednostnih papirjev i. t. d. Seveda je ta način izdaja bankovcev skoro neznatna nasproti prvemu načinu. Posojila se dajejo na kratko dobo, po navadi ne dalj nego za tri mesece in sicer v obliki diskontnega ali eskomptnega posla.

Preden razpravljamo o eskomptnem poslu, ki splošno pri bankah zavzema prvo mesto, hočemo se še nekoliko pomuditi pri merodajnih bankovnicah posameznih držav.

Najstarejša bankovnica na svetu, ki je zado-
bila večji pomen, je **angleška banka** (Bank of
England). Ustanovljena je bila leta 1694. po na-
črtu Škota Williama Pattersona. Njena prvotna
glavnica je znašala 1,200.000 funtov šterlingov,
katera glavnica se je posodila državi, za kar je
banka dobila pravico izdajati bankovce. L. 1697
je banka zvišala svojo glavnico na 2,201.171 $\frac{1}{2}$,
pozneje na 9·8 funtov šterlingov. Čeprav so v
osemnajstem stoletju nastopili večkrat kritični časi
za banko, vendar je mogla vedno zamenjavati
svoje bankovce. V februarju leta 1797. pa je vsled
revolucijske vojske njen zaklad v gotovini padel
na 1,086.170 funtov šterlingov, dočim so znašali
njeni bankovci v obhodu 9,674.780 funtov
šterlingov; zato jo je država odvezala dolžnosti,
bankovce zamenjavati v gotovini. Posledica temu
je bila, da so bankovci padli v kurzu na 75 in
celo na 71 odstotkov imenske vrednosti. Ta doba
takozvane bančne omejitve (Bank-restriction) je
trajala do leta 1821., ko je banka zopet prišla v
položaj, zamenjavati bankovce v gotovini, in sicer
v zlatu. Leta 1816. se je bančna glavnica zvišala
na 14,553.000 funtov šterlingov.

V dobi bančne omejitve so nastale razne
druge bankovnice na deželi, ker je bila prosta
izdaja dovoljena, toda velik del teh bankovnic
je uničila gospodarska kriza, ki je nastopila
leta 1814.

Leta 1825. je banka prenehala z izdajanjem
bankovcev pod 5 funtov šterlingov in pričela
ustanavljati podružnice; tudi je dobila v tem času

pravico, da sme v Londonu in obkrožju 65 milj okoli Londona le sama izdajati bankovce, sicer so se pa smele ustanavljati bankovnice, če so šteje več nego 6 udov.

Leta 1833. je banka dobila predpravico, da imajo njeni bankovci pri vseh plačilih veljati za postavna plačilna sredstva (legal tender), dokler se pri banki morejo zamenjati v gotovini.

Veleuplivni državnik Robert Peel je 1. 1844. korenito uredil bančne razmere v Veliki Britaniji (Peels Bankakte). Najprej se je postavno določilo, da mora biti množina nepokritega denarja absolutno kontingentovana in ne sme znašati več nego 14 milijonov funtov šterlingov. Število drugih bankovnic je Peel s tem omejil, da po omenjeni postavi ni bilo več dopuščeno ustanavljati nove bankovnice za podlago množine bankovcev, ki jih smejo izdati te deželne bankovnice, naj bi pa služilo število bankovcev, ki je bilo poprečno v obhodu zadnjih 12 tednov, predno je stopila postava v pravomočje. Ako kaka bankovnica na deželi ustavi izdajo bankovcev, se kontingent pri angleški banki poveča za dve tretjini bankovcev, katere je smela izdajati ta banka. S tem je število v gotovini nepokritih bankovcev pri angleški banki do konca leta 1902. naraslo na 18,175.000 funtov šterlingov, ki so bankovno pokriti z vrednostnimi papirji. Angleška banka je razdeljena v dva oddelka. V enem oddelku (banking department) se izvršujejo bančni posli, depozitni posli in eskompt, drugi oddelek (issue department) pa

izdaja bankovce na ta način, da jih izroča prvemu oddelku po potrebi; toda kakor hitro je število doseglo 18,175.000, sme nadaljne bankovce izročiti le proti gotovini ali dragim kovinam v šibikah. Angleška banka je imela:

	bankovcev v obhodu	gotovine	depozitov	vred. papirjev
Leta 1844	21·49	15·31	12·14	21·87
„ 1901	29·57	35·77	62·59	44·60

milijonov funtov šterlingov.

Država nima nobenega upliva glede bančne uprave. Vso upravo vodi nadzorstvo, ki je volijo delničarji in ki obstoji iz 26 članov. Njim na čelu stojita guverner in podguverner.

Ko se je izdala Peelova postava, je bilo na Angleškem 207 bankirjev in 72 delniških bank, ki so smeli izdati bankovcev za 8,648.658 funtov šterlingov. To število se je sčasoma izdatno skrčilo. Leta 1895. je znašal kontingent njihovih bankovcev le še 4,194.000 funtov šterlingov.

Na Irskem štejemo poleg irske banke (Bank of Ireland), ki sme sama izdati veliko nad polovico določene množine nepokritih bankovcev (6,354.494 funtov šterlingov), še 5 manjših bankovnic.

Na Škotskem je bila leta 1695. ustanovljena škotska banka na podoben način kakor angleška banka. Poleg nje je nastalo več zasebnih bank. Peelova postava je tudi na Škotskem preprečila nadaljno ustanavljanje bankovnic. Sedaj

jih je še 10, ki smejo izdati bankovcev za 2,676.350 funtov šterlingov.

Francosko banko (Banque de France) je ustanovil Napoleon I. dne 13. februarja 1800., ko je bil še konzul. Njena prvotna bančna glavnica je znašala 30 milijonov frankov, od leta 1857. sem pa znaša 182¹/₂ milijonov frankov. Pravico izdajati bankovce je dobila šele leta 1803. in sicer začetkoma samo za Pariz in ona mesta, v katerih je ustanovila podružnice. Sicer se je pozneje tudi drugim bankam izdala taka pravica, toda leta 1848. so se vse te bankovnice spojile s francosko banko, ki ima sedaj izključni privilegij za izdajo bankovcev. Ta privilegij se obnavlja vsakih trideset let in velja sedaj do leta 1820. Banko vodi guverner in dva podguvernerja, ki jih imenuje država; delničarje zastopa odbor, obstoječ iz 15 oseb (regents). Razven tega volijo delničarji tri pregledovalce (censeurs), ki si izbero odsek 12 mož za nadzorovanje diskontnega posla (conseil d' escompte). Banka sme izdati od leta 1897. sem kvečjemu za 5000 milijonov frankov bankovcev. Tudi francoska banka je morala leta 1848. in v dobi od 1870. do 1877. začasno ustaviti zamenjavo bankovcev v gotovini. Od leta 1870. naprej so njeni bankovci postavna plačilna sredstva. Francoska banka je imela največ

	bankovcev v obhodu	gotovine	depozitov	menic
Leta 1848.	407	249	106	303
„ 1901.	4446	3575	712	1018

milijonov frankov.

Na Nemškem obstoji **državna banka** (Reichsbank), ustanovljena s postavo z dne 14. marca 1875. z delniško glavnico 120 milijonov mark. Banka ima namen, uravnavati denarni promet po vsi državi olajševati plačilne izravnave in skrbeti za izkoriščenje razpoložljive glavnice. Delniška glavnica se je polagoma zvišala na 180 milijonov mark. Čeprav so ta denar zbrali zasebniki, vendar ima vso upravo in vodstvo banke v rokah država. Dobiček iz bančnega poslovanja se razdeli med delničarje in državo na ta način, da dobe delničarji predvsem $3\frac{1}{2}\%$ osnovne glavnice, od ostale svote pa država $\frac{3}{4}$, delničarji pa $\frac{1}{4}$. Banka sme izdajati po potrebi bankovce v najmanjšem znesku po 100 mark, tretjina teh bankovcev mora biti pokrita z zlatom, nemškimi ali inozemskimi zlatimi novci ter državnimi blagajničnimi listki, ostanek pa z menicami, dospelimi kvečjemu v 3 mesecih. Vendar nepokriti bankovci smejo znašati več nego 450 milijonov le tedaj, ako se od bankovcev nad to svoto plačuje državi 5% davek na leto (posredno kontingentovanje).

Poleg državne banke je bilo na Nemškem do l. 1875. še 32 bankovnic, ki so se pa morale prilagoditi določbam, ki veljajo za državno banko, ako niso hotele trpeti marsikako škodo. Zato se je njihovo število polagoma znižalo na 5. Iz naslednje slike se razvidi srednje stanje vseh nemških bankovnic v letu 1901:

	Postavno dovoljeni davka prosti nepo- kriti krož. bankovci mark	Gotovina mark
1. državna banka	470,000.000*	974,189.000
2. bavarska bankovnica (Monakovo)	32,000.000	34,537.000
3. saksonska banka (Draždane)	16,771.000	42,458.000
4. virtemberška banka (Stuttgart)	10,000.000	13,150.000
5. badenska banka (Manheim)	10,000.000	6,140.000
6. brunšviška banka	2,829.000	673.000

Avstro-ogrška banka, o kateri smo že zgoraj na več krajih govorili, je izšla iz avstrijske narodne banke (österreichische Nationalbank), ki je bila ustanovljena leta 1816 v svrhu izboljšanja vrednotnih razmer v državi. Privilegij, da sme sama izdajati bankovce, je bil podaljšan l. 1841 in pozneje 1863 do leta 1876. L. 1878 je dobila privilegij kot edina bankovnica za Avstrijsko in Ogrsko in se od tega časa nazivlje avstro-ogrška banka. Ta privilegij se je večkrat podaljšal, in sedaj traja do leta 1910. Velja tudi za zasedeni deželi Bosno in Hercegovino. Do l. 1863 so morali njeni bankovci biti pokriti za eno tretjino v gotovini, po obnovljenem privilegiju se je pa po

* 450 milijonov mark, k temu je priraslo še 20 milijonov po frankfurtski in darmstadski banki, ki sta ustavili izdajo bankovcev.

Državno banko sme država s prevzetjem delnic od 10 do 10 let prevzeti v svojo last.

angleškem uzoru določil kontingent 200 milijonov goldinarjev, katere svote nepokriti bankovci ne smejo prekoračiti (neposredno kontingentovanje). Leta 1887 se je pa na predlog bančne uprave uvedlo posredno kontingentovanje in sicer na ta način, da mora banka, za bankovce, ki prekoračijo kontingent (200 mil. gold.) plačevati obema državnima polovicami $5\frac{0}{100}$ notni davek po kvotnem razmerju (takrat 70 : 30). V kolikor čisti dobiček preseže 4 odstotke vplačane glavnice, se po odbitku 10 odstotkov za rezervni in 2 odstotkov za pokojninski zaklad, preostala svota razdeli po enakih delih med delničarje in obe državni upravi; če dividenda doseže $6\frac{0}{100}$, dobe delničarji od ostalega dobička $\frac{1}{3}$, država pa $\frac{2}{3}$. Vsi bankovci v obhodu morajo biti z $\frac{2}{5}$ ($40\frac{0}{100}$) pokriti z zlatom ali srebrom, ostanek pa bankovno. V zlatu plačljive inozemske menice se smejo do 30 milijonov goldinarjev šteti za pokritje v gotovini, dokler ni ustanovljena zamenjava bankovcev v gotovini, (prevzetje plačil v gotovini, Aufnahme der Barzahlungen), istotako se smejo državne note, ki jih ima banka v posesti, za toliko časa odračunati od krožečih bankovcev, dokler traja prisilni kurz za državne note (glej spodaj: papirnati denar). Dosedaj banka še ni dolžna, svoje bankovce zamenjati v gotovini; o tem bosta sklepala avstrijski in ogrski državni zbor. Vsa bančna glavnica znaša 210 milijonov kron in obstoji iz 150.000 delnic po 1400 K. Upravo avstro-ogrske banke vodi generalni svet in ravnateljstvu na Dunaju in v Budimpešti. Generalni svet obstoji iz

guvernerja, avstrijskega in ogrskega podguvernerja, dveh namestnikov podguvernerjev in 12 generalnih svetnikov. Guvernerja, oba podguvernerja in njihova namestnika imenuje cesar, generalne svetnike pa voli glavna skupščina delničarjev, potrditi jih pa mora cesar. Generalni svet imenuje tudi generalnega tajnika in ostale uradnike. Ravnateljstvi obstojita iz avstrijskega, oziroma ogrskega podguvernerja, njihovih namestnikov in 6 generalnih svetnikov, državne koristi zastopa vladni komisar in njegov namestnik. Generalni svetniki se volijo na 4 leta, doba guvernerja in podguvernerja pa traja 5 let. Banka ima podružnice ali poslovališča v vseh večjih mestih na Avstrijskem in na Ogrskem.

Ruska državna banka ima izključno pravico izdajati bankovce, ki se od l. 1897 morejo zamenjati v gotovini. Njena glavnica znaša 50 milijonov rubljev, ves čisti dobiček pripada državi. Krožečih bankovcev je bilo koncem leta 1901. 560·2 milijonov rubljev.

Enotne bankovnice imajo še Nizozemska (**Nizozemska banka**, ustanovljena l. 1814.), Belgija (**Belgijska narodna banka**, ustan. l. 1851.), Španska (**Španska banka**), Norveška (**Norveška drž. banka**), Danska (**Danska narodna banka**), Srbska (**Srbska narodna banka**, ustan. l. 1883) in Bolgarska (**Bolgarska narodna banka**).

V Švediji je poleg državne osrednje banke še več malih bankovnic, v Svici je več bankovnic, v Italiji je pa nastala iz italijanske narodne banke, združene s toskansko narodno banko in toskansko

kreditno banko l. 1897. **Banca d' Italia.** Poleg nje izdajata bankovce tudi napoljska in sicilska banka.

* * *

Od bankovcev moramo strogo ločiti državne note ali državni papirnat denar. Državna nota je od države izdan list, glaseč se na gotov denarni znesek, za katerega se pri vseh državnih blagajnah sprejme v plačilo. Že iz te opredelbe se more razvideti glavni razloček med bankovcem in državno noto. Bankovce izdaja banka, državne note pa država. Bankovci se morejo vedno izpremeniti v kovani denar, ako se vrnejo banki v zamenjavo, državne note se ne morejo zamenjati z gotovino. Bankovci se izdajajo v zvezi z raznimi bančnimi posli (eskompt, lombard) in sicer samo v toliki množini, kolikor zahtevajo ti posli, pri državnih notah pa odločuje o množini le državna potreba, ali bolje rečeno, sila, v kateri se nahaja država, da je primorana izdajati papirnat denar, ker kovani denar ne zadostuje za promet.

Ako da država zagotovilo, da se njen papirnat denar pri določenih blagajnah lahko na zahtevo zamenja za kovinski denar, najsi že odredi, da se ž njim more plačati samo pri vseh javnih blagajnah ali pa sploh neomejeno, da ima torej prisilni kurz, tedaj se bo še vedno ravnal papirnat denar po gospodarskih potrebah in se bo država varovala izdati preveliko množino, ker bi ga sicer ne mogla vsak čas zamenjati za gotovino.

Drugače je pa, če dobi papirnati denar prisilni kurz in postane obenem nezamenljiv. Tedaj izgubi državna nota svoj značaj državne zadolžnice, ona postane samo obhodno in plačilno sredstvo in prevzame popolnoma ulogo denarja (državni papirnati denar — papirnati denar v ožjem pomenu).

Tak državni papirnati denar upliva še posebej tudi na bankovnice. Ker tudi te morajo sprejemati državne note kot povračilo za svoja izposojila, same pa morajo svoje bankovce zamenjavati z gotovim denarjem, začno se kmalu manjšati njeni zakladi v kovinah. Zato je neizogibna posledica državnega papirnatega denarja bančni papirnati denar, kar se pravi, da morajo tudi bankovci dobiti prisilni kurz in niso več zamenljivi za gotov denar.

Večkrat država sama sploh ne izdaja papirnatega denarja, temveč primorana po dolgovih v to pooblasti bankovnico ter dovoli, da ima bančni papirnati denar prisilni kurz in je nezamenljiv.

Gospodarske in politične krize so bile večinoma uzrok, da je država posegla po takem plačilnem sredstvu, toda tudi tedaj, če si ni mogla na drug način pridobiti plačilnih sredstvih, poprijela se je izdaje papirnatega denarja. Ako se papirnatega denarja izda v preveliki množini, opazujemo zopet posledice Greshamovega zakona. Papirnati denar ostane v deželi, kovani denar pa potuje v inozemstvo ali pa obtiči v blagajnah in škrinjah. Sčasoma izgine kovani denar popolnoma, papirnati denar stopi na njegovo mesto in

vrednost papirnatega lista se ne ravna več po enoti drage kovine, na katero se glasi, temveč postane popolnoma neodvisna. V državi dobimo papirno vrednoto. Dober primer za to samostojno vrednoto nam nudi avstrijski papirnati denar. Dokler srebro ni še v ceni padlo, je veljal avstrijski srebrni goldinar na Nemškem 170 fenigov, t. j. en avstrijski srebrni goldinar je vseboval srebra za 170 fenigov. Papirnati goldinar se je naslanjal na srebrni goldinar in imel enako vrednost. Od leta 1870. dalje pa je vrednost srebru vedno bolj padala, in leta 1892. je srebrni goldinar na Nemškem veljal za 130 fenigov. papirnati goldinar pa je obdržal svojo prvotno vrednost. Vendar so tudi za srebrni goldinar plačali 170 fenigov, ker so ga smatrali za nadomestek papirnatega goldinarja. To je bilo pa le mogoče za to, ker je papirnati goldinar predstavljal kredit naše države, ki je bil v tem času ugoden.

Ce država izda preveč papirnatega denarja, kmalu opazimo, da tak denar nima iste vrednosti v inozemstvu kakor doma. Za plačila v inozemstvo se mora porabiti zlato, če se pa porabi papir, treba je plačati neki nadavek ali ažijo. Ta nadavek je odvisen od državnega kredita in od plačilne bilance države s papirno vrednoto. Na plačilno bilanco pa upliva trgovinska bilanca, t. j. vrednostno razmerje med uvozom in izvozom, ter plačilni promet, ki ga ima sicer država z inozemstvom (plačevanje dolžnih obresti, dividend, provizij, voznin i. t. d.)

Ker papirnati denar, ki pride v inozemstvo, nima druge vrednosti, kakor da se zopet porabi za plačila v državi s papirno vrednoto, izgublja pri slabi trgovinski bilanci poslednje vedno bolj svojo vrednost (d e v a l v a c i j a). Posledica temu je, da se blago, ki prihaja iz inozemstva, izdatno podraži, istotako pa tudi blago, ki se izvaža, ker se njegova cena ne ravna po vrednosti v domači državi, temveč po cenah na svetovnem trgu, ki se izražajo v zlatu. Ker se iz inozemstva dobivajo najvažnejša živila (moka, kava), občuti se vsak dan bolj, kako tudi v državi sami pada vrednost papirnatega denarja (d e p r e c i j a c i j a). Zraven pa opazujemo, da nastajajo dvojne cene po tem, ali se plačuje v kovanem denarju ali s papirjem. Razloček med to dvojno ceno kaže natančno, za koliko se je zmanjšala vrednost papirnatega denarja.

Ako se pokažejo ti pojavi, tedaj je dolžnost države, da ne preneha samo z izdajo papirnatega denarja, temveč skuša, ako še more, v prometu se nahajajoče državne note vzeti iz prometa in jih nadomestiti s kovinskim denarjem. ker resnične so besede Gidove, da se je moglo marsikaterikrat po pravici reči, da je bil papirnati denar ena najhujših šib božjih za človeštvo. Zgodovina vseh držav potrjuje to. Omenjamo samo francoske assignate v revolucijski dobi. Tedanji konvent je izdal assignatov za 45 milijard, da so presegali vsaj dvajsetkratno kovinski denar, ki se je tedaj nahajal v prometu. Vrednost assignatu za 100 frankov je padla v svečanu leta 1796. na 35

centimov, par črevljev je stalo 4000 frankov v asignatih. Tudi pri avstrijskih vrednotnih razmerah so se opazale usodne posledice prevelike množine izdanega papirnatega denarja. Tako je v marcu 1811. padla vrednost tedanjih državnih bankovcev na $\frac{1}{5}$ imenske vrednosti. Leta 1849. je vsled prevelikega nadavka celo srebrni drobiž izginil iz prometa, da so se morali izdati novčni listki (s prisilnim kurzom in nezamenljivostjo) po 6 in 10 krajcarjev konv. vr. Isto se je zgodilo po usodni vojski leta 1859. Po vojski leta 1866. so se bankovci po 1 in 5 gold. proglasili za državne note s prisilnim kurzom. Šele z uvedbo zlate vrednote so nastale redne vrednotne razmere.

Leta 1903. so se vzele državne note iz prometa, vendar imajo bankovci še prisilni kurz in so nezamenljivi. Dokler banka ne prevzame plačil v gotovini, sme izdajati tudi bankovce za 10 in 20 K, čeprav je sicer najmanjša enota za bankovce 50 K. Država dolguje avstro-ogrski banki še 60 milijonov kron.

δ) Menični ali eskomptni posli.

Menica je pismena izjava izdajatelja, s katero se menično-pravno zaveže, ob določenem času, v določenem kraju plačati sam ali zanj kdo drugi določeno svoto. Bistveni deli menice so dvojne vrste: a) taki, katere zahteva zakon in od katerih ne sme manjkati niti eden, da menica ne zgubi veljave in b) taki, ki so običajni v trgovskem življenju in vsled katerih dobi menica bančno

vrednost. Razločujemo dve vrste menice: 1. lastno ali solomenico, s katero se zaveže plačati sam izdatelj, obenem akceptant. 1. maja 1908 plačam X ali na njegov ukaz svoto y, vrednost v blagu. Datum in podpis. Taka menica ni nič drugega kakor zadolžnica v obliki menice. 2. Tujo, pozivno menico (trata, rimesa, akcept), s katero izdajatelj pozivlja koga drugega (trasata) lastniku menice plačati navedeni znesek ob določenem času. 1. maja 1908 plačate A-u ali na njegov ukaz svoto x, vrednost v gotovini (ali v blagu) Datum in podpis izdatelja. Izdatelj menice se imenuje trasant, oni, katerega pozove trasant in ki se zaveže zadostiti meničnemu povelju, se zove trasat ali akceptant. Menica se more prenesti na drugo osebo z indosamentom, vender je pa remitent, to je tisti, ki dobi menico prvi v last, po prenosu še kot žirant ali indosant zavezan plačati za slučaj, da akceptant ne plača. Istotako so zavezani za tak slučaj vsi, ki menične pravice odstopijo zopet nadaljnim osebam.

Predočimo si trgovca s suknom, ki je prodal blaga za 4000 K krojaču. Ker krojač prejme svoje plačilo šele tedaj, ko to blago predela v obleke, mu bo gotovo ljubše, da izda trgovcu menico, s katero se zaveže dolg v gotovem roku (v 3 mesecih) poplačati. S to menico trgovec sicer ni prejel denarja, pač pa možnost, da si za označeno svoto spet more nabaviti blago, kolikor ga je prodal krojaču. Zato mu ni treba drugega, kakor da na menico podpiše svoje ime, s čimur prevzame garancijo za plačilo in to menico izroči

izdelovalcu sukna (tovarnarju). Isto more storiti zopet tovarnar nasproti trgovcu z volno itd.

Velik pomen tega kreditnega sredstva se more spoznati že iz tega primera. Z menico se je prihranil denar v gotovini, poleg tega pa se je moglo proizvajati neprenehoma dalje, ne da bi bilo treba čakati, da krojač svoje blago predela v obleko in za to dobi denar, s katerim more pokriti menico na dan dospelosti.

Seveda je bilo treba ustanoviti jako ostre zakonske določbe, da ta dalekosežni trgovski kredit ne postane gospodarstvu naravnost v pogubo. Ako zapadni dan pozvanec ali akceptant ne pokrije menice, dobi se pravica regresa, t. j. uprčenec sme zahtevati plačilo od prednikov, da plača menico tisti, ki jo je z žirom odstopil, ta pa ima zopet pravico do svojega prednika itd., do izdatelja.

Za pravico regresa do izdatelja in indosantov je pa potrebno: 1. da se menica v resnici prezentuje v plačilo ali akceptacijo; 2. ako se ni doseglo plačilo ali akceptacija, da se menica protestuje, to je notarsko (sodnijsko) potrdi, da se ni doseglo plačilo na določeni dan. Menična pravda je mnogo hitrejša nego druge pravde. Na podlagi menice se s plačilnim poveljem naloži meničnemu dolžniku, da mora plačati menični dolg y treh dneh ali pa se upreti povelju v tem roku. Če se dolžnik ne upre v treh dneh, postane plačilni nalog pravomočen in se sme dolžnik zarubiti, če se pa upre, se razpiše kar najhitreje razprava, na kar izide sodba, po kateri je izpolniti obveznost v treh dneh.

Banke se pečajo zlasti tudi s kupovanjem in prodajo menic. Vzemimo gorenji prosti primer. Trгоvec, kateremu je krojač izdal menico, bi rad dobil gotovino za to menico, predno menica dospe, ali pred dospelkom. Zato gre s svojo menico v banko. Ta kupi od njega menico, toda ne izplača mu cele svote (4000 K), temveč mu odtegne malo svoto za obresti do dospelka ali dneva dospelosti. Ta odbitek se imenuje diskont in diskontovanje ali kupovanje menic eskomptni posel. Tako diskontovanje spada danes med najvažneje bančne posle, to pa raditega, ker so menice radi kratkega roka dospelosti najbolj prikladne za bančno nalaganje

Diskont je časih večji, časih zopet manjši. Zavisen je od razmerja med ponudbo in vpraševanjem po menicah. Ker se pa pri plačilih v inozemstvo za menice mora izdajati denar v gotovini, predvsem zlato, ki se vzame iz bančnih blagajen, se more tudi reči, da se diskont ravna po tem, koliko dragih kovin (v denarju ali v šibikah) ima banka. To velja seveda v prvi vrsti za banke, ki imajo pravico izdajati papirnati denar. Ker se diskont v državi večinoma ravna po merodajni bankovnici, moremo tudi o bankah sploh reči, da je diskont majhen, če ima banka dosti denarja, če pa ji denarja pomanjkuje, zvišala bo diskont.

Se posebnega pomena pri eskomptnem poslu so menice, izdane v inozemstvu in glaseče se na tujo vrednoto. Take menice se imenujejo devize in so najbolj prikladne za mednarodna plačila.

Opozarjamo le, da se je od 5 milijard frankov francoske vojne odškodnine v letih 1870 do 1871 plačalo nad 4 milijarde frankov v menicah. Več o devizah in o meničnem kurzu bomo govorili pri poglavju o mednarodnih plačilih.

ε) Lombardni posli.

Z eskomptovanjem menic je združeno pri bankah ponavadi tudi lombardovanje, t. j. dovoljevanje kratkorokih posojil proti ročni zastavi. V zastavo se lahko dado:

1. Drage kovine (lombardovanje dragih kovin), in sicer se daje zlato in srebro v šibikah in v novcih, pa tudi zlati ali srebrni nakit. Obresti pri lombardovanju so ponavadi 1—2 odstotka višje, nego menični diskont.

2. Efekti ali vrednostni papirji (državne zadolžnice, industrijske delnice in obligacije). Posojilo znaša 50—75% kurzne vrednosti teh papirjev.

3. Blago, in sicer ali a) blago samo ali pa b) listine o blagu kakor skladovni listi in konoamenti (ladni nakladni listi).

Z lombardnim poslom se bavijo večkrat posebni zavodi (zastavljalnice).

ζ) Kontokorentni posel

ali tekoči račun vodi banka, ako v svojih knjigah dovoljuje svojim klientom kredit do neke višine. Po navadi banka posojuje toliko na tekoči račun,

kolikor sigurnosti poda klijent, bodisi s poroštvom kake druge osebe, bodisi z lastno menico ali hipotečnimi varščinami. Če tak kredit ni pokrit (blanko - kredit), lahko banki vzame zaupanje občinstva. Trгоvec, ki stoji v tekočem računu z banko, tudi lahko izda svojemu upniku ček na svojo banko, da mu izplača to in to svoto. Obrestna mera je pri kontokorentu večja nego pri lombardu in eskomptu.

n) Hipotečni posli.

Vsi doslej našteti bančni posli se imenujejo tudi kratkoroški kreditni posli, ker se kredit daje ali jemlje le na kratek rok. Toda banke morajo dovoljevati tudi dolgoroški kredit, ki se rabi pri nakupu zemljišč, stavbišč, pri melioracijah, pri industrijskih napravah i. t. d. Za te vrste kredita porabljajo banke ali lastno glavnico ali si same preskrbe dolgoroški in neodpovedljiv kredit z izdajanjem zastavnih listov. Zastavni listi so obrestonosne bančne zadolžnice, ki se glase na imetnika in so lahko prenosljive. Banka je za njihovo varnost odgovorna z vsem svojim imetjem, bančni dolžniki pa ne jamčijo neposredno za te zastavne liste, temveč le posredno po hipotekah. Razlika med obrestimi, ki jih nosijo zastavni listi, in obrestimi, ki jih plačujejo banki hipotečni dolžniki tvori bančni dobiček. Banke svojim dolžnikom ne posojujejo v gotovini, temveč v zastavnih listih, katere dolžnik na denarnem trgu (n pr. na borzi) lahko izpremeni v denar. Zastavni listi morejo na denarnem

trgu izpreminjati svojo ceno in so lahko nad pari, al pari ali pod pari. Obdržali bodo svojo ceno ali pari le tedaj, če se obresti redno plačujejo in imajo imetniki tudi zavest, da se jim glavnica sčasoma povrne. To povračilo glavnice se vrši z izžrebanjem zastavnih listov po gotovem amortizacijskem načrtu. Da bo pa banka mogla izplačati take glavnice, treba je tudi bančnim dolžnikom redno odplačevati njihov dolg, kar se godi na ta način, da se plačuje vsako leto neka neizpremenjena denarna svota za obresti in amortizacijo toliko časa, da je poplačan ves hipotečni dolg (plačilo letnin ali anuitet).

Hipotečne banke morejo biti ali delniške družbe, zadruga ali pa zavodi, ki jih ustanove javni zastopi, kakor mesta in dežele. V Avstriji je dobila leta 1855 narodna banka (sedaj avstro-ogrska banka) pravico otvoriti oddelek za hipotečni kredit, in sicer sme izdati izžrebnih zastavnih listov do 300 milijonov kron. Dovoljuje hipotečna posojila na veleposestva in manjšo zemljiško posest ter na hiše, dane v najem. Hipotečna posojila se dajo v zastavnih listih, ki se izžrebajo v $40\frac{1}{2}$ ali pa v 50 letih. Pri prvih znaša obrestovanje $4\frac{3}{4}$, amortizacija $\frac{3}{4}$, torej skupno $5\frac{1}{2}\%$, ter se dolg poplača v $41\frac{1}{2}$ letu, pri drugih pa znaša obrestovanje $4\frac{3}{4}$, amortizacija $\frac{1}{2}$, skupno $5\frac{1}{4}\%$, in se dolg poravnava v 50 letih. Po izkazu dne 23. marca 1908 so znašala hipotečna posojila avstro-ogrske banke 299,995.029 K 69 vin, zastavnih listin v obhodu pa je bilo za 292,687.000 K.

Država omejuje svoto izžrebnih zastavnih listov.

Poleg avstro-ogrske je še nekaj bank v Avstriji, ki se pečajo s hipotečnim kreditom kakor splošni avstrijski zemljiško kreditni zavod na Dunaju, avstrijska hipotečna banka na Dunaju, gališka delniška hipotečna banka v Lvovu i t. d. Deželne hipotečne banke še nimamo na Kranjskem, čeprav obstoje že v mnogih drugih deželah.

Razen teh poslov se bavijo banke tudi še z menjavanjem denarja, z efektnimi, ustanovitvenimi in drugimi s temi v zvezi se nahajajočimi posli. V menjalnicah se menjajo tuji novci in tuji papirnati denar za domači denar. Pri efektnih poslih banke kupujejo in prodajajo efekte, rešujejo kupone, izžrebane papirje, sprejemajo efekte v shrambo in upravo, prevzemajo posojila za državo, dežele, mesta ali veleindustrijo i. t. d.

b) Hranilnice in posojilnice.

Kakor shranjujejo kapitalisti svoj razpoložljiv denar v bankah, da se jim obrestuje, tako se nudi manj imovitim ljudskim slojem prilika denar plodonosno nalagati v hranilnicah, ki so ustanovljene na podlagi državnega hranilnega statuta, kakor na Kranjskem Kranjska hranilnica, ali pa v mestnih hranilnicah. Pri poslednjih prevzema mesto na podlagi posebnega sklepa mestnega zastopstva, ki ga mora potrditi deželni odbor, poročstvo za hranilne vloge. Te hranilnice so pod državnim nadzorstvom. Deželna vlada namreč imenuje za vsako mestno hranilnico posebnega

cesarskega komisarja, kateri mora čuvati nad tem, da se izpolnujejo pravila. Zato se mora vabiti k vsem ravnateljskim in odborovim sejam, da more preprečiti protipravilne ali regulativu nasprotno ali sicer protipostavne sklepe ravnateljstva ali odbora. Take mestne hranilnice imamo v Ljubljani, Kranju, Radovljici, Novem mestu, Črnomlju i. t. d. Njim država pripoznava pupilarno varnost, to je vanje se sme vlagati denar varovancev, občinski, cerkveni denar i. t. d. Največ hranilnic in posojilnic pa je osnovanih na podlagi zadružnega zakona z dne 9. aprila 1873, št. 70 (glej stran 41 in 42), in sicer po Schulze-Delitschevem ali Raiffeisnovem zistemu. Hranilnice in posojilnice morajo sprejemati tudi prav majhne vloge, če hočejo, da se razširjajo in vzbujajo čut varčnosti tudi pri neimovitih in neizobraženih slojih.

Hranilne vloge se porabljajo za posojila proti zadolžnicam, menicam, na zastave (ročno zastavo in hipoteke) i. t. d. Pri rajfajznovkah se ne smejo posojila dajati na menice, kar je pri drugovrstnih hranilnicah in posojilnicah dovoljeno in pri nekaterih posojilnicah celo glavno opravilo. Nekatere hranilnice se po svojem obratu že bolj približujejo bankam, ker tudi eskomptujejo menice, dovoljujejo lombardna posojila, izdajajo zastavne liste i. t. d. Na podlagi zadružnega zakona ustanovljene hranilnice in posojilnice so po navadi zvezane po zadružnih zvezah. Tako imamo sedaj v slovenskih pokrajinah Zadružno zvezo v Celju, Zadružno zvezo ter Zvezo slovenskih zadrug v Ljubljani in goriško zvezo gospodarskih zadrug in

društev v Gorici. Zadružništvo, in še posebej na združništvu sloneče posojilništvo na Slovenskem, je doseglo zlasti v zadnjem desetletju naravnost presenetljive uspehe. Posojilnice nahajamo že skoro v vseh večjih občinah.

V nekaterih državah, kakor na Angleškem, Francoskem, v Belgiji, Švici, na Ruskem i. t. d. poslujejo poštne hranilnice kot državne hranilnice. Največji pomen pa je dobila c. kr. poštna hranilnica v Avstriji, ki je praznovala letos (1908) petindvajsetletnico svojega obstoja. Leta 1906 je štela že čez dva milijona vlagateljev z 217 milijoni kron vlog. Povprečno imetje enega vlagatelja je znašalo 124 K, iz česar se vidi, kakega pomena je ta državna hranilnica za nepremožne ljudi, katerim zlasti prija ugodnost, da morejo svoje male prihranke plodonosno naložiti pri vsaki pošti, torej na 6617 krajih v državi. Pa ne samo kot ljudska hranilnica, tudi kot depozitna banka izpolnjuje poštna hranilnica uspešno svojo nalogo, kakor smo videli pri poglavju o giro-poslih. Od l. 1901 sem pripada tudi konsorciju, kateremu se je poverila izdaja 4⁰/₁₀ kronске rente, torej posluje tudi kot emisijska banka, katera ima posebno namen spraviti državne obligacije tudi med manj imovite družabne slojeve. Ta državni zavod je imel l. 1906 čistega dobička 7·4 milijone kron. Tudi na Ogrskem se je leta 1885. ustanovila poštna hranilnica, ki dobro napreduje. Mnogo avstrijskih trgovcev, ki ima trgovske zveze z Ogrskim, je tudi v ogrskem poštno-hranilnem prometu.

c) Javne skladovnice.

Javne skladovnice so po avstrijskem zakonu z dne 25. aprila 1889 št. 64 drž. z. tista podjetja, katera na podlagi posebnega dopustila opraviloma oskrbujejo shrambo blaga na tuj račun in so upravičena izdajati indosabilne (prenosne) skladovne liste. Te skladovne liste, ki jih izdaja uprava skladovnice za potrdilo, da je blago shranjeno, obstoje po francoskem, angleškem in tudi po avstrijskem pravu iz dveh razdružnih delov in sicer: 1. iz skladovno-posestnega lista ali recepisa in 2. iz skladovno-zastavnega lista ali warranta. Če se blago proda, prenese se skladovni list z warrantom vred po indosamentu kakor pri menicah, če pa kdo hoče dobiti le kako posojilo na blago, ki je shranjeno v javni skladovnici, tedaj indosuje warrant, predno ga preda upniku (banki), sam pa obdrži receptis, na katerem je tudi zaznamovana zastava blaga. Predaja indosovanega posestnega lista z warrantom indosatarja ima isto pravno moč, kakor predaja blaga samega.

Avstro-ogrška banka eskomptuje warrante z istim obrestnim merilom kakor menice.

3. Kredit in mednarodna plačila.

Mednarodni menični kurz (menična cena) se giblje v rednih razmerah le za par odstotkov nad ali pod pari. Menice na tuje trge si nabavljamo namreč, kakor že omenjeno, da si prihranimo stroške pošiljanja in menjavanja denarja.

Če bi cena menicam tako narasla, da bi bilo ceneje denar upniku poslati v gotovini, tedaj trgovec ne bo plačal svojih obveznosti z menicami, temveč v gotovem denarju. Isti pojav vidimo, če menični kurz neprimerno pade. Tedaj bo upnik zahteval denar v gotovini. Ti točki nad ali pod pari, med katerima se giblje menični kurz, se imenujeta zlati točki, ker se pri teh točkah v mednarodnih plačilih prične zlato uvažati ali izvažati.

Med državami z enako kovinsko vrednoto je menični pari enak novčni pariteti.

V Avstriji se iz 1 kg čistega zlata nakuje 3280 zlatih kron
 V Nemčiji " " 1 kg " " " 2790 " mark
 Novčna pariteta je tedaj " " " " 3280 K = 2790 M

117.56 K = 100 M
 100 K = 85.06 M

Spodnja zlata točka, pri kateri se izplača uvoz zlata, znaša n. pr. za Dunaj

	za novce	paritete
iz Berolina	116.9664 K za 100 M	117.5627
iz Pariza	94.6082 K za 100 fr.	95.2258
iz Londona	238.8432 K za 10 funt. št.	240.1743

	za šibike
iz Berolina	117.30 K za 100 M
iz Pariza	94.94 K za 100 frac.
iz Londona	239.34 K za 10 funt. št.

Zgornja točka, pri kateri se izplača pošiljanje (izvoz) zlata, znaša n. pr. za Dunaj

v Berolin	118.15 K
v Pariz	95.65 K
v London	241.55 K

Na razliko v meničnem kurzu med tema dvema zlatima točkama uplivajo mednarodne

plačilne obveznosti, katere tvorijo: 1. izdatki za uvoz blaga ali dragih kovin ter terjatve za izvoz blaga in dragih kovin (trgovinska bilanca); 2. voznina, ki se izda za blago, ki se uvaža na inozemskih ladijah, in voznina, ki se prejme za prevažanje na tuzemskih ladijah; 3. obresti in dobički, ki jih prejemajo inozemci od svojih obratov v tuzemstvu in iste vrste dohodki tuzemcev v inozemstvu; 4. posojila, obresti, poplačila dolgov in plačila za nakupovanje vrednostnih papirjev v inozemstvu in obratno; 5. plačila tuzemcev, ki potujejo po inozemstvu, ali pa izseljencev ter prejemki od teh; 6. izredni denarni promet, kakor prenos dedščin dot, pokojnin, vojaških odškodnin i. t. d.

Z mednarodnimi menicami se trži na borzah kakor na trgih z drugim blagom. Kakor pri ceni blaga odločuje razmerje med ponudbo in vpraševanjem, ravno tako upliva to razmerje na menični kurz. Če ima ena država več obveznosti nasproti inozemstvu, kakor inozemstvo nasproti tej državi, bo vpraševanje po tujih menicah v tej državi raslo, s tem pa tudi menični kurz. Posledica temu bo, da se bo skušalo kolikor mogoče izvažati v inozemstvo, ker blago postane dražje. Če bo pa ponudba večja nego vpraševanje po menicah, padal bo menični kurz in pojavljalo se bo glede uvoza nasprotno razmerje. Če bi menični kurz poskočil nad zlato točko, treba bi bilo izvažati zlato.

Na menični kurz upliva poleg ponudbe in vpraševanja tudi vrednota, na katero se glasi me-

nica in v kateri se kupi. Če denar v tuzemstvu izgublja veljavo, bodo padali menični kurzi inozemstva na tuzemstvo in inozemske menice bodo v tuzemstvu poskočile, kar bo vsemu mednarodnemu prometu dalo značaj špekulacije. Tako se mora v Rio de Janeiro plačati za menico na London, Pariz, Berolin skoro dvakratni znesek imenske vrednosti, izražene v brazilski vrednoti, ker je brazilski denar izgubil skoro polovico svoje imenske vrednosti.

Menični kurz zavisi slednjič tudi od diskonta, ki se preračuni na plačilnem kraju menice. Menica (deviza) na vid je dražja nego menica dospela v dveh mesecih, ker se mora v tem slučaju od menične svote odbiti diskont. Zato določuje kurz teh takozvanih dolgorokih menic kurz kratkorokih menic, ako se od njih odbije diskont na plačilnem kraju za čas, da postane menica dospela.

Devizni kurzi se izravnavajo z arbitražo. Arbitraža (arbitrage) obstoji v tem, da nakupujejo špekulantje menice na krajih, kjer imajo iz kakih razlogov najnižji kurz, da jih prodajo na kraju, kjer so najdražje. Na ta način se morejo kompenzovati plačila po vseh državah.

V bankah, zlasti pa še v merodajnih bankovnicah posameznih držav, je zbran kredit vsega gospodarskega življenja v državi. Glavne bankovnice so oni nabiralnik, kamor se steka glavnica vse države, odkoder se pa tudi ob času sile odteka. Gotovina, ki jo imajo banke, posebno glavna bankovnica, ki pride pri mednarodnih pla-

čilih v prvi vrsti v poštev, ni torej vedno enaka, temveč se giblje po denarnih potrebah na trgu. Tako se na koncu posameznih četrletij ali na koncu leta potrebuje vedno več kredita, nego druge mesece. Vendar pa od bankovnice za potrebe v domači državi v večji množini izdani denar ni nevaren za banko, ker se zopet povrača v banko. Drugače je pa, če ima kaka država velika plačila za inozemstvo. Recimo, da bi v našo državo bilo vsled posebno slabe letine treba uvoziti več milijonov centov žita z Ruskega in iz Amerike. Tedaj nastane velika nevarnost, da se bo pričel sušiti kovinski zaklad avstro-ogrske banke, ker bo moralo zlato potovati v inozemstvo. To se bo takoj pokazalo pri meničnem kurzu. Naše menice na tuje trge bodo stale nad pari, tuje menice na naš trg pa pod pari; naše obveznosti se ne bodo mogle poravnati z obveznostimi drugih držav napram nam potem menic; treba bo izvažati zlato.

Kako si bo pomagala avstro-ogrska banka v takem slučaju? Skušala bo zopet privabiti zlato v svoje shrambe s primerno diskontno politiko. Zvišala bo svoj menični diskont. S tem bo prouzročila, da bo vedno menj menic eskomptovala, ker postane kredit predrag. Ker pa povišanje diskonta upliva na vrednost menic v nasprotni smeri, bo vrednost menic padala. Če je bila pri 3 odstotnem diskontu menica za 1000 K vredna 970 kron, bo pri 7 odstotnem diskontu njena vrednost padla na 930 K. Zato bodo pa kmalu prišli bankirji, ki se pečajo z arbitražo, in pokupili menice po tej nizki ceni.

S tem pa postanejo dolžniki naše države, ozir. avstro-ogrske banke. Ob dospelku menic jim bo treba v zlatu plačati. Če se zviša diskont, pade tudi vrednost vrednostnih papirjev, katere skušajo bankirji prodati, da bi plačali svoje obveznosti v inozemstvu. Na ceno torej upliva ponudba. Te cenene papirje pokupi inozemstvo; s tem pa zopet lahko postane dolžnik naše države, če niso obveznosti naše države tako velike, kakor se je nakupilo menic ali vrednostnih papirjev. Če pa visok diskont traja dolgo časa, začno padati tudi cene blagu. Da more trgovec zadostiti svojim obveznostim, skušal bo prodati kolikor možno veliko svojega blaga, ki ga ima nakopičenega v skladiščih. Ponudba blaga postane torej večja; zato pa cena blagu pada. Ta nizka cena bo kmalu privabila inozemske trgovce na naše trge. S tem pa zopet postanejo naši dolžniki; bančna gotovina vedno bolj raste.

Cim več upliva ima bankovnica na kreditne razmere v državi, tem lažje bo s svojo diskontno politiko uravnavala kroženje denarja.

4. Državni kredit.

Kakor morajo zasebna gospodarstva večkrat uporabljati kredit, tako je tudi država često primorana poseči po tem sredstvu, da more vršiti svojo nalogo, ker ji navadni dohodki, kakor davki, več ne zadoščajo. Država gradi velike železnice, vodne ceste, naroča nove topove ali se vojskuje z drugo državo. V takih slučajih ji more pomagati le kredit; iskati si mora posojila. Vendar pa

država pri tem postopa nekoliko drugače nego zasebnik.

Država namreč prodaja obligacije, ki nosijo gotove obresti, za določeno ceno. Ta cena se ravna po obrestnem merilu na glavničnem trgu. Recimo, da hoče naša država dobiti posojila za 500 milijonov kron. V ta namen izda obligacije, ki se obrestujejo n. pr. po 4 odstotke, ter jim določi ceno po tem, kakor ji kaže njen kredit, in kakor so razmere na denarnem trgu. Če je državni kredit oslabel, kakor n. pr. po kaki vojski, ali če je na denarnem trgu prav malo razpoložljivega denarja, kakor se je videlo ob ameriški finančni krizi l. 1907, tedaj bo cena teh obligacij nižja, nego ob času, ko je državni kredit ugoden in so banke zadovoljne, da morejo svoj preostajajoč denar sigurno in ugodno naložiti.

Tako v obligacijah obstoječe državno posojilo se mora ali vrniti v gotovem času (vračljivi dolgovi) ali pa se napravi v obliki večne rente, t. j. povračilo posojila se ne sme nikdar terjati, pač pa si država pridrži pravico, vsak čas dolg povrniti (rentni dolgovi). Po navadi najema država poslednje vrste posojila.

Pri najetju posojila se lahko država obrne na domači kapital ali na inozemstvo. V prvem primeru je najbolje, da naravnost stopi v stik s posestniki glavnice, da si pri tem prihrani vsoto, ki bi jo morala dati bankam za posredovanje posojila, obenem pa da manj imovitim slojem priliko, da svoje prihranke varno in plodonosno

nalože. To je tako zvani „francoski“ ali „ljudski“ zistem najetja posojila.

Država izdaja večkrat obligacije pod imensko vrednostjo ali pod pari, t. j. svojim dolžnikom se zaveže z večjo svoto, kakor v resnici plačajo sami. Država hoče najeti n. pr. 100 milijonov kron posojila po 4 odstotke. Na leto ji bo torej treba plačati 4 milijone kron obresti. V tem slučaju bi se obligacije po 100 kron izdale al pari. Če pa država hoče obligacije obrestovati le po 3 odstotke, izdala bo obligacije po 100 K pod pari in sicer bodo veljale le 75 K; ker 75 kron bo donašalo v resnici 4 odstotne obresti, t. j. 3 krone na leto. ($100 \text{ milijonov} \times 3\% = 75 \text{ milijonov}$ $\times 4\% = 3 \text{ milijone kron obresti na leto}$.) Čudili se temu nekoliko neumljivemu postopanju ne bomo, če pomislimo, da država izdaja večne rente in ji torej ni treba vračevati posojila. Ako bi se to moralo zgoditi, tedaj bi seveda država imela jako neugodno stališče, ker bi na primer v zgornjem primeru morala vrniti 25 milijonov kron več, nego je prejela sama. To senčno stran ima vender tako posojilo, da država ne more misliti nikdar ne povračilo. Ljudstvo pa še raje kupuje take obligacije, ker ve, da njihov kurz pri ugodnem državnem kreditu raste in mogoče doseže tudi imensko vrednost.

Čeprav se je država zavezala plačevati večno rento, vendar more to rento znižati in tako davkoplačevalce razbremeniti. To se godi na dva načina: z razdolžbo (amortizacijo) ali s predrugičbo (konverzijo).

Z amortizacijo se lahko odplača del državnega dolga, ker država sme vsak čas poplačati svoj dolg, čeprav je napravljen v obliki večne rente. To odplačevanje se vrši na prav priprost način. Država namreč nakupi na borzi za svoto, za katero hoče dolg zmanjšati, en del svoječasno izdanih obligacij (rent). Te od države izdane rente preidejo torej zopet v posest države in se tedaj dolg s konfuzijo (združenjem terjatve in dolga v eni osebi) izbriše.

Toda država pride le redkokdaj v položaj, da bi mogla odplačevati svoje dolgove; nasprotno vidimo, da državni dolgovi vedno rastejo in gotovo znašajo dandanes dolgovi vseh držav že nad 150 milijard kron.

Običajneja nego amortizacija državnih dolgov je konverzija. Obrestno merilo v imovitih državah v rednih razmerah pada. Ker pa država po navadi najme večje posojilo le v sili n. pr. po vojskah, ob gospodarskih krizah i. t. d., zato je večkrat obrestno merilo pri teh posojilih z ozirom na kreditni položaj v državi precej veliko. Ako pride država v ugodneje kreditne razmere, tedaj tudi lahko dobi posojilo z manjšim obrestnim merilom. Kurzna vrednost državnih rent raste in stoji nad pari. Tedaj je čas za državo, da svoj dolg, ki se obrestuje n. pr. s 5 %, konvertuje n. pr. v 4 odstotni dolg. V to je država vsekakor upravičena; treba ji je le razglasiti, da tisti, ki ni zadovoljen s tem, da se n. pr. njegova obligacija po 100 K od gotovega časa naprej obrestuje le s 4 odstotki, njo lahko zamenja za go-

tovino. Če obligacije stoje nad pari in tudi drugod obrestno merilo ne znaša več nego 4 odstotke, bo vsak raji obdržal svoje obligacije, kakor bi jih pa prodal državi za imensko vrednost. Če je znašal 5 odstotni dolg 2000 milijonov kron, treba je bilo na leto državi plačati 100 milijonov kron obresti, po konverziji ji bo treba plačati le 80 milijonov kron na leto, kar znači znatno razbremenitev davke plačujočih državljanov. V Avstriji je bila n. pr. l. 1893 takozvana 5 odstotna davka prosta notna renta (marčna renta) konvertovana v 4 odstotno davka prosto kronsko rento; Francoska je l. 1902 konvertovala $3\frac{1}{2}$ odstotni dolg v 3 odstotni, s čimur si je letno prihranila 32 milijonov frankov.

Če države najemajo vedno nova posojila in državni upniki vedno žive v negotovosti, da se jim obresti s konverzijo sčasoma morda znižale, se bodo skušali pri novih državnih posojilih oškodovati za tako negotovost in državi tudi znižano obrestno merilo ne bo dosti koristilo.

Tudi dežele, občine in velika podjetja (n. pr. železnice) sklepajo posojila na podoben način kakor država. Zato se tudi govori o deželnih in občinskih (komunalnih) obligacijah.

D) Borza.

Borza je kraj, kjer se shajajo trgovci, posredovalci in druge osebe dotičnega tržnega mesta, da se razgovarjajo o trgovinskih opravilih in sklepajo med seboj vsakovrstne pogodbe in kupčije. Po predmetih, s katerimi se kupčuje, se dele borze

v: 1. efektne borze, kjer se prodajajo in kupujejo vrednostni papirji, kakor državne obligacije, raznovrstne delnice, zastavni listi različnih hipotečnih bank, menice ter avstrijski in tuji kovani in papirnati denar (valute); 2. blagovne borze, kjer se prodaja žito, bombaževina, špirit, olje, kava i. t. d. Poslednje se zopet lahko dele v a) produktne borze za trgovino z raznimi kmetijskimi in trgovskimi izdelki in b) specialne borze, kjer se trži le s posameznimi predmeti, (n. pr. s sladkorjem ali petrolejem).

Od navadnega trga se razlikujejo borze po tem, da se na njih ne trži z individualno označenim blagom, temveč po stalnih množinah (količinah) blaga. Če na trgu kupim pšenico, ogledam si jo najprej in si izberem to in to vrečo; na borzi pa se sklene kupčija za toliko in toliko sto centov n. pr. slovaške pšenice, ki se ima izročiti takoj ali pa šele čez več mesecev. Ta pšenica se ne pripelje na borzo, kakor se godi na trgu. Vsi taki posli se na borzi sklenejo, toda šele pozneje realizujejo. Iz tega razločka med navadnim trgom in med borzo se tudi lahko razvidi, zakaj ni vsako blago sposobno za borzno trgovino, temveč le tako, pri katerem se ne gleda na posamezne kose, temveč se prodaja po množini (kvantumu). Z živino n. pr. ne bomo tržili na borzi. Le nadomestilne stvari so predmet borzni trgovini.

Beseda borza (bursa = usnjata mošnja) prihaja najbrže iz Belgije. Tam so se namreč zbirali v mestu Brügge trgovci v hiši svojega tovariša z imenom van der Burse, ki je

imel v svojem grbu tri mošnje. Tudi prostor okoli hiše se je nazival de burse. Od tod je prešlo ime na enaka shajališča trgovcev tudi po drugih mestih, kjer so bila za shajališča ugodna tla radi velikega trgovskega prometa in velikega števila trgovcev. V 16. stoletju so se razvile take borze v Antwerpnu in Lyonu, v Parizu je l. 1716 nastala efektna borza, v Londonu 1691, na Dunaju se je l. 1771 s cesarskim patentom ustanovila menična in efektna (fondna) borza.

Borze so po svoji organizaciji ali popolnoma zasebni zavodi brez državnega upliva kakor na Angleškem, ali pa stoje pod državnim nadzorstvom. V Avstriji sloni organizacija borz na postavi z dne 1. aprila 1875 št. 67 dr. zak. Borze se smejo po tej postavi ustanavljati le s privoljenjem finančnega in trgovskega ministra, ki imata poprej zvedeti mnenje trgovske in obrtne zbornice. Pri poljedelskih borzah je treba tudi dovoljenja poljedelskega ministrstva. Za vsako borzo se mora določiti posebni statut, ki določa: 1. borzne posle, 2. pogoje za članstvo in obiskovanje borze, 3. pravice in dolžnosti borznih članov in obiskovalcev, 4. kako se naj dobe sredstva za vzdrževanje borze, 5. borzno vodstvo in njene organe, 6. poravnavo prepirov in 7. uporabo premoženja, če borza preneha biti. Tudi tak statut morajo potrditi prizadeta ministrstva. Posebnemu borznemu komisarju pristoji državno nadzorovanje borz. Ženske in mladoletniki ne smejo obiskovati borze. Finančni minister določi v sporazumu z borznim vodstvom, kateri efekti se smejo prodajati na borzah in notirati v kurznem listu (kotovanje). S posredovanjem borznih poslov se pečajo posebni uradno postavljeni in zapriseženi mešetari. Mešetari tudi določujejo na podlagi sklenjenih kupcij pod nadzorstvom borznega komisarja uradne cene (kurze) predmetov, s katerimi se je tržilo na borzi. Ti kurzi se izdajo v posebnem kurznem listu. Če nastanejo kaki spori pri borznih opravilih, se poravnajo pri borznem razsodišču, če se ni kaj drugega pismeno pogodilo. Postopanje pri borznih razsodiščih se je deloma na novo uravnalo s člani XIII. do XXVI. uvodnega zakona k civilno-pravdnemu redu z dne 1. avgusta 1895, št. 112 drž. z.

Na borzah se ponavljajo vedno iste pogodbe, isti posli. Zato ima na borzah običaj glavno ulogo. Po borznih običajih (usancah) se vrši vse borzno občevanje in promet. Vsi

važnejši običaji so zapisani v borznem statutu. Pogodnikom se je treba zjediniti samo glede cen in dneva izročitve, vse drugo je določeno že v statutu. Na dunajski blagovni borzi je n. pr. množina žita, o kateri se sploh sme sklepati (sklepna enota), določena na najmanj 500 metrskih centov. Kupiti ali prodati se sme le 500, 1000, 1500 i. t. d. metrskih stotov (centov) rži, pšenice i. t. d. Na efektni borzi je pa navadno dovoljeno sklepanje le o tolikem številu vrednostnih papirjev gotove vrste, da znaša njihova imenska vrednost 10.000 K. Delnice češke živnostenske banke, glaseče se na 400 K, se prodajajo n. pr. le po 25 kosov skupaj.

Borzni posli imajo kakor trgovinski posli sploh spekulativni značaj, t. j. dobiček se išče v tem, da se izkoriščajo krajevne in časovne razlike v cenah raznovrstnega blaga. Zato so pa borzni posli opravičeni v tem oziru, da javno konstatujejo in izravnavajo cene raznih dobrin, nasprotno pa so tudi borze večkrat naravnost pogubonosne, ker postanejo lahko torišče najbolj nepoštenih spekulacij.

Po času, kdaj se izpolnijo na borzi sklenjeni posli, se ti dele v a) gotove posle, ako se blago še isti ali prihodnji dan sprejme in plača, in b) časovne ali terminske posle, ako preide med sklepom in izpolnitvijo precej časa, tako da ima na borzi prodano blago na dan izpolnitve že drugo ceno kakor na dan sklepa. Pri blagovnih borzah se določi rok na en ali več mesecev, pri efektnih borzah po navadi na konec meseca (ultimo). Ta časovna spekulacija se ne more imenovati škodljivo, ako se dogovorjene kupčijske pogodbe dejansko izpolnujejo.

Ravnokar naštete posle imenujemo tudi dejanske ali efektivne posle v nasprotju z

diferenčnimi posli, pri katerih se pogodnika izrecno ali molče zedinila na to, da se ima v dogovorjenem roku plačati samo označena razlika v ceni tistemu, katerega špekulacija se je obnesla. Pri tem kupec špekulira na to, da bo vsaj na dan izpolnitve prodal kupljeno blago za višjo ceno, kakor je je kupil na borzi ob sklepu posla in bo torej mogel poplačati prodajalca, poleg tega pa še v žep utaknil kak dobiček; prodajalec si pa zopet misli, da bo mogel najpozneje na dan izpolnitve že prodano blago kupiti za nižjo ceno nego je bila cena pri sklepu posla in bo zato ne le poplačal svojega prodajalca, temveč prejel še gotov dobiček. Pogodnikoma pa ni treba imeti to blago, dovolj je, da si poravnata razlike v cenah na dan izpolnitve. Na tak način se napravi vse polno kupčij, predno je treba blago izročiti ali pa ob dnevu izpolnitve poravnati razlike. Primer bo to še bolje pojasnil: A proda B-ju 1. maja delnic za 10.000 K s pogojem, da se plačajo 1. julija, drugi dan proda B delnice C-ju, C tretji dan D-ju. D zopet E-ju in E F-ju in ta zopet dalje, tako da koncem meseca ostanejo delnice Ž-ju. Dan pred zadnjim (ultimom) se zberejo vsi udeleženci v takozvanem likvidacijskem uradu (pri obračunovališču) in tu plača Ž A-ju ceno po kurzu, katerega določi likvidacijska komisija za 1. julij; ostali pa med seboj poravnajo razlike. To postopanje se imenuje borzni aranžma.

Kakor vidimo iz predstoječega, sta na borzah zastopani dve stranki, katerih ena upa, da bo cena tej ali oni vrsti blaga, s katerim se trži na borzi,

poskočila, druga pa se nadeja, da bo cena padla. O prvi se pravi, da špekulira „a la hauss (hos)“, o drugi, da špekulira „a la baisse (bes)“. Po tem se tudi imenujejo zastopniki teh strank ali hosisti ali besisti.

O deportnem poslu govorimo, če besist sicer kupi blago, katero je bil prodal, od kake osebe, pa je obenem za bližnji termin proda isti osebi in sicer za znižano ceno. To znižanje kurza se imenuje deport. Če hosist sicer proda blago, katero ima prevzeti, kaki osebi, pa je obenem kupi od te osebe za prihodnji termin in sicer za zvišano ceno, govorimo o reportnem poslu in kurzni pribitek imenujemo report. Nevarnost (riziko) pri diferenčnih poslih se more tudi omejiti s tem, da se pogodi gotova premija za slučaj, da kak pogodnik poprej odstopi od svoje obveznosti (premijski posli).

Uzroki za dviganje ali padanje kurzov na borzi morejo biti zelo različni. Tako uplivajo pri kmetijskih pridelkih poročila o ugodni ali neugodni žetvi, pri delnicah raznih podjetij položaj dotičnih podjetij. Splošno pa so za kurze mero-
dajne politične, gospodarske, socijalne i. dr. raz-
mere narodov ali držav.

Razni kurzi pa se lahko napravijo tudi na čisto umeten način. Neko industrijsko delniško podjetje začne n. pr. izplačevati naenkrat prav visoke dividende; podkupljeno časopisje hvali na vse pretege njegove delnice, zato jim kurz na borzi hitro raste. Kakor hitro pa so jih špekulantje poprodali, razvidi se, da je bilo vse le

umetno narejeno, da v resnici podjetje stoji na robu propada; zato cene silno padajo, kupci pa so lahko ogoljufani za stotisočake. Take špekulacije so se zlasti opazovale v Avstriji v letu 1867. do 1873., ko se je izdalo okoli 1000 koncesij za razna velika industrijska podjetja. Kriza l. 1873. je uničila nebroj malih existenc, pa tudi bogataši so izgubili milijone.

Tudi se lahko zgodi, da hosisti na tihem kupijo veliko vrednostnih papirjev gotove vrste, ne da bi kdo to opazil. Potem dajo po svojih agentih še vztrajno povpraševati po enakih papirjih. Ker jih ni več na trgu, jim cena visoko poskoči, in kadar je dosegla zadostno višino, takrat pa pridejo na dan hosisti s svojimi papirji, ki so jih kupili poprej za nizko ceno, in spravljajo v žep velike dobičke.

Že iz teh primerov se vidi, kako pogubna v narodno-gospodarskem oziru more postati borzna špekulacija. Posebno se to opaža pri blagovni borzi. Dogodilo se je že nekolikokrat, da je skupina špekulantov večino pridelkov spravila v svoje roke in potem na borzi lahko narekovala ceno tem pridelkom (n. pr. petrolejski monopol).

Diferenčni posli ali terminski posli, pri katerih ne gre za resnično izpolnitev, ampak le za plačilo kurznihi razlik, so navadna borzna igra, kjer se ne razvija cena po razmerju ponudbe in vprašanja, temveč po borznih špekulantih. Umevno je, da so se kmetijski krogi od nekdaj protivili takim borznim špekulacijam, ki so zlasti tudi uplivale na ceno žita. Z zakonom

z dne 4. januarja 1903. št. 10. drž. zak. se je v Avstriji prepovedala borzna terminska kupčija z žitom in mlinskimi izdelki. Tudi na Nemškem obstoji taka prepoved. Če se na avstrijskih borzah kupuje in prodaja žito, se morajo te kupčije tudi dejansko izpolniti, t. j. prodajalec mora prodano množino žita kupcu izročiti, zato pa se cene razvijajo naravno.

Vobče se mora reči, da je borza koristna uredba. Na borzi pridejo na površje produkti vse zemlje in vseh narodov; tu se izravnavajo razlike, ki so se pojavile na tem ali onem kraju. Brez blagovnih borz bi se ne mogli na vsem svetu preskrbeti z živežem, z efektnimi borzami se omogočuje kapitalistom, da morejo svoj denar uspešno nalagati. Na borzah se dobiva vpogled v produkcijo in potrebe celoga sveta, ker se na njej shajajo ponudniki in povpraševalci iz vseh krajev. Na kurzem listu efektnih borz se razvidi najbolj jasno celokupno gospodarsko stanje narodov in finančno stanje držav. Zato pa radi nepoštenosti, ki so včasih združene z borzno špekulacijo, ni obsojati borzno napravo samo.

E) Trgovina.

1. Pojem in pomen trgovine.

Kmetijski pridelki in obrtni izdatki morajo priti šele v promet, da se pokaže njih porabnost, oni morajo postati blago. Posredovanje blaga med producenti in konsumenti je predmet po-

sebne gospodarske delavnosti, trgovine. Kakor vsak producent mora skrbeti za to, da s kolikor možno nizkimi produkcijskimi stroški doseže kolikor možno velik uspeh, tako tudi trgovec gleda na to, da kolikor možno ceno kupi in kolikor možno drago proda. Ta dobiček je njegov pridobitek.

Po različnosti blaga, s katerim se trži, se deli trgovina v trgovino s premičninami (blagovna trgovina v ožjem pomenu), trgovino z nepremičninami in trgovino z vrednostnimi papirji (efektna trgovina).

Drugače še razločujemo: 1. notranjo trgovino, če se razteza le na domačo državo in zunanjo trgovino, če sega preko meje države; ta je zopet lahko uvozna ali izvozna trgovina (skupno mednarodna trgovina), bodisi s posredovanjem (posredna trgovina) ali brez njega; 2. trgovino po suhem in pomorsko trgovino; 3. aktivno in pasivno trgovino, če se izvršuje z domačo glavnico in domačimi delavskimi močmi ali pa s tujo glavnico in tujimi delavskimi močmi; 4. lastno in komisijsko trgovino, če se trgovina izvršuje na lastni ali tuj račun. Posebno pa še delimo trgovino v trgovino na drobno in na debelo ali malo in veliko trgovino.

Dokler vsaka rodbina proizvaja le toliko, kolikor potrebuje zase ali kolikor zaužije sama, (v rodbinskem in hišnem gospodarstvu), ni treba nobene trgovine. Kakor hitro pa je posameznik pričel proizvajati za splošnost, za človeško družbo,

nastala je tudi potreba po trgovini, ki se razvija tembolj, čimbolj se razvija narodno-gospodarska produkcija, ki pa tudi prične pešati, ako peša ta produkcija. Čimbolj razvita in cenena so vozila in občila, tembolj se razteza tudi trgovina in znižuje cene dobrin ter s tem pomnožuje konsum. Ker trgovina izravnava cene, ne morejo nastati take draginje, kakor so nastale v prejšnjih stoletjih, ko še vozila niso bila tako razvita. Hude lakote, katera je v prejšnjih časih ponavadi sledila slabim letinam v posameznih krajih, se je sedaj le še bati, če bi na celem svetu žetev ne obrodila, na kar pa skoro ni misliti. Trgovina je pogosto sama uzrok, da se pomnože prenosna sredstva (vozila), trgovina pospešuje pravno varnost, trgovina je nositeljica kulture, kakor kaže zgodovina in izpričuje sedanost. Trgovina vzgaja ljudstvo k skrbnemu gospodarstvu, previdnosti in varčnosti, more pa tudi postati uzrok razkošju in npravne propalosti. Knjigovodstvo, ki se je razvilo pri trgovini, je prešlo tudi na druge stanove n. pr. rokodelce in celo kmete.

Trgovina ne proizvaja sicer dobrin, vendar je tudi produktivna. S trgovino se izpreminjajo nekoristne ali manj koristne stvari v koristne ali bolj koristne, ker mnogo stvari se more uživati, uporabljati ali bolj uspešno uporabljati šele, če se zamenjajo za druge stvari, in s tako zamenjavo se peča trgovina.

Načelo o dobičku, ki je zastopa sedanja trgovina je za konsumenta ugodnejše, nego je bilo včasih. Skuša se namreč prodati za mal dobiček

kolikor možno veliko blaga, dočim je po stari teoriji trgovec moral iskati kolikor možno velik dobiček pri majhnem obsegu trgovine. Na Angleškem se je v tem oziru razširil značilen rek: Bolje delati za milijon (ljudi), nego za milijonarje. Vendar vidimo pri vseh izobraženih narodih, da zlasti število malih trgovcev prehitro narašča in ni v pravem razmerju z zahtevami previdne trgovinske organizacije. Ker mora mali trgovec pokrivati svoje poslovne stroške in poleg tega še z dobičkom iz trgovine vzdrževati svojo rodbino, se večkrat kljub zgoraj omenjenemu načelu lahko blago podraži ali pa kakovost blaga poslabša. Prosto tekmovanje ali konkurenca more torej tudi tukaj kakor pri produkciji roditi marsikajere nepravilnosti in gospodarske napake. Človeška družba se more braniti nasproti tem pojavom na eni strani z ustanovitvijo bazarjev, t. j. velikih skladišč, ki delajo s prav majhnim dobičkom, kar je lahko mogoče, ker so stroški primeroma veliko manji nego pri malih trgovinah, na drugi strani z ustanavljanjem zadrug, zlasti pri kmetijskih potrebščinah. Državno vmešavanje se je po navadi izkazalo kot brezuspešno.

2. Mednarodna trgovina.

Če notranja trgovina uživa skoro neomejeno prostost, ne moremo tega trditi o trgovini med posameznimi državami ali o mednarodni trgovini.

Že narava sama je prouzročila mednarodno delitev dela, ker je svoje darove različno razdelila

po raznih krajih in deželah. V tem kraju se kopljejo drage kovine, drugod spravljajo na dan železo in premog, v tej deželi se prideluje kava in sladkor, v drugem delu sveta razne dišave, zabele i. t. d. Čimbolj so se razvila vozila, tem lažje so se izdelki in pridelki sveta spravili tja, kjer se potrebujejo. Vsak trgovec skuša delati z najmanjšimi stroški; torej bo posegal tudi po blagu, ki pride iz tujih držav, ako vidi, da je dobi ceneje nego doma. Seveda si bo sploh moral preskrbeti blago iz tuje države, ako se v domači državi ne prideluje ali ne izdeluje. Iz tega razmišljanja se je razvila zahteva po mednarodni prosti trgovini (zistem proste trgovine).

Nasprotno zahteva druga šola, da se mora domača država ščititi pred tujo konkurenco s primerno visokim davkom na uvoz inozemskega blaga (zistem varstvene carine).

Pristaši te šole pravijo, da ne sme biti kak narod glede svojih večkrat najvažnejših industrij in svojega preživljanja odvisen od tujega naroda ali tuje države. Tudi se s tem, da se domača industrija ščiti pred tujo, vzgojuje domača industrija, da bo mogla kdaj tekmovati z industrijo tujih narodov ali držav. Carine so najboljša oblika davkov, ker jih plačuje inozemstvo. Z uvozom tujih izdelkov mora sčasoma država propasti, ako ne more tega uvoza izenačiti z izvozom, ker uvoz vzame državi vso gotovino in jo gospodarsko zaslužnji od uvozne države. Na te gotovo vsega uvaževanja vredne pomisleke odgovarjajo pristaši

proste trgovine to-le: Prvi pomislek se more k večjemu nanašati na puške, topove, ladije in druga sredstva za vojskovanje. Tudi na drugi pomislek se lahko odvrne, da bi na ta način v nekaterih letih ne bilo treba več ščititi domače industrije in bi torej ugovor veljal za nekaj let. Če bi bila carina res davek, ki ga plačuje inozemstvo, ne pa konsument v državi, kamor se izvaža, potem si pač lahko predstavljamo, da ne bo to razmerje moglo dolgo trajati, ker bi bilo vendar malo prenaivno misliti, da bo sosed za soseda davke plačeval. Tudi zadnji pomislek v dejanju nima podlage. Poglejmo samo Angleško, državo s prosto mednarodno trgovino. Uvoz je znašal leta 1902 10.795 milijonov mark, izvoz pa le 5790 milijonov in vendar Angleška prekaša v bogastvu vse druge države. Ne samo trgovinska, temveč plačilna bilanca sploh je odločilna za bogastvo narodov in držav. Rusija je v istem letu izvozila za 2050 milijonov mark, uvozila pa za 1299 milijonov in vendar se glede bogastva ne more niti od daleč primerjati z Angleško.

Oba zistema imata torej, kakor vidimo, marsikaj, kar se mora odobravati ali pa vsaj zagovarjati, pa tudi marsikaj, čemur se ne more pritrditi. Države tudi niso vedno enotno postopale in se odločile za ta ali drugi sistem. Sistem proste trgovine je uveden popolnoma kakih 50 let sem le na Angleškem. Tukaj ni nobene carine, ki bi imela namen ščititi domačo industrijo; surovine in izdelki, ki prihajajo iz inozemstva, niso podvrženi nobenemu davku, samo pri živilih,

kakor pri kavi, čaju, tobaku in vinu se pobira užitninski davek v obliki carin (finančne carine).

Splošna prepoved vsakega uvoza ne obstoji v nobeni državi, ker bi s tem izginil ves promet med posameznimi državami in bi državljani marsikatero države morali pogrešati najnavadnejša živila, ne mogli bi zadovoljiti celo ekzistenčnih potreb. Kava, čaj, petrolej i. dr. se pridobivajo le v nekaterih deželah in državah. Nekatere države so prepovedale le uvoz posameznih izdelkov ali pridelkov, kojih konkurenca bi lahko škodovala domačim industrijam.

Vobče pa države s carinami različne visokosti, strgovinskimi pogodbami (državnimi pogodbami med državami glede gospodarskih zadev) skušajo varovati svoje državljane pred prostim tekmovanjem tujih držav.

Država mora namreč pred vsem gledati na dobrobit svojih podanikov in na procvit države same. Vedno bolj prodira naziranje, da se mora človeška omika razvijati kljub rastočim mednarodnim odnošajem na trdnih narodnih tleh; posledica temu je narodna gospodarska in trgovinska politika, pri kateri prosta mednarodna trgovina nima prostora. Celo na Angleškem ima to naziranje — imperijalizem — mnogo pristašev. Trgovinska pogodba ima zlasti še to prednost pred varstveno carino, da podeljuje vsemu gospodarskemu življenju neko stalnost, ker se razteza na več let, in državama, ki sta sklenili

pogodbo, jemlje pravico, preminjati tarifne postavke vsak čas. Tudi omogočuje neko stopnjevanje v tarifih glede posameznih držav, s katerimi so se sklenile pogodbe, dočim takozvani *avtonomna* splošna tarifa mora biti enoten in se ne more ozirati na posebnosti posameznih držav.

3. Trgovinske (gospodarske) krize.

Miren razvoj gospodarstva, poljedelstva, industrije ali trgovine vznemirijo večkrat potresi, ki pouzročijo, da zastane naenkrat vsa produktivna delavnost. Kmet ne more niti z malim uspehom več obdelovati zemlje ali pa ne more več prodati svojih pridelkov, trgovec ne more spraviti svojega blaga med ljudi, najsi tudi znižata svoje cene.

Imamo poljedelske, industrijske, trgovinske krize v o. p. b., železnične, denarne in kreditne krize.

Kaj je vzrok tem pojavom? Zgodi se, da tako zastajanje produkcije ali kupčije nastane le slučajno ali le na enem kraju. Ko je n. pr. trtna uš uničila naše dolenjske vinograde, je nastala kriza v gospodarskem življenju v teh krajih. Ljudje se niso mogli radi kakovosti ondotne zemlje takoj poprijeti druge delavnosti; za to se je veliko Dolenjcev izselilo, ker jih ni mogla zemlja več prerediti. Ob gradbi turske in bohinjske železnice se je nekaterim obmejnim vasem vzela večina njihovega polja. Seveda se

je to polje odkupilo, ali nekaj posestnikov se ni moglo privaditi na nov način življenja — tujski promet, vožnje, novi obrti i. t. d. — in ti so se izselili v druge kraje, da bi mogli zopet živeti kot kmetje kakor poprej. Tudi posledice slabih letin (draginje, lakote) v prejšnjih časih lahko štejemo v to vrsto kriz.

Zoper take krize po navadi ni pomoči, ž njimi moramo računati kakor z vremenskimi ali vojnimi nezgodami.

So pa še druge vrste kriz, ki nastanejo bolj splošno in imajo svoj uzrok v napačnih spekulacijah in v zlorabi kredita ali pa v hitrem tehničnem napredku. Za prvo vrsto kriz je jako poučna gospodarska in denarna kriza v Severni Ameriki l. 1907. Milijone in milijone se je izdalo za nova podjetja in razširjenje obstoječih naprav, toda še vedno več milijonov so zahtevale razne investicije. Toda kapital postavlja industriji gotove meje. Industrijske podjetbe severno-ameriških Zedinjenih držav so prekoračile svote razpoložljivih glavníc; zato so morale to industrijsko megalomanijo bridko plačati.

Banke so morale odpovedati kredit, mnogo industrijskih podjetj je bilo uničenih, s tem pa tudi velike mase delavcev vržene na cesto. Severnoameriška kriza je bila torej v prvi vrsti denarna kriza.

Industrijske in trgovinske krize v ožjem pomenu besede slone na nepravem razmerju med ponudbo

in vpraševanjem. Ako cvete industrija, tedaj se izdeluje kolikor le možno; delavske mezde rastejo, pa tudi dobiček. Kredit se daje nepremišljeno. Toda v tem srečnem stadiju industrija rada pozabi, da gre število odjemalcev le do gotove meje, da bo morala sčasoma prodajati pod stroški produkcije, če bo hotela vzdržati delo v vsem obsegu. Ker tega dolgo časa ne more, nastanejo krize — produkcija zastane.

Krize tudi lahko nastanejo, če se naenkrat pojavi tehnični napredek, ki omogočuje, da se na mah lahko izdeluje veliko ceneje nego poprej, in torej produkcija ni kljub vsej preračunljivosti mogla upoštevati teh izpremenjenih razmer. Omenjamo le početek strojev, železnice i. t. d. Te poslednje vrste krize so pač neizogibne in, kakor pravi Leroy Beaulieu, za socialno telo to, kar so krize pri rasti za mlade ljudi ali bolezni otrok, ko dobivajo prve zobe.

Kriz se ni mogoče povsem izogniti, nastopale bode vedno, kakor bo človeški duh vedno nepopolen in podvržen raznim zmotam. S tem, da preiskujemo uzroke kriz, skušamo jim kolikor možno priti nasproti, omejiti jih ali olajšati njihove posledice.

Gospodarske krize z njihovimi usodnimi posledicami za delavce navajajo zlasti socialisti za vzgled, kako krivičen je sedANJI individualistični in kapitalistični gospodarski red.

F) Vozila in občila.

Kroženje dobrin se vrši po vozilih in občilih. Vozila prevažajo blago, producente in konsumente iz kraja v kraj, občila pa prenašajo poročila o kroženju dobrin.

K vozilom se prištevajo poti (ceste, kopne in povodne) in železnice, med občila pa spadajo pošta, brzojav (telegraf) in telefon.

1. Poti (ceste) so lahko občinske, okrajne, deželne in državne. Javni zastopi morajo skrbeti za napravo, popravo in vzdrževanje cest, kakor tudi za varnost prevažanja. Naravne ceste so morje in po naravi plovne reke; zato so se pa tudi narodi, bivajoči ob morju ali na obrežju plovnih rek, najhitreje razvijali, ker jih je narava sama silila, da so se poprijeli trgovine. Med povodnimi cestami je od nekdanj zavzemalo prvo mesto morje, kajti druge povodne poti (reke) si je bilo večkrat treba šele umetno prilagoditi za prevoz (uravnava rek), ali jih umetno napraviti (prekopi ali kanali). Jezera so le po nekaterih krajih večjega pomena za promet, n. pr. v Severni Ameriki ali Švici.

Po kopnih potih se premikajo vozovi ali s pomočjo uprežne in tovarne živine ali s pomočjo kakih naravnih sil, kakor avtomobili in motorji, po morju in rekah plavajo ladije jadrnice, veslače ali parniki.

2. Vožnja po rekah in prekopih je veliko cenejša, zato pa tudi veliko počasneja nego po železnicah. Pri prekopih so tudi napravni stroški veliko večji nego pri železnicah. Če en kilometer železniške gradbe stane 400.000 K, bi to svoto bilo treba podvojiti, če hočemo napraviti en kilometer prekopa. Tudi vzdrževanje obrežij zahteva veliko izdatkov. Dandanes, ko je tehnična znanost tako napredovala, se morejo železnice graditi povsod; skozi visoke gore se vrtajo predori, čez najširje reke se postavljajo mostovi, močvirja se zasipljejo, toda prekopi se večkrat ne morejo graditi radi terenskih posebnosti. Tudi se po rekah in prekopih ne more voziti ob vsakem času.

Nemčija, Francoska in Angleška so kljub svojemu razprostrtemu železniškemu omrežju zgradile prekope v dolžini več tisoč kilometrov, ki vežejo plovne reke med seboj. Pri nas v Avstriji imamo le par prekopov; že pred leti sklenjeni zakon o vodnih cestah v sudetsko-karpatskih deželah še čaka uresničenja.

3. Železnice so se začele graditi šele v prejšnjem stoletju. Prva večja železnica na celini je bila proga Linc-Budějovice, ki je bila končana leta 1832. Koncem l. 1906, ozir. 1907 pa je bila dolžina vseh železnic v posameznih državah že ta - le:

v (na)	km
Avstro - Ogrski	43.706
Srbskem	616
Bolgarskem	1.564
Ruskem	68.571
Nemškem	57.181
Francoskem	46.700
Italiji	16.226
Veliki Britaniji in Irskem	37.125
Švici	4.724
Španskem	14.807
Turškem	5.510
Zedinjen. državah	349.702
Romunski	3.196
Japonskem	8.067

Na vsem svetu je bilo 1. 1900 železnic v dolžini 790.125 kilometrov.

Železnice grade ali države same ali pa zasebniki, toda vselej si države pridržijo neko nadzorovalno oblast tudi nasproti zasebnim železničnim podjetjem. Ta državni vpliv se javlja v podeljevanju koncesije, v določbah glede gradbe, obrata in voznih tarifov.

Vožnja po železnici se odlikuje po svoji hitrosti, varnosti, točnosti in udobnosti; po železnici se morejo prevažati velike mase blaga in velika množina ljudi; železnice se lahko grade na vsakem kraju. V tem tiči veliki narodno-gospodarski pomen železnic. S pomočjo železnic so se šele mogla ustanoviti velika industrijska središča, ker se dobrine, ki so potrebne za produkcijo in konsumpcijo, morejo prevažati v poljubni množini, hitro, točno in ceno. Železnice podpirajo industrijo, one so tudi večkrat povod, da nastanejo nove vrste podjetb.

Železnicam s pomorskimi cestami vred se imajo marsikateri dežele zahvaliti za svoje bogastvo, ki ga jim dajo gozdi, premog, železo in druge rude. Ta vozila so tudi prouzročila, da se cene posameznim živilom na svetu kolikor možno izenačujejo in se ni treba več bati hude druginje in lakote.

Ker imajo železnice služiti narodnemu gospodarstvu, je tudi lahko odgovoriti na vprašanje, ali naj država ali zasebnik gradi železnice. Zasebnik gleda, da gradi kolikor možno ceneje, čeprav pri tem trpi varnost, in nastavlja kolikor možno visoke tarife, da ima od podjetja več dobička. Država pa mora skrbeti za to, da z gradbo primernih železnic povzdigne narodno-gospodarstvo, čeprav je prepričana, da kaka proga v začetku ne bo donášala dobička.

Dandanes so države v resnici večinoma same pričele graditi železnice, stare železnice pa skušajo odkupiti. Samo Angleška in Zedinjene države imajo izključno zasebne železnice. |||

Pri nas v Avstriji so se prve železnice gradile pod državnim nadzorstvom, toda razne denarne zadrege in tedanja narodno-gospodarska naziranja so državo privedle do tega, da je prvotne državne železnice prodala raznim družbam in ni gradila več novih železnic. Od l. 1880 naprej je zopet prevladalo mnenje, da država gradi železnice sama. Le krajevne železnice prepušča zasebnim podjetnikom, deželam ali okrajem.

3. Pošto, brzojav in telefon dandanes skoro povsod oskrbujejo države. Velik napredek

pri pošti znači enotni porto (v Avstriji od l. 1861), s čimur so se mogle uvesti poštné znamke in poštni nabiralniki. Od l. 1875 obstoji svetovno poštno društvo, kar omogočuje enotno urejevanje vseh poštnih zadev in popolnoma prost promet med posameznimi deželami. Na mesto neštevilnih tarifov za mednarodni promet je stopila enotna taksa. Dopisnico je iznašel dunajski profesor Emanuel Hermann; uvedla se je v Avstriji l. 1869.

Brzjav in telefon sta razdaljo med posameznimi pokrajinami na svetu takorekoč odstranila in spojila države in dežele še neprimerno tesneje nego so to mogla storiti vozila.

IV. Razdeljevanje dobrin (distribucija).

A. Dohodek.

Vsaka produkcija stremi za tem, da si kaj prigospodari, to se pravi, da ima vrednost novih produktov večjo vrednost nego produkti, ki so se morali porabiti pri produkciji. Vrednost novih produktov, katere je dosegla kaka produkcijska delavnost v gotovi dobi, nam kaže kosmati donos gospodarske delavnosti; o čistem donosu govorimo, če od vrednosti novih produktov odštejemo vrednost produktov, ki so se porabili pri produkciji.

Cisti donos iz gospodarstva pa ne pripada vselej le eni gospodareči osebi, temveč se razdeli večkrat med več oseb, n. pr. donos neke hiše pripada lastniku in hipotekarnemu upniku; ali pa dobiva ena gospodareča oseba več čistih donosov n. pr. iz zemljišča, poslopij, obrti i. t. d. Svoto čistih donosov, ki pripadajo eni gospodareči osebi v gotovi dobi, imenujemo dohodek.*) Dohodek

*) Ker se dohodek večkrat sestavlja iz več čistih donosov, je v naše zakonike prišel izraz dohodki (pl.), čeprav duhu našega jezika bolj odgovarja izraz v ednini.

je nekaj stalnega, iz stalnega vira izvirajočega. Zato sme ta dohodek gospodareč človek tudi porabiti. Po tem tudi dohodke imenujemo svoto onih vrednosti, katere sme gospodareč človek porabiti, ne da bi pri tem trpel njegov imetek.

Med dohodke torej ne moremo prištevati slučajnih prejemkov, kakor so loterijski dobitki, dedščine i. t. d.

To razdelitev v stalne in slučajne prejeme po navadi tudi upošteva država pri davkih, ki jih naklada na čiste dohodke gospodarstva.

Neposredno udeleženi pri gospodarskem procesu so podjetnik, delavec, kapitalist in lastnik zemljišča; njihovi dohodki zato tudi neposredno izvirajo iz te udeležbe. Toda tudi drugi, ki niso neposredno udeleženi pri gospodarskem procesu, kakor uradniki, zastopniki svobodnih poklicev, upokojenci i. t. d., imajo na podlagi posebnih dejstev in pravnih določb svoje dohodke, ki so v večji ali manjši odvisnosti od razvoja gospodarstev.

Njihovi dohodki se imenujejo izvedeni dohodki, dočim prve vrste dohodke nazivljemo prvotne.

Narodni dohodek ni identičen s svoto vseh dohodkov, ki jih imajo posamezna gospodarstva. Od te svote se morajo namreč odšteti tisti dohodki, ki se pridobe s trgovino med posameznimi gospodarstvi kakega naroda, prišteti se pa morajo dohodki, ki jih dobe gospodarstva iz inozemstva.

Dohodke moremo z različnega stališča razmotrivanja deliti v več vrst:

1. Javni in zasebni dohodki. K prvim spadajo dohodki držav, dežel, občin in drugih skupnih prisilnih gospodarstev. Ostali dohodki so zasebni.

2. Prvotni in izvedeni dohodki, kakor smo jih omenili že zgoraj.

3. Fundirani in nefundirani dohodki, če dohodki slone na premoženju (n. pr. dohodki iz hiš, glavnice, obrti) ali pa so le odškodnina za delo brez premoženja. Od teh moramo ločiti:

4. Posestne in delovne dohodke. Fundirane dohodke more imeti, kdor ima premoženje, bodisi da mu že posest sama donša dohodke, ali pa z uporabo premoženja dobiva dohodke, delovne dohodke pa daje delo z uporabo glavnice ali brez nje, dočim se posestni dohodki dobe le iz uporabe glavnice (zemljiška renta ali glavnica obrest).

5. Naturalni in denarni dohodki, če se dohodki prejemajo v denarju ali v naturalijah. Poslednje vrste dohodki so vedno redkeji, vendar jih še nahajamo po navadi v zvezi z denarnimi dohodki (prosto stanovanje pri nekaterih uradnikih, hrana in stanovanje pri poslih i. t. d.).

S temi dohodki v zvezi so:

6. Realni (dejanski) in nominalni (imen-ski) dohodki, če se dohodki prejemljejo v denarju po vrednosti, ki jo označuje denar, ali pa po dejanski vrednosti, ki jo imajo.

7. Kosmati in čisti dohodki, če se od dohodkov odtegne znesek, ki je potreben za dosego, vzdrževanje in zavarovanje dohodkov, ali ne.

V narodnem gospodarstvu najvažnejša je pa razdelitev dohodkov med one činitelje produkcije, ki so pripomogli, da se je napravil kak produkt. Pri produkciji so sodelovali podjetnik, lastnik zemlje in glavnice ter delavec; njihovi dohodki se imenujejo podjetniški dohodek, zemljiška renta, glavnična obrest in delovna plača (mezda).

I. Podjetniški dohodek.

Podjetniški dohodek je plačilo za podjetnikovo sodelovanje pri produkciji. Podjetnik na trojen način sodeluje pri produkciji. On da svojo glavnico in svoje delo podjetju, poleg tega pa prevzame še vso nevarnost za uspeh produkcije. Njegov dohodek tvori razliko med produkcijskimi stroški in ceno produkta. Ta razlika more biti večja ali manjša; tudi je lahko cena produkta manjša nego svota produkcijskih stroškov. V takih slučajih govorimo o podjetniški zgubi. Dolgo časa tako razmerje seveda ne more obstajati.

Ker podjetnik sodeluje pri produkciji z glavnico in svojim delom, moremo njegov dohodek, ki sicer tvori nerazdružno celoto, radi ložjega preračuna razdeliti v tri sestavine: a) podjetniški glavnični dobiček, ki odgovarja višini ob-

resti za enako glavnico, b) podjetniško plačo, ki odgovarja plači za enako delo, c) podjetniški dobiček, v kolikor podjetniški dohodek prekaša glavnični dobiček (a) in podjetniško plačo (b). Taka razdelitev je v praksi zato večjega pomena, ker moremo ž njo preračunati rentabilnost posameznih podjetij.

Ker se podjetniški dohodek ravna po razliki med produkcijskimi stroški in produkti, mora podjetnik skrbeti za to, da te stroške kolikor možno zmanjša ali pa produkcijska sredstva uporabi tako, da more za produkt doseči primerno ugodne cene. On mora torej pravilno špekulirati. Pri špekulaciji mu stoje nasproti tisti, ki proizvajajo produkcijska sredstva, dalje posestniki glavnice in zemlje ter delavci. Vsi ti si prizadevajo, da dobe kolikor možno veliko odškodnino za svoje sodelovanje pri produkciji. Proizvajalci produkcijskih sredstev gledajo na to, da ne pokrijejo samo svojih proizvodjalnih stroškov, temveč tudi dosežejo neki dobiček, posestniki glavnice in zemlje zahtevajo za uporabo glavnice in zemlje odškodnino, ki se ravna po razmerju med ponudbo in vpraševanjem, in delavci zahtevajo plačo, ki jim omogočuje, da morejo živeti in skrbeti za svoje rodbine.

Podjetnik je nasproti proizvajalcem produkcijskih sredstev po navadi na boljšem, ker more preračunati, koliko sme dati za produkcijska sredstva, da more še z uspehom producirati, dočim proizvajalci takih sredstev večinoma nimajo nikaškega vpogleda v to, v kakem razmerju je cena

produkcijskih sredstev proti ceni produkta in sodelovanju produkcijskih činiteljev (glavnice, dela). Tudi delavci so po navadi v takem položaju posebno zato, ker za preživljanje morajo imeti potrebne dohodke in morajo nastopiti delo, čeprav se jim mezda ne zdi primerna njihovi delovni sili.

Če je obrestno merilo nizko in zemljiška renta pada, bo podjetniški dohodek rasel, toda to ne bo trajalo dolgo. Ker bo kredit cenen, nastopili bodo novi podjetniki, tekmeči, ki bodo uplivali na višino podjetniškega dohodka v nasprotnem smislu.

Toda tudi vse ugodnosti pri nakupu produkcijskih sredstev in uporabi delovnih sil ter glavnice včasih ne morejo preprečiti, da špekulacija izpodleti vsled padlih cen ali nezadostnega števila odjemalcev za produkte. Ta riziko, ki ga mora podjetnik vzeti sam na svoja pleča, najbolj upravičuje podjetniški dohodek. Dočim delavec dobi svojo mezdo, še predno je produkt gotov, in brez ozira na rentabilnost svojega dela, dočim lastnik zemlje in glavnice dobi odškodnino za tujo uporabo brez ozira na to, ali je podjetniku glavnica donesla dobiček ali ne, nima podjetnik nobene pravice, zahtevati odškodnino za svoje delo in svojo vloženo glavnico, ako njegova špekulacija izpodleti in mora koncem gospodarske dobe pri svojem podjetju zaznamovati zgubo mesto dobička. Zato je upravičeno načelo, da naj bo podjetniški dohodek tem večji, čim večji je riziko ali nevarnost, s katerim dela. Dokler se ta riziko ne vzame pod-

jetniku, dotlej je tudi brezuspešen vsak napor, da bi se reformiralo razdeljevanje dobrin. Če je dobiček negotov, ker so negotove potrebščine, ali se potrebščine hitro menjajo, in se zato ne ve gotovo, ali se bodo mogli produkti razpečati, se dobi le nekoliko podjetnikov, ki se kljub temu polotijo podjetja. Ako pa se podjetje obnese, bodo ti podjetniki radi majhne konkurence mogli veliko več ali veliko dražje razpečavati.

Na višino podjetniškega dohodka pa tudi uplivajo pravne, družabne in gospodarsko-tehnične razmere, ker so večkrat merodajne za pogoje. pod katerimi se delajo cene produkcijskim sredstvom in produktom. Semkaj spadajo monopoli, o katerih smo govorili na str. 67., različna izobrazba ljudstva, različne premoženjske razmere, ki ali omogočujejo, da se število podjetnikov množi ali dajo delovne sile podjetnikom. Gospodarsko - tehnično se podjetja zlasti ločijo v velike in male obrate, ki delajo z različnimi produkcijskimi stroški in zato tudi uplivajo na cene produktov.

Čeprav opazujemo, da ima podjetniški dohodek radi vedno večje splošne izobrazbe in naraščanja bogastva tendenco padati, vendar je izključeno, da bi se razni podjetniški dohodki sčasoma izenačili, kakor se godi n. pr. pri obrestnem merilu od izposojenih glavnih, ki postaja vedno enotnejše. Če bi hoteli doseči izenačenje raznih podjetniških dohodkov, bi se morala tista podjetja, ki dajo podjetnikom večje dohodke, vedno bolj razširjati, nasproti pa bi podjetniki,

ki delajo z manjšim dohodkom, morali svoje obrate omejiti ali se lotiti podjetij z večjimi dohodki. Toda tak prestop od enega podjetja na drugo je ponajveč nemogoč, ker zahte a nove glavnice, dočim v staro podjetje vložena glavnicca izgublja svojo vrednost. Tudi zahteva novo podjetje drugačnih tehniških znanosti in drugačne gospodarske izobrazbe, kar silno obtežuje prestop, čeprav bi morda glavnicca ne bila glavna ovira. Sploh pa si večkrat ne moremo predstavljati, s kakim podjetniškim dohodkom delajo posamezna podjetja, ker je podjetniški dohodek tako zelo odvisen od individualnosti podjetnika samega.

Podjetnik uporablja glavnico, ki jo ima sam ali pa si jo mora izposoditi od drugod. Ker glavnica pouzroča večji donos podjetij, je popolnoma umevno, da si podjetnik pri svojem dohodku zaračuna tudi obresti glavnice, ki jo vloži v podjetje. Če podjetje ne donaša več, nego znaša v deželi navadno obrestno merilo, je podjetniški dohodek enak glavnični obresti. V takem slučaju bo podjetnik delal z zgubo, če si je moral glavnico izposoditi.

Tudi plačilo za svoje delo (podjetniško plačo) si podjetnik more zaračunati. Za primer mu služi plača ravnateljv v podobnih podjetjih. Če podjetnik ne dela sam, temveč prepusti podjetja plačanim zaslopnikom (n. pr. pri delniških družbah), tedaj se podjetniški dohodek opira le na prepustitev glavnice.

II. Zemljiška renta.

Zemljiška renta in glavnična obrest tvorita dohodek iz posesti. Zemljiško rento v širjem pomenu besede imenujemo ves dohodek iz zemljišča po odbitku stroškov za obdelovanje. Taka renta obsega tudi delovno plačo, glavnično obrest in podjetniški dohodek. To rento dobiva n. pr. zakupodajalec, ki prejema odškodnino za prepustitev zemlje, za glavnico, ki jo je vložil v zemljo (melioracije, gospodarska poslopja) in delo, ki ga je stalo vzdrževanje, obdelovanje i. t. d.

Po navadi se pa govori le o zemljiški renti v ožjem pomenu besede, o donosu zemlje kot podlage reprodukcije ali enega izmed produkcijskih činiteljev, kakor smo jo označili na strani 17. Vsako obdelovanje zemlje zahteva dela in glavnice, toda naj si bosta delo in glavnica popolnoma enaki, vendar vidimo, da eno zemljišče donša dvakrat, trikrat ali še večkrat toliko kakor drugo. Če donos zemljišča prekaša odškodnino za delo in obrestovanje glavnice, tedaj moremo govoriti o zemljiški renti, ki je lahko zelo različna. Taka renta izvira ali

- a) iz različne rodovitnosti ali
- b) iz posebne lege posameznih zemljišč.

Vzemimo za vzgled nekaj kosov zemljišča ali nekaj parcel, ki se obdelujejo z enakimi stroški in delom. Parcela A rodi na leto toliko, da se ne izplačajo stroški obdelovanja in ne delo, na

parceli B se pridela toliko, da se poravnajo stroški, parcela C donša toliko, da se poravnajo stroški in poplača delo, na parceli C se pa poleg tega dobi še 20 K čistega donosa. Parceli A in B se torej ne bo izplačalo obdelovati, parcela C se bo obdelovala, če ne bo mogoče dobiti boljše parcele, parcela C bo pa donšala že rento 20 K. To velja glede rodovitnosti zemljišča. Podobne razmere nam nudi lega zemljišča. Če zemljišče leži poleg obljudenega mesta, ne bo zadostovalo samo, da zadovolji potrebščine vsega mesta. Treba bo razne poljske pridelke dovažati tudi iz oddaljenejših krajev. Če stane obdelovanje v oddaljenejših krajih tudi ravno toliko, kakor na obmestnem zemljišču, vendar bo posestnik tega zemljišča imel neko prednost, ker mu ne bo treba plačati stroškov za prevažanje pridelkov. Ta razlika med donosom zemljišča, čigar obdelovanje se še splača, da se pokrijejo stroški in poplača delo, in med donosom zemljišča z ugodnejšo lego, tvori zemljiško rento poslednjega zemljišča.

Zemljiška renta nastaja vsled tega, ker je zemeljsko površje vedno enako veliko in se zato morajo uporabljati vedno nerodovitneji in neugodnejše ležeči kosi zemlje, da se morejo zadovoljiti potrebe vedno bolj se množčega prebivalstva.

Z ozirom na uporabo zemlje (sveta) moremo tudi zemljiško rento ločiti v poljedelsko, staviško in rudniško rento. Prvo nahajamo pri kmetijskih zemljiščih, če cene kmetijskih pridelkov

prekašajo s'roške obdelovanja, obresti vložene glavnice in podjetniški dohodek. Staviška renta se pojavlja zlasti v mestih ali industrijskih krajih, kjer se mnogo zida in stanovanja, prodajalne in obratovališča nosijo visoke najemščine. Zemljiški posestniki lahko za visoke cene prodajajo stavbišča ali pa zidajo sami, pri čemur se jim ne le obrestuje vložena glavnica, temveč jim letno pripada zemljiška renta. Tudi donos rudnikov je različen po bogastvu rud, legi rudnikov ali težavnosti pridobivanja; zato je tudi rudniška renta različna.

Zemljiška renta more biti celo posledica naravnega monopola n. pr. pri zdravilnih vodah, vodnih močeh, zelo redkih rudah, posebne vrste vinih i. t. d.

Zemljiška renta ni vzrok, temveč le posledica visokih cen produktov, ona izhaja iz teh cen.

Zemljiška renta upliva na vrednost zemljišča; čimbolj raste zemljiška renta, tem večji je čisti donos zemljišča, od česar zavisi vrednost zemljišča. Če kdo proda svoje zemljišče, ki mu donša posebno rento, bo pri določitvi cene upošteval večji donos in zato cenil zemljišče višje za svoto, ki odgovarja kapitalizovani zemljiški renti. Zato kupec ne bo več užival zemljiške rente, temveč le obresti od svoje glavnice. Kvečjemu, če bi zemljiška renta zopet poskočila, bo tudi novi lastnik računal z zemljiško rento in zato tudi lahko zopet višje cenil kupljeno zemljišče.

Kakor vidimo, zemljiška renta dviga ceno zemljišč brez obdelovanja lastnika zemljišč, brez

produkcije; zato je večkrat povod raznim špekulacijam zlasti v velikih mestih, industrijskih krajih in v novejšem času tudi v krajih, ki so pripravi za letovišča. Ker je zemljiška renta v resnici večinoma „nezaslužen dar“, ki ga prejema lastnik zemljišča, zato nekateri narodno-gospodarski pisatelji ostro nastopajo proti njej in zahtevajo njeno odpravo z velikim zemljiškim davkom ali s poddržavljenjem zemljišč.

III. Glavnična obrest.

Oni del dohodkov, ki ga daje glavnica kot podlaga produkcije, se imenuje obrest (glavnična obrest). Če se en del tega glavničnega donosa mora porabiti za vzdrževanje in odmeno glavnice, govorimo o kosmati obresti, preostanek tvori čista obrest. Nekdo da v najem svojo hišo z vso gostilniško opravo v njej. Najemščina, ki se plačuje za hišo z opravo vred, tvori kosmato glavnično obrest. Ako od te svote odštejemo stroške za vzdrževanje, davke, zavarovalnino in upravne stroške, dobimo čisti glavnični donos, čisto obrest.

Glavnična obrest se deli: 1. v prvotno obrest, če se prejema od glavnice, naložene v lastnem podjetju (podjetniški glavnični dobiček), 2. v dogovorjeno obrest, ki se prejema zato, ker se uporaba glavnice prepusti komu drugemu. Ta je zopet lahko ali a) posojilna obrest, če se prepuste porabne ali potrošne dobrine, ali b) najemnina, če se prepuste neporabne ali nepo-

trošne dobrine. Ako se prepusti zemlja, govorimo navadno o zakupnini.

Razmerje med vrednostjo glavnice (izražene v denarju) in njenim donosom (tudi izraženim v denarju) se imenuje obrestno merilo ali obrestna stopinja; in sicer se obrestno merilo izraža na ta način, da se določi oni del denarne vrednosti glavnice donosa, ki odpade na 100 ali 1000 vrednostnih enot (od sto, procentum $\%$ ali od tisoč, pro mille ‰).

Obrestno merilo je glavni pripomoček, da moremo med seboj primerjati ne le posamezne glavnice, temveč tudi različna premoženja, n. pr. zemljišče in tovarniško podjetje. Če kako podjetje donša čisto 20.000 K, ima pri 4 $\%$ obrestnem merilu vrednost 500.000 kron.

V starem in srednjem veku, ko se je posojevalo samo, če je kdo prišel v zadrego (konsumptivni kredit), so smatrali glavnice obrest za krivično in neupravičeno. Mojzes, Aristotel, Katon in Tomaž Akvinski so obsojali vsako jemanje obresti, češ, da denar ne more roditi denarja (nummus nummum parere non potest). Toda že Kalvin je izprevidel, da obrest ne izhaja od denarja, temveč od njegove produktivne uporabe. Vendar so pa razni narodno-gospodarski pisatelji navajali različne, včasih si docela nasprotujoče uzroke za upravičenost obresti, in v zadnjem času je zlasti dunajski profesor Böhm-Bawerk z veliko bistrumnostjo dokazoval, da glavnice obrest temelji na različni vrednosti sedanjih in bodočih dobrin, ker tudi posojevanje

na obresti ni drugo nego zamenjava sedanjih dobrin za bodoče. Pa tudi, če njegovo naziranje vzamemo za podlago svoji razpravi, v resnici potrjujemo samo prvotne gospodarske nazore, da uporaba prouzroča dohodek iz glavnice, bodisi, da se uporablja lastna glavnica ali pa se izposoja tuja glavnica, za katero je ravno vsled tega, ker je vir novih dohodkov, lastniku treba plačevati neko odškodnino za uporabo (najemnino). Razlika med sedanjimi obstoječimi dobrinami in med dobrinami, ki bodo šele v prihodnosti na razpolago, se namreč utemeljuje s tem, da je 1. razmerje med potrebščino in pokritjem v sedanjosti neugodnejše, nego v bodočnosti; 2. da se bodoče potrebščine v sedanjosti manj cenijo, ker se ne morejo še tako natanko določiti ali vsaj pregledati in 3. kar je najvažnejše, ker se more z dobrinami, ki so v sedanjosti na razpolago, pridobiti druge dobrine, doseči premoženje in dohodke.

Ker je glavnična obrest pravzaprav le gotova cena za uporabo glavnice, veljajo glede visokosti obresti določbe, po katerih se ravna cena sploh. Merodajno za visokost obresti je torej razmerje med ponudbo in vpraševanjem, t. j. med razpoložljivo glavnico in potrebo. Na ponudbo upliva:

1. Množina glavnice in število kapitalistov, ki izposojajo glavnico. Množina glavnice v deželi ali v narodu pa zavisi od čuta varčnosti, ki se je razvil v prebivalstvu, od gospodarskega razvoja in dohodkov iz inozemstva.

Dežela, koje glavni pridobitni vir tvori poljedelstvo, ne bo tako lahko razpolagala z glavnico, kakor dežela s cvetočo industrijo. Bistvenega pomena pri tem je tudi organizacija kredita.

2. Vrednost, ki jo dobi izposojevalec glavnice, če sam uporablja svojo glavnico. Obresti mu morajo donašati vsaj toliko, kolikor misli, da bi mu donašala glavnica, če bi jo uporabljal sam.

3. Pogoji, kateri so merodajni za plačevanje obresti. Če dolžnik ni varen, treba bo obrest zvišati, ker bo en del obresti le premija za riziko, da se dolg morda ne povrne ali pa se izgube obresti. Istotako bo obrestno merilo večje pri dolžnikih, ki plačujejo v denarju z zmanjšano vrednostjo.

Na vpraševanje upliva:

1. Število tistih, ki bi si radi izposodili glavnice, in množina glavnice, ki si je žele. To pa zopet zavisi od produkcije v deželi in produktivnosti podjetij, ki prouzročajo vedno nove investicije in torej zahtevajo vedno novega produktivnega kredita. Seveda se glavnice najprej polotijo takih podjetij, ki jim obetajo največ dobička, toda sčasoma se vržejo tudi na manj donosna podjetja. Višina obrestnega merila se bo ravnala po donosu one glavnice, ki se še more obrestonosno sploh uporabiti, ker bi sicer ležala neplodna.

2. Važnost, katero pripisujejo vpraševalci ponujanim glavnici, bodisi z ozirom na uporabo glavnice za produkcijo ali konsumpcijo, ali z ozirom na glavnično svoto, dobo, za katero se

vzame posojilo, in pogoje, pod katerimi se mora posojilo vrniti.

3. Plačilna zmožnost posojilojemnikov, ki zavisi od njihovega premoženja ali pa uporabe izposojene glavnice.

Obrestno merilo ima neko zgornjo mejo, nad katero se v rednih razmerah ne povspne, in tudi neko spodnjo mejo, pod katero redno ne pade. Zgornjo mejo določuje dobiček, ki ga donša uporaba kredita. Ako bi bila obrest tako velika, da bi izposojena glavnica sploh ne donšala dobička, potem tudi izgine povpraševanje po glavnici. Istotako ne bo nihče izposojal glavnice in jo raji sam uporabljal, če ne dobi za njo zadostne odškodnine.

Pri podjetniškem dohodku smo videli, da o kakem izenačenju ne moremo govoriti, drugače je pri obrestnem merilu. Sicer tudi tukaj uplivajo na obrestno stopinjo razni momenti, kakor čas, riziko, varščina, vrsta posojila, toda pri posameznih vrstah, n. pr. pri hipotečnih, meničnih, lombardnih posojilih opazujemo enako obrestno merilo, ki se sicer v krajši ali daljši dobi morda izpremeni, toda izprememba velja za vsa posojila iste vrste. Na to se nanaša tudi takozvano povprečno, srednje, v deželi navadno obrestno merilo, t. j. obrestna stopinja, ki se plačuje za večja, popolnoma varna, na daljšo dobo sklenjena posojila.

Splošno se sodi tudi v narodno - gospodarskih knjigah, da obrestno merilo polagoma pada, ker se je glavnica v zadnjih stoletjih bolj pomnožila

kakor prebivalstvo in uporaba glavnice. Gotovo je padanje obrestnega merila zelo važnega pomena v narodnem gospodarstvu. Če je obrestno merilo nizko, so tudi produkcijski stroški nižji in se je moči poprijeti podjetij, ki bi sicer radi predragega kredita ne mogla nastati. Noben podjetnik ne bo gradil železnice, ki mu v najboljšem slučaju donša 4 odstotne obresti vložene glavnice, ako sicer glavnica donša 5 odstotkov. Če bi pa povprečno obrestno merilo padlo na 3 odstotke, tedaj bodo gotovo podjetniki raji vložili glavnice v podjetja, ki jim donšajo več obresti. S padajočim obrestnim merilom se torej produkcija širi in razteguje na vedno nova polja. Poleg tega pa padanje obrestnega merila upliva tudi na razdeljevanje dobrin sploh. Če je obrestna stopinja nizka, se bo mogla večja svota razdeliti med delavce, sodelujoče pri produkciji, in podjetnik bo istotako imel večji dohodek.

Res je, da nahajamo pri izobraženih narodih manjše obrestno merilo, nego pri kulturno nerazvitih plemenih. Obresti po 10—12 odstotkov časih niso bili nič nenavadnega in še kranjske zemljiške knjige iz prejšnjega stoletja izkazujejo po nekod nad 20 odstotno obrestno merilo. Toda že pri Rimljanih opazujemo skoro isto višino obresti kakor v sedanji dobi in na Nizozemskem je v deželi navadno obrestno merilo koncem 17. stoletja znašalo le $2\frac{1}{2}\%$. Zato mislimo, da se z gotovostjo na more trditi, da ima obrestno merilo tendenco padati, temveč opazujemo pri njem neko valovanje, ki je bilo zlasti v preteklem

stoletju za producente in konsumente ugodno, ki nas pa ne upravičuje, da bi mogli pričakovati še ugodnejega stanja v bližnji ali daljni bodočnosti.

Država dandanes s postavodajstvom več ne stavi meje. katere obrestno merilo ne sme prekoračiti, vendar pa določuje kazni za oderuhe, ki izkoriščajo lahko mišljenost, neizkušnost in stisko ljudi.

IV. Delovna plača.

Delovna plača je cena za prepustitev delovne moči. Po kakovosti dela razločujemo plačo za telesno delo (mezdo), uradniško plačo in posebno plačo za duševne produkte (honorar). Največje praktične važnosti je mezda. ker je največ ljudi navezanih na njo in bistveno ter neposredno sodeluje pri podjetniškem dohodku.

Mezda se lahko plačuje v denarju ali naturalijah in po tem tudi ločimo denarno in naturalno mezdo. Pri naturalni mezdi, obstoječi v dobrinah, ki so potrebne za preživljanje, je delavec bolj navezan na delodajalca, dočim sta pri denarni mezdi delodajalec in delojemalec le v toliko odvisna drug od drugega, da prvi poslednjemu daje za porabo njegove delovne moči določene denarne zneske, sicer pa nima nobenega upliva na njegove življenske razmere.

Tudi govorimo o imenski (nominalni) in dejanski (realni) mezdi v istem smislu kakor pri dohodkih.

Mezda se more odmeriti po času, kolikor traja delo (časovna mezda), ali po množini dovršenega dela (mezda od kosa ali akordna mezda). Kjer se more meriti delo posameznega delavca tudi po kakovosti, bodi si da dela za se, ali se more njegovo delo razložiti tudi v skupnosti, tam je priporočati akordno mezdo, ker delavca bolj vspodbuja na delo, pomnožuje produkcijo in zmanjšuje nadzorovalne stroške. Ako to ni mogoče, treba je plačevati od ure ali časa in z nadzorovanjem skrbeti za uspešno uporabo delavne dobe.

Da se delavca še bolj vspodbudi za dobro delo in varčno uporabo surovin, se v nekaterih obratih izplačujejo posebne premije za pridnost, kakovost, prihranek i. t. d. Bolj redka so podjetja, kjer delavec dobi zraven svoje mezde še neki delež na dobičku, s čimur se interesi delavstva in podjetništva zbližujejo (Industrial Partnership).

Velikost mezde pred vsem zavisi od raznih posebnih krajevnih, osebnih in drugih razmer, ki so v zvezi z delom. Take posebne razmere so zlasti:

1. posebna osebna sposobnost in spretnost;
2. razmere v mestih in na deželi, v večjih in manjših krajih;
3. posebnosti raznih industrijskih panog, ki zahtevajo posebno izobrazbo, ki jo je bilo treba doseči z večjimi stroški, ali so zvezane z nevarnostjo za zdravje in življenje ali drugimi ne-

prijetnostimi (n. pr. pri snažilcih kanalov, dimnikarjih, kurjačih na ladijah).

Ako se ne oziramo na take posebne razmere, temveč imamo pred očmi delo navadnega delavca, ki ne zahteva posebnih spretnosti posebne predizobrazbe, vprašati se moramo, kaj pri takem delu odločuje o velikosti mezde. Kakšen je splošni zakon o mezdi, ki določuje uzroke za velikost mezde? Res je, da se mezda ravna po pogodbah, ki jih napravijo ljudje med seboj, toda na te pogodbe ravno uplivajo marsikateri momenti, katere je treba proučiti.

Med narodno-gospodarskimi pisatelji so se razvile zlasti tri teorije o uzrokih velikosti delovne plače.

A. Teorija o mezdnem fondu (Wagesfund, Fonds de salaire) je doma na Angleškem. Naslanja se na zakon o ponudbi in vpraševanju; ponudbo dela daje število delavcev, ki iščejo dela, vpraševanje pa zavisi od glavnice, ki je v gotovem času razpoložljiva za produkcijo. Ta glavnica, ki je namenjena za produkcijo, tvori mezdni fond, in od razmerja med množino meznega fonda ter številom dela iščočih delavcev je odvisna delovna plača, ki tvori torej kvocijent pri deljenju, čigar dividend je mezdni fond in divizor število delavcev. Umljivo je, da bo mezda rasla, če bo rasla množina glavnice ali padalo število delavcev.

Ker se število delavcev vedno množi, kajti ložja in prijetneja je produkcija otrok nego pro-

dukcija glavnice (Gide), gotovo ta teorija za delavstvo ni posebno vzpodbudljiva. V resnici danes ne šteje več dosti privržencev. Po pravici se ji očita, da ne upošteva, da mezdni zaklad ravno prihaja od dela samega, da je mezdni zaklad pač merodajen za produkcijo, ne pa za množino in vrednost produktov samih, od katerih dobiva podjetnik svoj dohodek, iz kojega plačuje delavce, in da je množina dela in s tem tudi velikost mezde zavisna od tehnične sestave glavnice in ne toliko od njene množine, in posebno še to, da se s kreditom dajo najraznovrstnejše dobrine sveta uporabiti za produkcijo.

B. Železni ali kruti zakon o mezdi je deloma francoskega, deloma angleškega pokolenja, ime pa prihaja od socialista Lassalla. Tudi ta teorija izhaja od naziranja, da je delovna moč v sedanji dobi le blago, ki se na trgu prodaja in kupuje kakor druge dobrine, ki imajo svojo porabno in tržno vrednost. Če je ponudba dela večja, padala bo mezda, če pa je ponudba manjša, rastla bo mezda, vendar pa ne bo nikdar dosti nad „naravno“ mezdo, ki je potrebna, da se delavstvo, kolikor ga je, vzdrži. Če namreč mezda raste, se bo množilo delavstvo, zato pa mora mezda po naravnem zakonu o ponudbi in vpraševanju sčasoma pasti. Toda tudi znižanje mezde ima gotove meje, ker bi sicer delavstvo, ki bi ne imelo sredstev za obstanek, vedno bolj telesno pešalo, zakoni bi bili vedno redkeji, umrljivost otrok vedno večja, izseljevanje bi se vedno mno-

žilo, da slednjič mezda zopet doseže svojo naravno velikost.

Tudi to teorijo je dandanes večina narodno-gospodarskih pisateljev že zavrgla, češ, da nikakor ne soglaša z dejanskimi razmerami. Saj vidimo, da mezda ni enotna za vse delavstvo, da je celo pri eni skupini delavcev mezda različna, in zgodovina mezde dokazuje dovolj jasno, da delovna plača ne samo relativno, temveč tudi absolutno raste in se ravna po življenjskih običajih delavstva, po njihovih posebnih fiziških in socialnih, naravnih in umetnih pogojih, da torej zavisi od nivoja, na katerem se nahaja delavstvo (Standard of life).

C. Teorijo o produktivnosti dela pripisujejo Francozu Beaulieuju in Angležu Jevonsu. Po tem nauku zavisi velikost mezde od produktivnosti dela, t. j. mezda je tem večja, čim več dobrin, ki so človeku koristne in prijetne, proizvede delo v določeni dobi. Zato proužročajo boljša delitev dela, tehnični napredki v industriji in kmetijstvu, stroji i. t. d. večjo mezdo.

Ta teorija je za delavca zelo vzpodbudljiva, ker ga vedno naudaja z upom, da mu bo plača rasla, kakor raste produktivnost dela z izobrazbo delavstva, z raznimi iznajdbami, s stroji i. t. d. Vendar je vsa teorija, ki sicer vsebuje dobro jedro, preveč enostranska in ne upošteva dejstva, da je število delovnih moči činitelj, ki pride pri velikosti mezde v prvi vrsti v poštev. V Zedinjenih državah se je produktivnost dela v zadnjih 20 letih ogromno pomnožila, toda mezda je ostala

skoro ista kakor pred 20 leti, ker se je število delavcev s priseljivanjem izdatno povečalo.

Mislimo, da bomo splošni zakon o mezdi najložje spoznali, če se držimo opredelbe, da je delovna plača cena za prepustitev delovne moči, zraven pa uvažujemo, da je delovna moč blago neke posebne vrste, ker je to blago človeško bitje.

Na mezdo upliva torej najprej razmerje med ponudbo in vpraševanjem. Na strani podjetnikov kot vpraševalcev je za vpraševanje merodajno 1. število podjetnikov, 2. množina dela, ki je zahtevajo, 3. važnost, ki jo pripisujejo zahtevanemu delu in 4. pomen, ki ga pripisujejo ceni za delo (mezdi), t. j. njihova plačilna zmožnost.

Na strani ponudnikov, t. j. delavcev pa določa ceno (mezdo) 1. število delavcev, 2. množina dela, ki je napravijo, 3. važnost, ki jo pripisujejo svoji delovni moči in 4. vrednost denarja kot plačilnega sredstva.

Kakor pri ceni sploh, tako so tudi za velikost mezde merodajni produkcijski stroški. Produkcijski stroški kakega produkcijskega sredstva n. pr. kakega stroja so: vrednost premoga, ki ga porabi stroj, in pa oni amortizacijski znesek, ki ga je treba vsako leto dejati na stran, da se more stroj nadomestiti z drugim, ko postane neporaben. Če to prenesemo na človeško delo kot produkcijsko sredstvo, tvorijo produkcijske stroške 1. vrednost hrane, ki je potrebna za delavca, da ostane zmožen za delo in 2. stroški amortizacije,

ki so potrebni, da se delavec nadomesti, ko postane nezmožen za delo, t. j. stroški za vzdrževanje delavčevega otroka za čas, da odraste.

Ker so ti odločilni momenti glede cene le posledice naravnega razvoja razmer, so večkrat tudi kruti, kakor slepo vladajoča narava večkrat kruto gospodari.

Ker pa človek prodaja delo, ki ga ne proizročajo samo telesne mišice, ker pri delu deluje tudi um, zvestoba in poštenje, ravna se tudi mezda po raznih psiholoških momentih. Vedno bolj pri delovni pogodbi sili na površje človek kot umstveno in moralno bitje in mezda raste z umstvenim in moralnim napredkom človeške družbe. Javno mnenje, delavčeva samozavest in njegovo spoznanje delavskih pravic in socialnega pomena delavstva, delavske organizacije, ki uporabljajo za doseg svojega namena razna sredstva (stavke, razsodišča, zavarovanja i. t. d.) so činitelji, ki proizročajo, da mora mezda doseči „standard of life“.

Statistika nam tudi dokazuje, da so mezde tekom 19. stoletja poskočile za več nego polovico, dočim se ceni, da so cene preživljanju v tej dobi zrasle k večjemu za eno tretjino, da se je torej delovna plača tudi dejansko izdatno povečala.

Marsikateri ovire so krive, da se po nekaterih krajih dalje časa ohranijo mezde, katere zaostajajo za plačami v drugih deželah, čeprav se splošno opaža stremljenje, mezde v različnih deželah in raznih industrijah kolikor možno izenačiti.

Take ovire so: nepoznanje razmer, gospodarski uzroki, kakor stroški preseljevanja, razne težave, ki so v zvezi s premembo domovališča ali premembo obrta, moralni uzroki, kakor ljubezen do domače zemlje, do rodbine, razni običaji in predsodki ali pa tudi nezmožnost, naučiti se boljše plačanega dela.

Delodajalec in delojemalec sicer sklepata prosto pogodbo o mezdi in delovnih pogojih, vendar pa je ravno z ozirom na posebnost blaga, ki je predstavlja človeška delovna moč, država prisiljena poseči s svojo roko vmes, kadar je v nevarnosti duševna in telesna integriteta delavčeva. Mnogi pisatelji poudarjajo, da mora država v dušnem oziru skrbeti, da ni v delovni pogodbi ovir za nravnost, za umsko izobrazbo, za dostojno izpolnjevanje verskih dolžnosti i. t. d., v telesnem oziru mora skrbeti, da se odpravijo nevarnosti za zdravje in življenje, da se določi čas za počitek, da se določi čas, da delavci morejo opraviti svoje očetovske in materinske dolžnosti. Država po našem mnenju na noben način ne sme pripustiti, da bi se delovne pogodbe prepustile zakonu o prosti konkurenci. Žalostne delavske razmere od 18. do srede 19. stoletja so naravnost prisilile države, da so pričele z izdajanjem zakonov o delavskem varstvu.

V Avstriji imamo te-le določbe o delavskem varstvu:

1. Določbe o delu otrok, mladostnih oseb in žensk. Otroci od 12.—14. let ne smejo

delati v tovarnah, v drugih zavodih pa le po 8 ur na dan, tudi ne smejo otroci delati po noči. Mladostni delavci (od 12. — 14., ozir. od 14. — 16., ozir. 18. leta) se smejo porabljeni le za lažja dela, toda ne po noči. Tudi ženske ne smejo delati v tovarnah med 8. in 5. uro po noči.

2. Določbe o delovni dobi. Za tovarniške delavce ne sme presegati čas dnevnega dela 11 ur. Odmor pri delu mora trajati vsaj pol-drugo uro.

3. Določbe o nedeljskem počitku.

4. Določbe o ubranitvi nezgod in skrb za zdravje delavcev.

5. Predpisi o tovarniškem (delovnem) redu, ki ga mora imeti vsako podjetje, ki šteje več nego 20 delavcev.

6. Določbe o plačevanju mezde, ki se mora plačevati v denarju. Plačevanje v markah, da morajo delavci potem kupovati pri tovarniškem trgovcu (takozvani truck-zistem), je prepovedano.

7. Določbe o obratnih nadzornikih, katerim pripada nadzorovanje, da se zakoni o delavskem varstvu tudi v resnici izpolnujejo.

8. Določbe o delavskem zavarovanju, o katerih bomo govorili v posebnem poglavju.

Podobne določbe nahajamo sedaj že skoro v vseh civiliziranih državah.

B. Zavarovanje.

I. O zavarovanjih sploh.

Nesigurnost spremlja človeško življenje, nesiguren in raznim slučajem podvržen je njegov dohodek, istotako njegovo premoženje. Naravni nagon je silil človeka, da si je iskal sredstev, s katerimi bi mogel paralizirati ali vsaj zmanjšati škodo, ki jo prouzročajo večkrat prirodne sile, katerih se ni možno ogniti.

Take gospodarske škode lahko nastanejo s tem, da uničijo dobrine (po ognju, povodnji, toči, kugah i. t. d.) ali zmanjšajo delovno moč človeško (bolezen, nezgode, starost in onemoglost) ali pa uničijo delovno moč človeško s prezgodnjo smrtjo. Zlih posledic teh prirodnih udarcev se človek skuša ubraniti na ta način, da z drugimi osebami, ki jim tudi preti enaka nevarnost, skupno nabira fonde, iz katerih se nadomesti škoda, ki zadene kako osebo. Bistvo zavarovanja torej tiči v tem, da se škoda, ki jo posameznikom morejo prizadeti posamezni ne- navadni slučaji, odvrne ali vsaj zmanjša s tem, da se razdeli na celo vrsto enakih slučajev, pri katerih preti ista nevarnost, pri katerih pa dejansko ne nastopi. Zneski, ki se plačujejo redno v skupni fond, iz katerega oni člani prejemajo odškodnino, katere je zadela ta ali ona nezgoda, se imenujejo premije.

Zavarovanja so velikega narodno-gospodarskega pomena, ker rešujejo gospodareče osebe

pred gospodarskim poginom vsled nepričakovanih nesreč, ki jih niso same zakrivile, vzpodbujajo podjetnike za večkrat zelo smela podjetja, napeljujejo k varčnosti in vzbujajo ter utrjujejo smisel za združevanje in čut solidarnosti.

Zavarovanja delimo v zavarovanja zoper škodo, kakor zavarovanje zoper ogenj, točo, zavarovanje živine, stekla, zavarovanje zoper kurzne izgube, zoper tatvino, vlom in go-ljufijo ter osebna in življenska zavarovanja.

Zavarovalni zavodi so v rokah države ali drugih prisilnih v kupnih gospodarstev ali v rokah zasebnikov. Zasebni zavodi so lahko vzajemni, kjer so zavarovanci obenem zavarovalci, ki so dolžni še posebej prispevati, ako njihove premije ne zadostujejo za pokritje obratnih stroškov in povrnitev nastalih škod, ki pa na drugi strani plačujejo znižane premije, ako njihovi redni prispevki presegajo obratne stroške in izdatke za povrnitev škod, ali pa so samo špekulativne zavarovalne podjetbe, kjer se kapitalisti (delničarji) zavežejo povrniti nastale škode, naj si že presegajo svoto vplačanih premij ali pa ne, zato pa njim samim pripada morebitni dobiček (v obliki dividende). Premija, ki jo imajo vplačevati zavarovanci, se preračuni po svoti, katero je treba plačati, ko nastopi slučaj, zoper katerega se zavaruje. Čim večja je nevarnost, da nastane škoda, ali čim hitreje je pričakovati, da vsled nesposobnosti za delo, oziroma smrti posamezne osebe nastane dolžnost za plačevanje zneska, za kate-

rega se je kdo zavaroval, tem večja je zavarovalna premija. Seveda ne sme biti dogodek, ki prouzroči škodo, nesposobnost za delo ali smrt, odvisen od zavarovanca samega, ker bi bilo to proti bistvu pojma zavarovanja.

Kateri vrsti zavarovalnih zavodov gre prednost, je naloga narodno-gospodarske politike. Zagovornike imata oba zistema. Za zavarovance je prav, če obe vrsti tekmujeta med seboj.

Pri mešanem sistemu se zavarovancem izplačuje del dobička kot dividenda.

Javne zavarovalne zavode ustanavljajo države, dežele, občine ali druga prisilna vkupna gospodarstva. Zavarovanje pri javnih zavodih more biti prisilno ali prostovoljno. Tako je bilo na Ruskem že leta 1844 uvedeno prisilno zavarovanje kmetijskih hiš zoper ogenj. V industrijskih državah nahajamo prisilna osebna zavarovanja.

O zavarovanju se napravi med zavarovalcem in zavarovancem posebna zavarovalna pogodba, pri čemur dobi zavarovanec zavarovalno polico (od lat. pollicitatio = obetanje). Nadzavarovanja, t. j. zavarovanja nadvrednosti dobrine, katera se zavaruje, ali zavarovanje iste dobrine pri raznih zavarovalnih zavodih, niso dovoljena. Če zavarovalni zavod sam sebe zopet zavaruje za gotov del nevarnosti, katero je prevzel, govorimo o pozavarovanju.

II. Delavska zavarovanja.

Zavarovanje ima ponajveč namen, da zavarovancu za slučaj posebnih dogodkov zasigura

dohodek, ki bi sicer ugasnil. Zato je tudi mogoče, da se z zavarovanjem pridobi dohodek, ki ne sloni na delovni moči in tudi ne na premoženju. V takem slučaju vrši zavarovanje nalogo, ki bi jo sicer morale prevzeti države, dežele, občine ali dobrodelne naprave. Semkaj spadajo delavska zavarovanja za slučaj, 1. da delavec ne more dobiti dela, ker ni dovolj vpraševanja po delu; 2. da delavec postane nesposoben ali manj sposoben za delo radi bolezni, kake nezgode, starosti ali onemoglosti.

Delavec s svojo mezdo, s katero mora preživljati sebe in svojo rodbino, večinoma ne more plačevati premij, ki bi mu omogočile, da v starosti, onemoglosti ali nesposobnosti za delo prejema rento, s katero more živeti. V takih slučajih mora skrbeti država za to, da je tisti, ki je sodeloval pri produkciji, v dobi, ko ni več sposoben za delo, tudi preskrbljen, in mora torej ali podjetniku naložiti en del premije ali pa sama priskočiti na pomoč.

Nemčija se je prva poprijela tega načela z znamenitimi zakoni o delavskem zavarovanju in sicer za slučaj bolezni (l. 1883), zoper nezgode (l. 1886) in za starost in onemoglost (l. 1889). Upoštevajoč predvsem dejstvo, da so nezgode in njene posledice šteti med režijske stroške vsake industrije, ukazuje nemški zakon, da mora vse prispevke za zavarovanje zoper nezgode plačevati podjetnik, sicer pa mora pri zavarovanju za slučaj bolezni delodajalec prispevati eno tretjino, delojemalec pa dve tretjini, pri zavarovanju za

starost in onemoglost pa mora plačevati vsak polovico. Ker so pa stroški pri poslednje vrste zavarovanju še previsoki, plačuje država po 50 mark na leto za vsakega, ki ima pravico do rente za starost in onemoglost. Delavsko zavarovanje skušajo raztegniti tudi na slučaje brezposelnosti in slučaj smrti za vdove in sirote, vendar so do sedaj še razne težkoče ovirale izvršitev tega nakepa. Samo v Švici so nekatere občine uvedle zavarovanje zoper brezposelnost.

V Avstriji se je uvedlo z zakonom z dne 30. marca 1880, št. 33 (deloma spremenjenim z zakonom z dne 4. aprila 1889, št. 39 drž. z.) zavarovanje za slučaj bolezni, z zakonom z dne 28. decembra 1887, št. 1 drž. zak. iz l. 1888 (razširjenim z zakonom z dne 20. julija 1894, št. 168 drž. zak.) pa zavarovanje zoper nezgode. Po zatrdilu vlade se v letošnjem jubilejskem letu tudi izvede zavarovanje za starost in onemoglost po nemškem vzorcu.

Po prvem zakonu se morajo delavci, ki delajo pri kakem obrtu, zavarovati za slučaj bolezni. Izvzeti so samo delavci pri gozdarstvu in poljedelstvu. Zato so ustanovljene posebne ok. bolniške blagajne, ki temelje na vzajemnosti. Za bolniško blagajno plača delavec dve tretjini, delodajalec pa eno tretjino zavarovalnine. Vsak delodajalec je pod kaznijo zavezan, vsako osebo, ki je uslužbena pri njem in podvržena zavarovanju, naznaniti bolniški blagajni tekom treh dni po vstopu in odznaniti tekom treh dni po izstopu.

Zavarovani delavec ima v bolezni pravico zahtevati prosto zdravniško pomoč, potrebna zdravila in za 20 tednov 60 odstotkov svojega rednega zaslužka, oziroma 60 odstotkov redne dneve, ki je v dotičnem kraju v navadi. V slučaju smrti se plača za pogrebne stroške vsaj 20 kratni znesek dneve.

V okrajne bolniške blagajne se morajo vpisati vse zavarovanju podvržene osebe, ako niso vpisane v kako drugo na podlagi zgoraj omenjenega zakona ustanovljeno bolniško blagajno. Take blagajne so obratne bolniške blagajne, ki jo more ustanoviti vsak podjetnik, ki ima v enem ali več sosednih obratih zaposlenih sto ali več zavarovanju podvrženih oseb, stavbne bolniške blagajne, ki se ustanavljajo na ukaz politiške deželne oblasti, n. pr. pri gradbi železnic, prekopov, nasipov i. t. d., združne bolniške blagajne, ustanovljene na podlagi VII. poglavja obrtnega reda, bratovske skladnice, kakor jih določuje rudarski zakon in zakon z dne 28. julija 1889, št. 127 drž. zak. (te zavarujejo tudi za nezgode in starost), in društvene bolniške blagajne na podlagi društvenega zakona.

Zoper nezgode se morajo zavarovati po avstrijskem zakonu vsi delavci, ki delajo v obratih, kjer obstoji nevarnost za življenje, kjer se dela s strupi, pri stavbah, kamenolomih, rudokopih i. t. d. V ta namen so ustanovljene deželne zavarovalnice (na Dunaju, v Solnogradu, v Pragi, Brnu, Gradcu, Trstu, Lvovu). Kranjska, Goriška,

Istra, Trst in Dalmacija imajo skupno zavarovalnico v Trstu. Take zavarovalnice so sestavljene iz članov (zavarovanci in podjetniki), načelstva, uradnikov in razsodišča.

Vsaka zavarovalnica razdeli podjetja v svojem okrožju v takozvane nevarnostne vrste. Čim večja je nevarnost, torej tudi nevarnostna vrsta, tem večji je tudi prispevek, ki ga plačujeta podjetnik in delavec v razmerju, da odpade na podjetnika 90, na delavca pa 10 odstotkov.

Ce je po kaki nezgodi delavec postal popolnoma nezmožen kaj pridobiti, dobi iz blagajne 60% svojega rednega letnega zaslužka, če je pa postal le deloma nezmožen, znaša njegova odškodnina, ki jo dobiva na leto, razmeroma manj, vendar ne sme nikdar presegati 50 odstotkov rednega letnega zaslužka. Če delavec vsled nezgode umre, dobe njegovi ostali prispevek za pogreb in letno rento, ki skupno ne sme znašati več nego 50% letnega zaslužka ponesrečenca.

Železnice imajo svojo posebno združno zavarovalnico.

V. Trošenje dobrin (konsumpcija).

1. Pojem.

Končni cilj vsake produkcije je trošenje, to je uporaba dobrin za neposredno ali posredno zadovoljitev človeških potreb. Gotovo je to najvažnejši del človeškega gospodarstva, ker se vsa produkcija ravna po njem. Človek proizvaja za to, da troši, ne pa narobe, kakor so učili nekateri zastopniki klasiške narodno-gospodarske šole.

V gospodarskem smislu trošenje ne znači uničenja dobrin, temveč le celotno ali delno uničenje gospodarskih koristnosti dobrin. Trošiti se pravi pravzaprav le prostovoljno ali namenoma uporabljati ono koristnost, ki jo imajo dobrine za človeka. Zato pa s trošenjem ne smemo zamenjati prostovoljnega uničenja dobrin ali uničenja po elementarnih nezgodah. Če kdo razbije kuhinjsko posodo, če ogenj upepeli hišo ali potres razruši gospodarsko poslopje, tedaj pač ne moremo

govoriti o trošenju kot uporabi dobrin, ker nastane iz uničenja koristnosti dobrine celo škoda, ne pa zadovoljitev kake človeške potrebe.

Dobrine se lahko trošijo zato, da vzdržujejo ali oslajajo človeško življenje, ali zato, da proizvajajo nove koristnosti. Po tem tudi ločimo trošenje v produktivno (reproduktivno) in neproduktivno trošenje. Vender pa pojem o neproduktivnem trošenju ni v znanosti še natančno omejen. Po našem mnenju se mora tudi hrana, ki je potrebna, da se vzdrži in obnavlja človeška moč, prištevati med produktivno trošenje, čeprav neposredno zadovoljuje človeške potrebe. Istotako moramo imenovati produktivno trošenje, ki meri na izobrazbo človeškega duha.

Trošenje se še običajno deli v javno trošenje, če troši država, dežela, občina ali kako drugo prisilno skupno gospodarstvo, in zasebno trošenje. Druge razlike nimajo večjega znanstvenega pomena.

Kakor človeštvo živi v večnem razvoju, kakor se izobrazba vedno bolj širi, tako so tudi človeške potrebe vedno večje in se razširjajo na dobrine, ki so bile poprej nepoznane ali neopazene. Sicer človek ne more razširiti hrane in toplote, ki sta mu potrebni za življenje, toda on more stvarjati vedno fineje oblike hranjenja, odevanja in stanovanja, da si oslajša svoje življenje; tudi njegove duševne, estetiške in moralne potrebe so neomejene.

2. Naravne potrebe.

Neobhodno potrebna za obstanek človeštva je hrana in vsaj v kulturnih krajih tudi obleka in stanovanje. Važno je za moč posameznih narodov, s čim in kako se hranijo in v kakem razmerju stoje izdatki (to je cena, ki se plača za pridobitve konsumnih dobrin) za hrano z drugimi izdatki. Hrana mora biti zadostna in dobra. Krompir in koruza ne zadostujeta dolgo časa; treba je tudi pšenične moke in mesa, da se povzdigne produktivna moč delovnega naroda. Dokazano je po raznih vzgledih, da se bolezni veliko pogosteje polotijo delavcev, ki se hranijo z rastlinsko hrano, nego delavcev, ki uživajo meso. To se je moglo v zadnjem času tudi opaziti pri macedonskih delavcih, ki so delali v bohinjskem predoru.

Z napredovanjem omike in povzdige narodnega blagostanja absolutno rastejo izdatki za hrano, ker se razširjajo na vedno nove in fineje oblike, relativno ali v primeri z drugimi izdatki pa padajo. Statistiki Engel je rekel: Čim revnejša je rod-bina, tem večji del skupnih izdatkov se mora pora-biti za pridobivanje hrane (Englov zakon). Kot dokaz je navedel za saksonsko državo za leto 1857 te-le številke:

Izdatki

za	boljše del. rodbine 0/0	rodbine srednjega stanu 0/0	logate rodbine 0/0
hrano	62}	55}	50}
obleko	16}95	18}90	18}85
stanovanje	12}	12}	12}
kurjavo in svečavo	5}	5}	5}
vzgojo, pouk i. t. d.	2.—}	3.5 }	5.5 }
javno varstvo i. t. d.	1.—}5	2.—}10	3.—}
zdravstvo i. t. d.	1.—}	2.—}	3.—}
osebne službe	1.—}	2.5 }	3.5 }

Za sedanje čase in razmere je to sliko posebno v tem popraviti, da so izdatki za stanovanje neprimerno večji, kar je v zvezi z velikimi kulturnimi in delavskimi središči. Ne samo delavec, tudi obrtnik, mali trgovec in uradnik si mora po navadi pritrgovati pri hrani ali pri obleki, da more plačevati draga stanovanja. Zato tudi opazujemo, da delavci večkrat stanujejo v majhnih, nezdravih prostorih, za katere pa morajo vender plačevati toliko najemnine, da so primorani pogosto s podnajemniki in prenočevalci deliti si itak tesne prostore. Ker imajo nezadostna stanovanja najpogubnejše posledice v higijenskem in v moralnem oziru, se čuje vedno glasnejši klic po reformi stanovanj. Gotovo obstoji najpraktičnejše sredstvo za rešitev stanovanjskega vprašanja v tem, da se zidajo hiše, ki se oddajajo delavcem v najem ali pa z malimi letnimi odplačili sčasoma prehajajo v last delavcev.

Take delavske hiše stavijo ali posebne delavske produktivne zadruge, katere ponekod podpirajo hranilnice. V Ameriki se je najbolj razvilo

tako zidanje; v Filadelfiji sami so produktivne zadruga zidale več nego 60.000 hiš, katerih vsaka je namenjena le za eno delavsko rodbino. Delavske hiše morejo zidati tudi veliki podjetniki ali podjetniške družbe za svoje delavce, za kar jim država po navadi nudi več davčnih olajšav. Tako imamo pri nas v Avstriji zakon z dne 8. julija 1902, št. 144 drž. zak. „o ugodnostih za poslopja z zdravimi in cenimi delavskimi stanovanilišči“ Po tem zakonu uživajo 24 letno oprostitvev hišne razredarine ter hišno-najemninskega in petodstotnega davka tista poslopja za stanovanje, ki se zgrade na doslej nezagrajeni površini ali na stavišču kake do tal porušene hiše v ta namen, da se nudijo delavcem zdrava in ceno stanovanilišča, ako se dajejo stanovanilišča hiše v najem delavcem ali se prepuščajo brezplačno ali proti obračunu na plačo. Iste ugodnosti so deležna taka poslopja, če se prodajo delavcem tako, da je vso kupnino ali vsaj polovico kupnine od plačati najmanj v 15 letninah. Taka poslopja so lahko ali a) rodbinske prebivalne hiše, da stanujejo v njih ena ali več rodbin, ali b) domovi za samce za vzprejem posameznih oseb istega spola v ločenih stanovalnih prostorih, ali c) spalne in stanovalne hiše za skupno prenočevanje posameznih oseb istega spola. Postava in posebna ministrska odredba obsegata še natančnejša določila o stavbno-tehniških, zdravstveno in nravno-policijskih zahtevah, ki se stavijo na take delavske hiše, kakor tudi o višini najemščine, ki se sme zahtevati od stanovanj.

Nekatera mesta, kakor London, Glasgow in Bern, so vzela skrb za zdrava in cena delavska stanovanja v svoje roke in postavila več tisoč delavskih hiš na občinske stroške, marsikatero občine pa z denarnimi sredstvi, z nakupom zemljišč i. t. d. pospešujejo delavske stavbe. V Avstriji smo v tem oziru še precej zaostali. *OSR.*

Da se odpomore pomanjkanju stanovanj, ki je po mestih uzrok veliki zemljiški renti, predlagajo nekateri pisatelji razlastitev (eksproprijacijo) zemljišč.

3. Razkošje.

Razkošje imenujemo neproduktivno porabo dragocenih in obenem nepotrebnih stvari. Vendar je to zelo relativen pojem, ker se mnenje ljudstva o tem, kaj je dragoceno in nepotrebno, vedno menja. Kava, sladkor, srajce, črevlji, robci, iz več delov obstoječa stanovanja, časopisi, šole i. t. d. spadajo dandanes med vsakdanje potrebe, dočim so bili v prejšnjih časih razkošje, katero si je mogel privoščiti le malokdo. Tudi je pojem relativen z ozirom na razne kraje in razne socialne razmere. Kar je za enega luksuz, to je za drugega potreba.

Razkošje obsojajo razni narodno-gospodarski pisatelji in politiki, češ, da izvira iz neenakosti premoženja in kot tako upliva demoralizujoče na življenje človeške družbe. Če bi ne bilo razkošja, bila bi človeška družba srečnejša, nравnost bolj razširjena in nujne potrebe bi se lažje zadovoljile, ker bi bila razdelitev dobrin pravičnejša.

Mogoče, da bi to veljalo za posamezne slučaje, ali splošno ne moremo obsojati razkošja, ker je eden glavnih pospeševalcev človeškega napredka. Kar danes življenje krasi in oslaja, se ima zahvaliti v prvi vrsti razkošju. Razkošje je rodilo umetnost, razkošje je mnogo pripomoglo, da so se mogle izboljšati zdravstvene razmere po mestih in na deželi.

Razkošje pa postane pogubno, če zaide v zapravljenost ali brezmiselno razmetavanje denarja, kakor se nam kaže n. pr. v zadnji dobi rimskega cesarstva, ko se je za eno pojedino izdalo milijone (slavčki jeziki!). Grajati se mora to razkošje, ker zadovoljitev potrebe ne stoji v nikakem razmerju z množino uporabljenih dobrin in s socialnim delom, ki je prouzroča.

Tako razkošje pričuje le o skaženem okusu ali celo duševni nemoralnosti.

Gide v svoji knjigi navaja za pogubno razkošje še en vzgled, katerega moramo tudi mi posebej omeniti. Ne samo na Irskem, tudi v alpskih krajih, in celo v slovenskih pokrajinah se dogaja, da kak bogataš nakupi obsežne komplekse zemlje, katere izpremeni v lovski park, kamor ne sme stopiti nihče drugi kakor lovec, lovski čuvaj in divjačina.

Dogodilo se je že, da se je na ta način izpraznilo celo pogorsko selo, ker ljudje niso imeli več ne polja, ki bi jih redilo, in ne travnikov ter pašnikov, ki so potrebni za živinorejo. V takih

primerih je po našem mnenju dolžnost države, da skrbi za ohranitev srednjega posestnika, čeprav temu samemu državno vmešavanje morda ne bi bilo všeč.

Pred vsem pa moramo imeti pred očmi, da velja isto, kar smo rekli glede razkošja pri posameznikih, tudi za narod sam. Če narod porabi veliko, mora tudi njegova produktivna moč biti razmerna z množino porabljenih dobrin, ker bi sicer moral polagoma propasti.

Proti zapravljevemu razkošju so v starem veku nastopali s kazenskimi postavami, dandanes se je skuša omejiti s previdno vzgojo in raznimi davščinami.

Med produkcijo in konsumpcijo mora sploh obstajati neko ravnotežje, sicer nastanejo gospodarske krize, o katerih smo že govorili na drugem mestu.

4. Prihranek.

Če se konsumpcija odloži na poznejši čas, da zadovolji bodoče potrebščine, govorimo o prihranku. To se more zgoditi na ta način, da gospodareča oseba svoje izdatke zmanjša ali pa svoje dohodke toliko poveča, da more en del dohodkov dejati na stran, uporabiti jih za bodoče potrebščine. Prihranki so torej le mogoči, če človek more razpolagati nad gotovo množino dobrin. Ker se s prihranki skušajo zadovoljiti potrebe bodočnosti, ki je negotova dočim že neki na-

ravni nagon sili človeka k trošenju, je gotovo treba nekega samozatajevanja in gospodarskega preudarka, da se more sedanje uživanje umakniti bodočemu. Človek že mora imeti gotovo stopnjo izobrazbe, da hrani. Isto velja o narodih. Tudi morajo v deželi ali državi obstajati naprave, ki omogočujejo varnost prihrankov. Hranilnice in zadruga pospešujejo varčevanje. Da mora biti tudi predmet prihranku tak, da se more njegova uporaba odložiti za poznejši čas, se razume samoposebi. Seveda pride v sedanjem denarnem gospodarstvu v prvi vrsti v poštev denar.

S prihranki se človek zavaruje za bodočnost, obenem pa omogočuje trošenje drugim osebam. Razni zavodi, ki sprejemajo prihranke, vloženi denar zopet izposojajo dalje in s tem pospešujejo podjetnost tudi pri onih, ki sami ne razpolagajo z glavnico, ali jim njihova glavnica ne zadostuje. Neplodno zakopavanje denarja in hranjenje novcev po škrinjah je dandanes postalo v rednih razmerah tako redko, da se vedi ni treba ž njim dalje baviti.

Kakor smo imenovali zapravljanje dobrin pogubno, tako moramo tudi grajati pretirano varčevanje. Kakor je priporočati na vseh straneh boj alkoholu, ki tvori zapravljivo razkošje siromakov, tako se mora tudi večkrat ljudi svariti pred škodljivim varčevanjem, ki se vrši na račun rednih življenjskih potrebščin. Z razumnim, t. j. produktivnim trošenjem se more prigospodariti vsaj toliko kakor z varčevanjem,

če ne več (Vuić). Prehrana, dobra obleka, zdravo pametno opremljeno stanovanje, skrb za zdravje in zdravstvo. dobre knjige, izprehodi ali celo potovanja, nekatere telesne in duševne zabave so ne samo dovoljeni, temveč priporočljivi izdatki. To je pravzaprav plodonosno nalaganje in sicer najboljše nalaganje dobrin, ker zvišuje vrednost človeka in njegove produktivnosti (Gide).

VI. Zgodovinski razvoj narodnega gospodarstva.

I. Stari in srednji vek.

Pri Grkih in Rimljanih, ki so sicer v umetnosti, leposlovju in znanosti dosegli vspehe, katere še sedaj občudujemo, se narodno-gospodarska veda ni mogla tako razviti zavoljo posebnih razmer, ki uplivajo odločilno na narodno gospodarstvo. Dočim velja dandanes načelo, da je država le sredstvo, da državljani lažje pride do blagostanja, je bilo v starem veku ravno narobe. Stari narodom je bila država s svojimi interesi najvišji cilj (*salus rei publicae suprema lex esto*), gospodarska opravila so jim bila postranska stvar. Zato so smatrali še posebej le vojna opravila kot častna za državljane, gospodarske posle so pa prepuščali sužnjem. Ker se v teorijah posameznih mislecev večinoma zrcalijo ideje in težnje njihove dobe, je umevno, da je narodno gospodarstvo kot znanost šele produkt povsem izpremenjenih razmer novega veka.

Vendar nahajamo že pri grških pisateljih nekatere prav bistroumno razjasnjene pojme o narodnem gospodarstvu, ki kažejo, da so tudi oni že opazovali pojave v narodno-gospodarskem življenju in spoznavali, da tudi tu veljajo neki splošni zakoni, po katerih se suče materialno življenje narodov in držav. V tem oziru je omeniti zlasti Sokratova učenca Ksenofonta in Platona ter očeta državnih ved, Aristotela.

Ksenofont (446—356 pr. Kr.) je v svoji „Ekonomiki“ razvil marsikatero gospodarske pojme, katere še sedaj pripoznava narodno-gospodarska znanost. On že pozna porabno vrednost in koristnost dobrin, zna ceniti koristi, ki nastajajo iz delitve dela, omenja odvisnost cene od ponudbe in vpraševanja in trdi, da sta zemlja in delo glavna činitelja produkcije. Najvažnejši in najodličnejši gospodarski posel je po njegovem mnenju poljedelstvo, ki edino pristoji svobodnemu državljanu, ker povoljno upliva na razvoj telesa in duha. Kjer napreduje poljedelstvo, tam cveto tudi vednosti.

Platon (429—348 pr. Kr.) je v svoji „Državi“ narisal sliko idealne države, zasnovane na pravici in morali. Cilj države mora biti sreča kolikor možno velikega števila ljudi. Da se zjamčita sreča in red v državi, se mora uvesti skupnost imetja in odstraniti zakon kot izvor sebičnosti. Platon oznanjuje „komunizem trošenja“. V svojih „Zakonih“ se bolj bliža dejanskim razmeram, opisuje važnost dela in korist delitve

dela, pomen denarja kot prometnega sredstva in koristi trgovine.

Aristotel (384—322 pr. Kr.) sicer tudi pravi, da mora biti marsikaj skupnega v državi, ki po njem znači naravno množino spopolnujočih se oseb, rodbin in občin, vendar je pa splošno za zasebno last, ker se gospodarskim zlom ne more odpomoči s socialističskimi predlogi. Sicer Aristotel brani suženjstvo radi razlik pri človeških zmožnostih in ljudskih plemenih, toda pripominja takoj, kakor v nekaki slutnji na današnjo dobo strojev, da bi bilo suženjstvo nepotrebno, če bi citre same pele in tkalčev čolniček tekkel sam od sebe. On obsoja bogastvo, ki vodi v pokvarjenost in razkošje, kakor tudi siromaštvo, ki prouzročuje prevrate in absolutizem. Aristotel že zna ločiti dobrine, katere lastnik sam uporablja, od dobrin, ki so namenjene za trgovino (porabna in tržna vrednost), on tudi razločuje prirodno in denarno gospodarstvo. Denar nima sam po sebi nobene vrednosti, ker sloni le na postavi; denar je torej sporazumna državna naprava. Aristotel tudi ne priznava produktivnosti glavnice in se bojuje proti obresti. Te nazore razvija pogloblito v svoji „Politiki“.

Kakor v drugih znanostih, so Rimljani tudi glede narodno-gospodarske vede posnemali le svoje učitelje Grke, ne da bi se mogli povspeti nad nje. Izvzeti moramo samo pravoznanstvo, v katerem so Rimljani uzor za vse bodoče rodove. Ciceron (v spisih o „državi,“ „zakonih,“ „dolž-

nostih“) smatra delo za človeški poklic v življenju, spoznava velike koristi delitve dela, toda ima v časti le poljedelstvo, rokodelske in trgovinske posle pa imenuje umazane. Izmed drugih pisateljev navajajo le Seneka, Plinij, Katon, Varon in Porcij tu in tam kake misli o gospodarstvu.

* * *

Preseljevanje narodov je za dolgo časa ustavilo vse gospodarsko življenje. Vsa državna skrb se je obračala le na obrambo državnih mej; vladar in država sta dobivala svoje dohodke iz domen, za upravo so skrbeli vazali. Velika moč krščanskih idej je pač močno uplivala na gospodarsko življenje, saj je učila cerkev enakost vseh ljudij, torej enakost med gospodarjem in sužnjem, oznanjevala ljubezen in samozatajevanje, poveljevala delo in skrbela z raznimi dobrodelnimi zavodi za olajševanje bede, ki izhaja iz neenakosti premoženja. Cerkev, zlasti še samostani so pospeševali kulturo, kanonisti (učitelji cerkvenega prava) so razvijali tudi marsikatero narodno-gospodarske nauke, toda o kakem narodno-gospodarskem sestavu tudi v srednjem veku ne moremo govoriti.

Med pisatelji-bogoslovci, ki so se pečali z narodno-gospodarskimi vprašanji, je omeniti posebno sv. Tomaža akvinskega (1226—1274 po Kr.), ki se je naslanjal v svoji knjigi „de regimine principis“ na Aristotelove gospodarske nazore. Posebno jasno govori o dvojni vrsti vred-

nosti (*utilitas in pretium*), glavnično obrest zametuje, tudi se ne more sprijazniti s trgovino, zlasti z zunanjo ne, podlaga gospodarstva naj bo po njegovem mnenju preživljanje z domačo produkcijo, poljedelstvo mu je najvažnejši in najbolj moralni posel. Francoski škof Nikolaj Oresmius (Oresme † 1382) se je bavil zlasti z novcem in glavnično obrestjo, posamezna poglavja o gospodarstvu so obdelovali tudi sv. Bernardin sienski, sv. Antonin, Frančišek Patricij i. t. d.

II. Novi vek.

Velike izpremembe na narodno-gospodarskem polju so se pričele vršiti koncem 15. in v prvi polovici 16. stoletja. Na novo odkrite zemlje z ogromnimi množinami dragih kovin, razne iznajbe, uvajanje stalnih vojsk in plačanega uradništva so bili naravni pogoji za prehod iz naturalnega gospodarstva v denarno gospodarstvo v zvezi z vedno bolj širečo se trgovino in razvijajočo se industrijo. Države, rešene okov fevdalnega gospodarstva, so se pričele pečati same z gospodarsko politiko. Kot odsev izpremenjenega nažiranja o dolžnostih in pravicah vedno bolj absolutno vladanih držav se pojavlja takoj začetkom novega veka poseben narodno-gospodarski zistem, ki so ga razvili prvi pisatelji, ki so se pečali izključno z narodnim gospodarstvom, in ki je bil merodajen za narodno-gospodarsko politiko večine evropskih držav do polovice 18. stoletja.

Ta gospodarski zistem se imenuje „merkan-tilizem.“*)

I. Merkantilizem.

Merkantilisti so učili, da vsa moč posameznih mest in držav prihaja od njihovega bogastva, v kar so jim nudila dobre vzglede cvetoča gorenje-italska mesta in pozneje tudi razne države (Holandska, Portugalska, Angleška). Bogastvo pa tvori množina denarja, ki kroži v državi, ker se za denar morejo dobiti druge dobrine vsake vrste. Poljedelske države ne morejo pridobivati mnogo denarja; zato je treba skrbeti za take pridobitne posle, s katerimi se privabi denar v deželo, to je v prvi vrsti trgovina v zvezi z industrijo. Dolžnost države je torej skrbeti za razvoj trgovine, zlasti zunanje.

To se godi na ta način, da se ali pre-poveduje uvažati izdelke tuje industrije ali pa z visoko carino obtežuje uvažanje tujih industrijskih produktov, da se s tem domačo industrijo obvaruje pred tujim tekmovanjem, izvoz domačih industrijskih izdelkov se pa na vse načine mora pospeševati, posebno še z izvoznimi (eksportnimi) premijami, da pride več denarja v deželo. Da se pa more domača industrija nemoteno razvijati, se zahteva prost uvoz surovin iz tujih držav, dočim je prepovedano izvažati surovine, ker se s tem jemlje industriji produkcijska sredstva. Sploh

*) Beseda izhaja iz lat. mercantilis — k trgovini spadajoč. Sicer glej o pojmu tudi str. 23.

mora država gledati na to, da je njena trgovinska bilanca aktivna, da torej izvoz prekaša uvoz. Domačo industrijo je treba podpirati tudi s snovanjem trgovinskih družb in ustanavljanjem naselbin, iz katerih se dobivajo srebro in zlato ter razne surovine, kamor se pa zopet izvažajo industrijski izdelki.

Država mora pa tudi skrbeti, da se denar pridobiva v državi sami in zato, kjer je to mogoče, iz rudokopov izkopavati drage kovine, če bi tudi stroški presegali dohodke, ker denar, izdan za delavce, vendarle ostane v deželi. Prepovedan pa je izvoz zlata in srebra, ponekod celo s smrtnimi kaznimi. Tudi se morajo izdajati postave zoper razkošnost, zlasti če se pri razkošnosti uporabljajo tujezemski izdelki, da ni treba uvažati tujih produktov.

Bogastvo raste le v državah, kjer je ljudstvo gosto naseljeno, kjer hitro kroži denar in so s tem dani pogoji za razvoj industrije in trgovine. Zato mora država skrbeti za gosto naseljevanje prebivalstva s tem, da pospešuje sklepanje zakonov in podeljuje premije za veliko število otrok. Tako je na Francoskem za vlade Ludovika XIV. dobil vsak plemič, ki je imel 10 otrok. 1000 K pokojnine, če jih je imel 12, pa 2000 K. neplemič pa polovico.

Glavna zmota merkantilistov obstoji v tem, da so smatrali denar za edino bogastvo. Denar je pač dobrina posebne vrste, on je prometno sredstvo, kakor n. pr. brzojav, železnice, toda ne samo od množine denarja, temveč od hitrosti

kroženja zavisi bistveno njegova vrednost. Če bi množina denarja v državi preveč narasla, povišala bi se cena vseh drugih dobrin, tujezemski produkti bi silili v državo, kjer bi se dobro razpečali, zato bi pa zopet denar prehajal v tujezemstvo, da pade zopet na množino, ki je potrebna za promet. Če bi pa denar ne mogel v inozemstvo, če bi n. pr. krožilo preveč papirnatega denarja, tedaj denar izgubi več ali manj svoje vrednosti, kakor smo videli pri avstrijskem papirnatem denarju ali pri francoskih assignatih.

Tudi gledé trgovine so bili merkantilisti v precejšnji zmoti. Ne trgovinska, temveč plačilna bilanca je merodajna za bogastvo narodov in držav, kakor smo že razložili na str. 146.

Kjer so sredstva za preživljanje, tam se ljudje naseljujejo in množe brez umetnih sredstev; ako zmanjka sredstev za preživljanje, pada število prebivalstva, bodisi da se ljudje izseljujejo ali pa ljudstvo prične hirati in izumirati; zato tudi v tem oziru sloni merkantilistiško načelo na napačni podlagi.

Glavni pomen merkantilistov obstoji v tem, da so spoznali veliko važnost bogastva za narode in države in dolžnost države, da skrbi za množenje bogastva, kar stoji ravno v nasprotju z nazori starega in srednjega veka, ko se je splošno obsojalo bogastvo. Tudi je umljivo, da se je precejevala vrednost denarja, ker se je ravno v tej dobi vršil prehod iz naturalnega v denarno gospodarstvo.

Najvažnejši merkantilistiški pisatelji so bili:

V Italiji: Antonio Serra, katerega Italijani sploh smatrajo za ustanovnika gospodarske vede. V svojem l. 1613 izdanem delu „Traktat o uzrokih, ki omogočujejo države, da morejo imeti brez rudnikov zlata in srebra v izobilju“, pohaja od denarja kot izvora vsega bogastva, toda za glavni vir denarja smatra delo.

Na Angleškem je poleg drugih manj znamenitih pisateljev uplival na tedanje gospodarsko življenje najbolj Thomas Mun (reci: Men), načelnik iztočno indijske družbe, ki je spisal več razprav o angleški zunanji trgovini. Glavno njegovo po njegovi smrti izšlo delo (l. 1664) „Bogastvo Anglije, posledica zunanje trgovine ali trgovinska bilanca, je merilo našega ljudskega bogastva“, je bilo nad sto let evangelij angleških merkantilistov. Med zmerne merkantiliste se prištevajo William Petty in Josiah Child (r. Čejld)

Na Francoskem sta se odlikovala kot merkantilistiška pisatelja Jean Bodin, ki imenuje denar „nervus rei publicae“, Monchrétien de Wateville, čigar glavno narodno-gospodarsko delo nosi prvokrat naslov „politična ekonomija“ (Traité de l'Économie politique l. 1613).

Na avstrijsko trgovinsko politiko sta v merkantilistiškem duhu zlasti uplivala pisatelja Filip Viljem Horneck s svojim spisom „Österreich über alles, wann es nur will“ (1684) in Viljem Schröder z delom „Fürstliche Schatz- und

Rentenkammer" (1686). Med bolj zmerne mer-
kantiliste, ki predstavljajo že neko prehodno dobo,
spadata I. H. G. Justi (Staatswirtschaft oder
systematische Abhandlung aller ökonomischen
und Kommunalwissenschaften, 1755) in Josip
Sonnenfels (roj. 1733, umrl 1815, od l. 1753
profesor na dunajskem vseučilišču), čigar knjiga
„Grundsätze der Polizei (= gospodarka politika),
des Handels und der Finanzen" (1756), je bila
dolgo časa obvezna za predavanja.

Vladarji in državniki, ki so v dejanju uve-
ljavljali merkantilistiška načela, so bili: na Angle-
škem protektor Oliver Cromwell, francoski fi-
nančni minister Colbert († 1683), po komur
se tudi merkantilizem imenuje časih kolberti-
zem. na Avstrijskem Karol VI., Marija Te-
rezija in Jožef II, na Ruskem Peter Veliki
in na Pruskem Friderik Veliki.

2. Fiziokratizem.*)

Pretiravanje merkantilistiških načel in državno-
vmešavanje v življenje posameznikov je rodilo
sčasoma hud odpor, ki se je pojavil tudi v na-
rodno-gospodarskem slovstvu v drugi polovici
osemnajstega stoletja. Od 17. stoletja sem so se
na Nizozemskem, Angleškem in Francoskem
vedno bolj oglašali klici po ljudski svobodi, po
neodvisnosti od vladne in uradniške oblasti, ozna-
njevalo se je v raznih, zlasti modroslovnih in
državno-pravnih spisih, da vse blagostanje ljud-

*) Fiziokratija (gr.) = naravna vlada.

stva obstoji v tem, da se država ne vmešava v življenje in posameznikom prepusti kolikor največ svobode. Omejevanje ljudske svobode pomeni tudi merkantilni zistem, izvrševan v dejanju; vlada je uravnavala trgovino s prepovedimi, visokimi carinami, izvoznimi premijami, ustanavljanjem privilegovanih trgovinskih družb, istotako industrijo, celo umetno množenje prebivalstva je smatrala za svojo nalogo.

L. 1757 je telesni zdravnik francoskega kralja Ljudevita XV. Fran Quesnay (r. Kené) izdal knjigo „Tableau économique“ in l. 1768 „Droit naturel“, v katerih je postavil načelo, da more le popolna svoboda produkcije in prometa uspešno uplivati na razvoj ljudskega blagostanja. Quesnay in njegovi pristaši uče, da nimajo vlade druge dolžnosti, kakor da ščitijo dežele in državljane pred silo, pred napadi na osebe, njihovo pridobitno zmožnost in njihovo delo ter da izobrazujejo ljudstvo. Če bi se vlade omejile le na to ter prepustile, da se vse drugo uravna s svobodnimi pogodbami in svobodnim prometom, potem bi se gospodarsko življenje uravnavalo na naraven in ob enem pameten način. Tak družabni red se je nazival naravni socialni red, fiziokratija

Če je promet prost, svobodna ponudba in vpraševanje kakor tudi tekmovanje, more vsak dobro uporabiti svojo zmožnost in delovno moč, ponuja se le toliko, kolikor se rabi in vsi industrijski izdelki padejo na naravne cene, t. j. cene, s katerimi se pokrivajo produkcijski stroški, omo-

goča nadaljna produkcija ter preživlja obrtnik in njegova družina. Tudi delavci po tem dobivajo le naravno mezdo, t. j. tako mezdo, ki jim omogočuje potrebno preživljanje in izrejo otrok.

Po nazorih fiziokratov denar ni bogastvo, temveč le znamenje, znamka, ki posreduje promet; bogastvo obstoji le v stvarnih dobrinah katerega naroda. Bogastvo ne izvira iz trgovine, ker je trgovina neproduktivna, kajti s trgovino dobrine le menjajo kraj in roke, toda se ne pomnožujejo. Tudi industrija je neproduktivna. Sicer se z industrijo povečuje vrednost dobrin, toda le za toliko, kolikor znašajo delovni stroški. Istotako neproduktivni so takozvani svobodni poklici (zdravnik, odvetnik, sodnik). Produktivno je po mnenju fiziokratov le poljedelstvo, ker pomnožuje živila, sredstva, ki preživljajo ljudi. Produktivna pa ni delavnost lastnika zemlje, če sam ne obdeluje polja, temveč le delavnost kmetova; zato so pa tudi fiziokratje skušali povzdigniti kmetški stan in ga osvoboditi tlačanstva. Čisti dohodek (produit net) prejema samo lastnik zemljiške rente, zemljiški lastniki so classe distributive, kmetje tvorijo classe productive, vsi drugi, kakor trgovci, obrtniki, zastopniki svobodnih poklicev pa classe stéril (neplodni razred). Ker le lastniki zemlje prejemajo čisti dohodek, naj tudi samo ti plačujejo davek (zemljiški davek), vsi drugi davki naj se odpravijo.

Fiziokratizem ni imel niti daleko toliko praktičnega pomena kakor merkantilizem, tudi se ta zistem ni dolgo ohranil v narodno-gospodarskem

slovstvu. Glavni pomen fiziokratizma tiči v tem, da je veliko pripomogel do osvoboje kmetov od graščakov (v Avstriji l. 1781—1782, na Francoskem l. 1789 in na Pruskem l. 1809) in ustvaril gospodarske ideje, katere je deloma porabil Adam Smith in na njih osnoval nov zistem, ki znači preobrat v gospodarskem življenju.

Poleg že omenjenega pisatelja Quesnayja je na Francoskem širil fiziokratiške nauke Mirabeau star., zlasti pa še finančni minister Ljudevita XVI. Turgot, ki je spisal „Réflexions sur la formation et la distribution des richesses“ (Opazovanja o tvorjenju in razdeljevanju bogastva l. 1766) in dejansko skrbel za svobodno trgovino in odpravo carin. Značilni izrek „Laissez faire, laissez aller!“ večinoma pripisujejo Gournayju.

Na Angleškem se fiziokratiški nauki niso udomačili, pač pa ponekod na Nemškem. Tako je badenski mejni grof Karol Friderik izdal v fiziokratiškem duhu spisano knjigo v francoskem jeziku „Osnovna načela politične ekonomije“ (1772) in tudi v svoji deželi skušal uveljaviti fiziokratiško načelo o davkih s tem, da je uvedel v nekaterih krajih le zemljiški davek, kar je pa kmalu moral preklicati, ker zemljiški lastniki niso mogli prenašati velikih bremen.

3. Industrijalizem ali Smithov zistem.

Adam Smith je bil rojen l. 1723 v Kirkcaldy na Škotskem kot sin nepremožnih starišev. S štirinajstim letom je prišel na vseučilišče v

Glasgov, kjer je poslušal matematiko, prirodoslovne vede in zlasti modroslovje pri slovečem profesorju moralne filozofije Hudchesonu. Pozneje je prišel Smith na oksfordsko vseučilišče, toda že l. 1748 je bil imenovan docentom na vseučilišču v Edinburgu, kjer je predaval o logiki in retoriki. L. 1751 je postal profesor logike na vseučilišču v Glasgovu, že naslednje leto pa prevzame stolico moralne filozofije kot naslednik Hudchesonov. Iz časa bivanja v Glasgovu izhaja tudi njegovo glavno modroslovno delo „Teorija moralnih občutkov“ (1759). L. 1762 je zapustil Glasgov in obiskal kot spremljevalec vojvode Buccleugha Francosko in Švico. Na tem potovanju se je seznanil s francoskimi fiziokrati Quesnayjem, Turgotom, Bodeaujem i. dr., pri čemur je v njem dozorela misel, da spiše večje delo o narodnem gospodarstvu. Vrnivši se na Angleško ni prevzel več profesure v Glasgovu, temveč šel je v svoj rojstni kraj Kirkcaldy k še živeči materi in tamkaj med leti 1766 do 1776 spisoval svoje velesloveče delo „**Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations**“ (Preiskovanje o bistvu in uzrokih bogastva narodov), ki je izšlo l. 1776. Kmalu nato je bil imenovan Smith državnim davčnim nadzornikom in preživel v miru in precejšnjem blagostanju zadnja leta. Sam je priredil do svoje smrti (l. 1790) štiri izdanja svoje knjige, ki se je nagloma razširila med civilizovanimi narodi in bila prevedena v več jezikov.

Smithovo sloveče delo o bogastvu narodov obravnava obširno najvažnejša gospodarska vpra-

šanja v petih knjigah. Prvi dve knjigi razlagata splošna načela gospodarske znanosti (delo, delitev dela, denar, cena, mezda, renta, glavnica), v tretji knjigi se opisuje zgodovinski razvoj gospodarstva, četrta knjiga opisuje in kritikuje merkantilni in fiziokratiški zistem, peta knjiga obsega praktični del narodnega gospodarstva, zlasti državne finančne razmere.

Adam Smith je v svojih nazorih fiziokrat, toda on zametuje agrarne ideje fiziokratov, nasprotno se pa tudi strinja z marsikaterimi merkantilistiškimi nauki. Glavne ideje Smithove so te-le:

Bogastvo tvorijo vse stvari, ki so koristne in trajne in imajo menjalno vrednost, nekoristne stvari, kakor petje pevčev i. t. d., niso dobrine in torej tudi ne bogastvo. Vir narodnega bogastva nista samo trgovina in industrija, kakor trdijo merkantilisti, pa tudi ne samo poljedelstvo, kakor uče fiziokratje, temveč vsako delo, ki ustvarja trajno koristne stvari, ki imajo menjalno vrednost, ali pa pomnožuje menjalno vrednost dobrin. Tako delo je produktivno, dočim n. pr. delo učiteljev, zdravnikov, sodnikov i. t. d. v narodno-gospodarskem oziru ni produktivno. Narodno blagostanje raste zlasti z delovno spretnostjo, ki se posebno pospešuje z delitvijo dela.

Delo ni samo vzrok narodnega bogastva, temveč tudi merilo vrednosti vseh dobrin. Čim več dela se je uporabilo za kako

dobrino, tem večjo vrednost ima ta dobrina za nas.

Poljedelstvo, trgovina in obrt se morejo uspešno razvijati le, če obstoji v državi varnost osebe in imetka, popolna pridobitna in trgovinska svoboda (tudi med tu- in inozemstvom), in če pri delu pomaga glavnica, zlasti še stroji. Glavnica more nastati le z varčevanjem. Čim bolj se razvija konkurenca, tem bolj se trudi vsak, da prodaja ceneje, da dobi nove odjemalce in ne izgubi starih.

V prvotni družbi je pripadal produkt dela tistemu, ki je izvršil delo. Če je kdo ubil s svojim kolom jelena ali posekal drevo, je smel tudi prosto razpolagati s produktom svojega dela. Kakor hitro pa je stopil na površje poleg delavca tudi zemljiški posestnik, ni mogel delavec več prejeti vsega produkta svojega dela ali vse menjalne vrednosti tega produkta. Če tudi zemljiški posestnik ne dela sam, vendar prejme en del delovnega produkta za dovoljenje, da se sme njegov svet pri delu uporabljati. Če se hoče proizvajati na tuji zemlji, mora menjalna vrednost proizvoda (produkta) poleg delovne plače obsegati tudi neko zemljiško rento.

Če izobrazba napreduje, se najde nekoliko ljudi, ki ne potrošijo vseh produktov, temveč jih spravljajo in zbirajo (zlasti živila, kakor žito i. t. d.), da morejo s temi pridelki in izdelki pridobivati druge. Če ti ljudje s svojimi nabranimi produkti, z glavnico, dajo delo delavcem, ne

bodo dali vsega produkta dela delavcem, temveč si bodo en del obdržali za se, glavnični dobiček, ki se razdeli v dva dela, v pravi dobiček za tistega, ki vloži na lastno nevarnost denar v produkcijo, in glavnično obrest za tistega, ki posodi le svojo glavnico. Skupni dohodek človeške družbe ali letni narodni dohodek, kakor ga imenuje Smith, se deli torej v tri dele: zemljiško rento, glavnični dobiček in delovno plačo.

Kjer vlada prosta konkurenca, dobe dobrine kmalu neki srednji stavek, okoli katerega se sučejo cene in dobiček. Kjer bi cena ali dobiček poskočila, tje bi toliko časa silila nova glavnica in nova delovna moč, da izgine nenavaden dobiček, kjer bi pa cene padle pod navadni stavek, bi se godilo ravno nasprotno.

Kot delovna plača bi moral pravzaprav delavcu pripadati ves produkt dela, toda po sedanjem pravnem in gospodarskem redu se ravna delovna plača po razmerju med vpraševanjem in ponudbo. Trajno ne more mezda ostati pod zneskom, ki onemogočuje delavce, da bi se preživili in svoje otroke izredili za delo.

Čim bolj napreduje država, tembolj rasteta mezda in zemljiška renta, dočim glavnični dobiček pada. Če pa hira država, padajo tudi mezde in zemljiške rente, raste pa glavnični dobiček.

Za vse narode je koristno, če morejo gospodarsko občevati med sabo brez carin, brez uvoznih in izvoznih prepovedi. Na ta način se vsak narod lahko poloti tiste produkcije,

ki je zanj najbolj ugodna in vsi produkti se morejo izdelovati in pridelovati z najmanjšimi stroški.

Vsako združevanje udov iste obrti je za konsumente škodljivo in provzroča podraženje blaga. Vrhovno načelo vsake vlade sploh mora biti najpopolnejša svoboda za vse. Vsak ve sam najbolje, kaj mu gospodarsko koristi, zato bi smel vsak uporabljati svoje delo in svojo glavnico na način, kakor se mu zdi koristno. Če posameznik skrbi za svojo korist, skrbi tudi za splošnost. (To je ena največjih zmot Smithovih nauk, ki je rodila v gospodarstvu in v postavo-daji usodne posledice.)

Kakor se vidi potem, Adam Smith obravnava v svoji knjigi vso narodno-gospodarsko vedo. Sicer je poznejša veda spoznala nekatere njegove nauke za napačne, ali vsplošnem tudi sedanja narodno-gospodarska veda temelji na Smithovi podlagi. Vsa poznejša narodno-gospodarska dela so bila in so le izpopolnjevanje tega, kar je stvoril Adam Smith.

Adam Smith tvori s svojimi najbližjimi učenci I. B. Say-jem, Malthusom in Ricardom takozvano klasiško narodno-gospodarsko šolo. *liberalna šola.*

Jean Baptist Say, najznamenitejši francoski nacionalni ekonom, je bil rojen 1767, umrl je l. 1832. L. 1803 je izdal svoje znamenito delo „Traité d' économie politique“, ki prvikrat zistematično obravnava narodno-gospodarska načela,

in sicer v treh delih, ki govore o produkciji, razdeljevanju in trošenju dobrin. Ta razdelitev se je do danes ohranila v narodno-gospodarskih knjigah. Say je tudi popravil nekatere Smithove nauke; tako je smatral tudi nematerijalne dobrine za produktivne, uvrstil tudi zastopnike svobodnih poklicev med produktivne razrede človeške družbe i. t. d.

Drugi sloveči učenec Smithov Robert Malthus (roj. 1766, umrl 1834) je bil anglikanski duhovnik, ki je spravil tudi Smithove nauke v poseben zistem v svoji knjigi „Principles of political economy“ (1820). Najbolj znan pa je postal po svoji teoriji o prebivalstvu, ki jo je razvil v l. 1798 prvič izdani knjigi „Essay on the principle of population“. V tej knjigi pobija mnenje angleškega pisatelja Godwina, ki je trdil, da so človeško bedo zakrivile slabe vlade in slabe postave. On pravi: Slabe vlade in slabe postave morejo pač pripomoči k človeški bedi, toda poglavitni vzrok tiči v neki naravni postavi, ki neizprosno dovaja do tega, da nikdar ne izgine beda s sveta. Človeštvo ima namreč nagon, da se pomnožuje v geometričnem razmerju (2, 4, 8, 16), dočim se živila pomnožujejo le v aritmetičnem razmerju (1, 2, 3, 4). Ker je pa zemlja omejena, dočim se ljudje pomnožujejo neomejeno, treba je z vedno večjo težavo pridobivati živila, kar prouzročuje več dela in zahteva večjo glavnico. To nasprotje se poravnava le na ta način, da en del človeštva izgine z zemeljskega površja vsled bede, lakote i. t. d. Zato pa ni treba nobenih umetnih sredstev

za pomnoževanje ljudstva, ker država pač more doseči, da se narodi več otrok, ne pa, da se ti otroci tudi prerede. Edino sredstvo proti tej kruti naravni postavi je samozatajevanje. Nihče naj ne stopi prej v zakon, predno ne more vzdrževati rodbine in v zakonu naj se rodi le toliko otrok, kolikor jih morejo roditelji previdoma preživiti.

Malthusov nauk je našel mnogo posnemovalcev, še več pa nasprotnikov. Na prvi pogled ima v resnici Malthus prav, ali če življenske razmere premotrimo natančneje, vidimo, da dejansko življenje ne potrjuje Malthusovih nazorov. Statistika nas uči, da se na Ruskem narodi na leto 5 ‰, umrje pa 3·7 ‰, na Avstrijskem pripade na 3·9 ‰ porodov 3·1 ‰ smrtnih slučajev in na Francoskem celo 2·6 ‰ porodov in 2·3 ‰ smrtnih slučajev, torej se o kaki geometrični progresiji glede množenja prebivalstva ne more govoriti. Število prebivalstva sploh ne odločuje o naraščanju, temveč število moških in žensk v dobi rodilne zmožnosti. Statistika nas tudi uči, da je opazovati tem manj porodov, čim bolj izobražen in čim bogatejši je kak narod, da stoji rodovitnost ljudij v obratnem razmerju z njihovim duševnim razvojem.

Malthus je napisal ta-le stavek: Človek, ki se je rodil v svetu, ki se je že vzel v posest, nima niti najmanjše pravice na najmanjši del živil, ako ne prejme od svojih starišev prehranil, katera ima pravico zahtevati, in v resnici, on nima nič opraviti na zemlji; bogato pogrnjena miza

prirode zanj nima nobenega prostora. Narava mu pravi: „Pojdi od tod!“ in ona tudi izvršuje to povelje“. Danes po sto letih vidimo stvar nekoliko drugače. Vsi trgi so tako polni industrijskih in marsikaterih kmetijskih produktov, da si državniki belijo glave, kako bi zaprli inozemskim produktom pot v domačo državo, domačim izdelkom in pridelkom pa odprli kolikor mogoče novih tržišč. Gide pravi: Ker se vsak dan iznajdujejo nova živila, se more pač misliti, da naš jedilni list še ni pri kraju. Napredki v pridelovanju gotovo odtehtajo naraščanje prebivalstva.

Tretji znameniti učenec Smithov je David Ricardo (1772—1823), angleški bankir, ki je v svojem poklicu in v svojih spisih zastopal interese trgovine in industrije, koristi premične glavnice proti zemljiški aristokraciji. Najvažnejši njegov spis „On the principles of political economy and taxation“ (O načelih politične ekonomije in obdačbe) je izšel l. 1817. Najznačilnejše njegove nazore o zemljiški renti, mezdnem fondu in železnem zakonu o mezdi smo že opisali pri dotičnih poglavjih.

Med novejšje pristaše Smithove se prištevajo tudi: na Angleškem John Stuart Mill (1806—1873), čigar glavno delo se imenuje „Principles of political economy“, 1848, na Francoskem Frédéric Bastiat (*Harmonies économiques*, 1862), Amerikanec Henry Charles Carey (1793—1879), ki v svoji knjigi „Principles of social science“, 1858/59 ostro

pobija Malthusovo teorijo o prebivalstvu in Ricardov nauk o zemljiški renti in mezdnem fondu. Po njegovem mnenju je popolno napačna trditev, da pri množenju prebivalstvu raste samo dohodek posedujočih, dočim mora dohodek delavstva pasti na najnižjo stopnjo, kjer delavec more še za silo živeti. Pri rednih političnih razmerah s časom in z napredkom kulture raste dohodek vseh razredov, zemljiških posestnikov, kapitalistov in delavcev (narodno-gospodarska harmonija). Med nemškimi Smithovci je omeniti: Karol Henrik Rau (1792—1870), B. W. Hermann (1795—1868) in zlasti Ivan Henrik Thünen (1783—1850), čigar delo „Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie oder Untersuchungen über den Einfluß, den die Getreidepreise, der Reichtum des Bodens und die Abgaben auf den Ackerbau ausüben“ (1826), se še danes prav pogosto omenja zaradi takozvanega „Thünenovega zakona“, po katerem se določujejo žitne cene po dobavnih stroških iz najbolj oddaljenih krajev, iz katerih se morajo še pokrivati potrebe kakega kraja; na ta način tudi nastaja zemljiška renta

Smithovi nauki so zmagonosno prodrli v 18. stoletju skoro v vse države. Prva je bila Angleška, ki je odpravila vse varstvene carine, sledile so ji Nemška, Francoska in Avstrija, čeprav se te države niso mogle odločiti za popolnoma prosto trgovino, temveč so se le s trgovinskimi pogodbami in nizkimi carinskimi stavki skušale kolikor možno približati načelu trgovinske svobode.

Obrtno zakonodajstvo v sredi 19. stoletja uvaja svobodo obrtov, svobodno sklepanje delovne pogodbe, svobodno preseljevanje i. t. d. *)

Tudi popolno kmetsko osvobojo je prineslo 19. stoletje.

4. Nasprotniki Smithovega zistema.

Med nasprotnike Smithovega zistema prištevamo poleg zastopnikov socijalizma in modernih narodno-gospodarskih šol, o katerih bomo govorili v posebnih poglavjih, zlasti Sismondi z njegovimi pristaši (filantropi ali pesimisti) in Friderika Lista, očeta novejšega carinsko-varstvenega zistema.

Simonde de Sismondi (roj. 1773, u. 1842) je med prvimi spoznal večkrat nevarne posledice nekaterih Smithovih naukov in jih zato prišel pobijati. Glavna načela njegovega največjega dela: „Nouveaux principes d'économie politique“ (Nova načela politične ekonomije) l. 1819 so ta-le: S popolno svobodo v obrti in trgovini se pač silno množi bogastvo, ki po Smithu obstoji v dobrinah, ki imajo menjalno vrednost, toda Smith in njegovi pristaši se niso brigali zato, kako se to bogastvo med ljudstvo razdeli. Kaj pomaga vse ogromno bogastvo, ki je le v rokah posameznikov, ko na eni strani gospodujeta preobilica in ošabnost, na drugi pa beda in zločin! V narodnem gospodarstvu je treba tudi predvsem

* N. pr. v Avstriji Obrtni red z dne 20/12. 1859 št. 227 drž. z. na popolno liberalni podlagi.

gledati na to, da se ljudstvo fizično in нравno srečno razvija, da je bogastvo kolikor možno enakomerno razdeljeno med posameznike. Velika konkurenca med producenti je vzrok strašnim krizam in bankerotom, uničenju manjših obratov, ki ne morejo uspešno tekMOVATI z velikimi, brezposelnosti in delavski bedi. Vender pa je spoznal Sismondi, da se imajo velikanski napredki zahvaliti prosti konkurenci in veleindustriji, zato ne zahteva, da se ti činitelji odpravijo, temveč zahteva le, da se država zavzame za mali obrat sploh in za malega zemljaka, da ga varuje pred napadi veleposesti in velekapitalizma.

Angleška ima tako ugodno lego, da je kmalu prevzela svetovno gospodarstvo v svoje roke. Velika množina železa in premoga je bistveno pripomogla k temu. Zato se je kmalu otresla industrijskih varstvenih carin. Seveda ji je bilo sedaj mnogo na tem, da bi svoje industrijske izdelke nemoteno, carine prosto izvažala v druge države, istotako pa uvažala tuje surovine. Angleški narodno-gospodarski pisatelji so pospeševali svobodno trgovino v teoriji (gospodarski liberalizem). Toda premoč angleške industrije je v drugih državah, kjer se je pričela industrija uspešneje razvijati, porodila najprvo nasprotje pri nekaterih narodno-gospodarskih pisateljih, ki so oznanjali varstvo domače industrije. Tak nasprotnik proste trgovine in industrije je bil Friderik List, eden najznamenitejših nemških naciONALNIH ekonomov, ki je vse svoje delovanje posvetil edinstvu nemške države v gospodarskem in političnem oziru.

Friderik List (roj. 1789 v Reutlingenu na Virtemberškem, umrl 1. 1846 v Kufsteinu na Tirolskem) je predvsem zastopnik narodnega sistema v nasprotju s kozmopolitičnimi nazori Smithovcev. Išoč v narodnem življenju zakonov gospodarskega razvoja je prišel List do povsem novih gospodarskih nazorov. Te svoje nazore je razvil poglavitno v svojem izvirnem delu „Das nationale System der politischen Ökonomie“, ki je prvič izšlo l. 1841 in doživelo več izdaj. Najbolja je sedaj Ehebergova izdaja iz l. 1883 s historično-kritičnim uvodom. To delo je prevedeno skoro na vse moderne kulturne jezike, zlasti so se pa zanj zanimali Rusi in Madjari.

List je poudarjal zlasti, da mora vsak narod stremiti za tem, da se kolikor možno gospodarsko ojači, zato mora skrbeti, da se razvijejo kmetijstvo, trgovina in industrija. Napačno je kozmopolitiško Smithovo načelo: „Vsak narod naj se poprime tiste produkcije, za katero je najbolj sposoben, one vrste produkcij, katere drugi narodi ceneje izvršujejo, naj si pa pridobi potom izmenjave,“ kajti narodna kultura se more le tedaj popolnoma razviti, ako obstoje vse vrste produkcije harmonično druga poleg druge. „Narod, ki se peča samo s kmetijstvom“, pravi List, „je človek, kateremu pri materialni produkciji manjka ene roke“. Bogastvo posameznih narodov ne obstoji v dobrinah, ki imajo menjalno vrednost, temveč v produktivnih silah narodovih, zato mora vsak narod žrtvovati menjalne vrednosti, da povzdigne produktivne sile, „delovna moč je največja glav-

nica kakega naroda“. Ker more le narod biti predmet narodno-gospodarske vede in ker se narod bistveno razlikuje od posameznikov, mora tudi politika narodnega gospodarstva biti različna od gospodarstva posameznih oseb. Človek je umrljivo bitje, narod je večni; zato pa mora narod v sedanjosti prenesti tudi marsikatere žrtve, da more v bodočnosti priti do popolnega razvoja. Dokler narod živi v navadnem ali poljedelskem stanju, tedaj ne rabi nobenih varstvenih carin, zanj je ugoden prost promet; ako se pri narodu pričinja razvijati obrt, država ne sme pri-pustiti, da uniči razvita tuja industrija domačo, tedaj je na mestu zistem varstvenih carin. Če se pa domača industrija tako ojači, da more uspešno tekmovati s tujo industrijo, tedaj ne potrebuje več zakonskega varstva po carinah, takrat nastopi zopet čas za svobodno trgovino.

Listu se ni dobro godilo v domovini, za koje gospodarsko in politično osamosvoje se je trudil vse svoje življenje. Moral je celo v ječo, večkrat je iskal zavetja v inozemstvu, bil je dalj časa v Ameriki, kjer je spoznal popolnoma novo gospodarsko življenje, toda njegove ideje vedno bolj prodirajo, in danes se List slavi na vseh katedrih kot eden prvih nacijskonalnih ekonomov. Jako lepo primerja Vuić v svojem delu srbske razmere z Listovimi nauki in pravi, bodreč svoje rojake k gospodarski samostojnosti: „Do danas su jezik, pjesme i tradicije narodne učinile svoju dužnost, ali to za današnje vreme već više nije dovoljno. Život naroda drži se i podiže danas

samo na privredi (gospodarstvu) njegovej a ne više na ratu (vojski), otmici i goloj političkoj borbi. Tek, kao što List uči, privredna nezavisnost naroda daje prave mogućnosti političkoj samostalnosti narodnoj i tek razvijeno osjećanje privredne zajednice interesa jeste prava zaloga moćnoga i pravog osjećanja narodnoga jedinstva.“

Zastopnik zistema varstvene carine je bil tudi Carey, ki je pa sicer Smithov pristaš. (Glej str. 251).

4. Socijalizem in komunizem.

a) Pojem in pričetki socijalizma.

Socijalizem ima svoj izvor v nasprotstvu med bogastvom in revščino. Vendar samo to nasprotstvo, ki se pojavlja v vsej zgodovini človeštva, še ne rodi socijalizma, če se k temu ne pridruži zavest prebivalstva, da se to nasprotje ne da drugače odstraniti kakor z izpremembro sedanjega pravnega in gospodarskega reda. Glavne zahteve socijalistov so: preuredba sedanjega pravnega in gospodarskega reda z odpravo ali bistveno omejitvijo zasebne lastnine in dedinskega prava in z odpravo dohodka, ki ne temelji na delu, torej odpravo zemljiške rente in glavnice obresti. Druge zahteve, kakor uravnava spolnega življenja in verskih razmer, niso bistveni deli socijalizma.

Z ozirom na to, ali zahtevajo popolno ali le delno odpravo zasebne lastnine, se socialisti dele v a) komuniste, ki zahtevajo odpravo zasebne lastnine glede vseh dobrin, b) kolektivistice, ki zahtevajo le odpravo produkcijskih sredstev in c) preosnovalce zemljišča ali nacjonaliste, ki žele samo, da se odstrani zasebna lastnina glede sveta (zemljišča) in hiš. *agrarci*

Socializem in komunizem se pojavljata zlasti v takih dobah, ko se nasprotnost med bogastvom in revščino pokaže prav očitno. Tako vidimo socialna gibanja ob času propadanja rimske republike (oba Graccha), v 16. stoletju (kmetске ustaje proti graščinskim izkoriščevalcem), zlasti pa v novejšem času, ko so nastala velika industrijska središča, kjer je beda takorekoč natlačena poleg ogromnega bogastva.

Dokler se je sedanji pravni red smatral za nekaj nedotakljivega, se še ni mogel poroditi socializem v sedanji obliki. Kakor hitro pa je ljudstvo prišlo do spoznanja, da je sedanji pravni in gospodarski red le produkt zgodovinskega razvoja, da se torej tudi more odpraviti, kakor se je svoječasno mogel uvesti, tedaj se je tudi porodila zahteva, da se sedanje nerazmerje med delom na eni strani in donosom dela na drugi strani, nasprotstvo med imetkom in uboštvom odstrani z odpravo sedanjega pravnega in gospodarskega reda.

Francoski modroslovci 18. stoletja, zlasti Rousseau so veliko pripomogli, da so se nazorji o zgodovinskem razvoju zasebne lastnine

razširili med ljudstvo, francoska revolucija, ki je uvedla politično enakost, postavila pa na mesto prejšnje zemljiške aristokracije, meščansko aristokracijo' (buržoazijo), ni delavstvu donesla željene gospodarske enakosti; zato se je razočarano oprijelo sicialistiških nauk.

Socialistiško-komunistiške nazore so oznanjali najpoprej takozvani državni romani, ki so pisali o idejalni državi. Tako je že Platon naslikal idejalno državo, katero si je vzel za vzgled Tomaž Morus, veliki kancelar angleškega kralja Henrika VIII. (umorjen l. 1535.), v svoji „Utopiji“ (l. 1516). Ker je Morus vedel, da njegova doba ni pripravna za komunistiške programe, izbral si je oddaljen otok, ki ga je imenoval Utopijo, ter ga opremil z vsemi komunističskimi napravami, katere priporoča bodočnosti. Komunistiška družba je na njegovem otoku tako-le sestavljena: 5—6 parov tvori eno rodbino, ki je združena pod hišnim očetom in hišno materjo, ki se oba volita, 30 rodbin tvori skupaj nadaljno skupino, ki skupno producira in skupno konsumira (skupna zemljišča, vrti, skupne jedilnice, otroške sobe, vzgojilnica i. t. d.). Višja skupina, obstoječa iz 6000 rodbin, tvori mesto i. t. d. Če bi družba bila tako organizovana in bi vsak delal, zadostoval bi šesturni delovni čas na dan, da se preživi vsa družba. Tomaž Morus zametuje zlato in denar; v komunistiški državi dobi vsakdo živil, obleke, drva i. t. d. po potrebi, denarja ni treba nobenega. Posebno nasproten je Morus odvetnikom in politikom; v njegovi državi se vsak kaznuje s

smrtjo, kdor se peča s politiko, odvetnikov ni v njegovi družbi. Morov roman „Utopija“ je rodil mnogo podobnih državnih romanov. Imenujemo le: Campanella „Civitas solis“, Bacon „Atlantis“, Harrington, „Oceana“ in izmed novejših: Morelly „Basilijada (1753 l.) in Cabet „Potovanje v Ikarijo“ (voyage en Icarie) 1842 l.

Kot predhodniki znanstvenega socializma, ki se ne giblje več v utopistiških oblikah, so nastopili Francozi Morelly, Mably in Brissot de Warville. Glavna načela, ki jih označja Morelly v svoji knjigi „Code de la nature“ (1775), so: 1. Nič v družbi ne pripada komu izključno, razen onih predmetov, katere ravno uporablja, bodisi za svoje potrebe, svoje veselje ali svoje vsakdanje delo. 2. Vsak državlján pripada izključno državi in se vzdržuje na državne stroške. 3. Vsak državlján naj za svoj del prispeva v korist države po svojih močeh, svojih zmožnostih in svoji starosti. Enakih nazorov je Mably v svojem spisu „dvomi o naravnem in temeljnem družabnem redu“ (1768), kjer trdi, da lastninsko pravo nikakor ni potrebno, da se ohrani družba, kar nam pričata Šparta in paragvajska jezuitska država. Oster nasprotnik zasebne lastnine je Brissot de Warville (Sur la propriété et sur le vol. — O lastnini in o tatvini, izdal l. 1780) On razločuje med naravno in državljansko lastnino. Človeku pripada vse to, kar zahtevajo njegove prirojene potrebe (naravna lastnina), državljanska lastnina nima prave podlage, temveč temelji na

moči, ona je tatvina, ker jemlje revežem dobrine, da ne morejo zadovoljiti svojih potreb.

Dočim so zgoraj imenovani pisatelji izražali svoje socialistiške nazore le v spisih, je skušal Babeuf (sam se je nazival Gracchus Babeuf) socializem tudi praktično uveljavati. Njegovo delovanje pada v dobo francoske revolucije. Dočim je pa revolucija oznanjala zasebno lastnino za sveto in nedotakljivo, je Babeuf stremil za odpravo zasebne lastnine; ustanovil je družbo enakih (*société des égaux*) in je skušal politično enakost prenesti tudi na gospodarsko polje. V časopisu „*Tribun du peuple*“ in v „manifestu enakih“ je izšel načrt velike narodne družbe, v kateri bi se vršila vsa produkcija po gotovem načrtu in istotako vsa konsumpcija. Babeuf je skušal svoje nazore uveljaviti s silo, potem zarote, toda zarota je bila odkrita in prvi praktični komunist je pustil svojo glavo pod giljotino l. 1797. Ž njim pa so za dolgo let zaspale tudi socialistiške ideje na Francoskem. Napoleonove vojske so spravile vse druge težnje na dan.

a) Socializem na Francoskem in Angleškem.

Ustanovniki glavnih socialističkih šol na Francoskem v 19. stoletju so: St. Simon, Fourier, Louis Blanc in Proudhon.

Grof St. Simon (roj. 1760, u. 1825) je bil prvi, ki je na Francoskem položil temelj znanstvenemu socializmu. Glavni njegovi nauki, kateri so zapopadeni zlasti v njegovih knjigah „*Catechisme des industriels*“, 1823, „*Nouveau christianisme*“,

1825, so posebno tile: Ljudje so si popolnoma enaki; vse prednosti, ki jih ima kdo od rojstva, se morajo odstraniti; dedinsko pravo se mora odpraviti, da preneha neenakost v premoženju; delo, na katerem sloni vse bogastvo in ves napredek družbe in katero dandanes predstavlja najubožnejša in najštevilnejša vrsta ljudi, mora dobiti pristoječo mu oblast nad družbo. Na mesto buržoazije mora stopiti nova združba ljudij, v kateri se vsakemu odkaže delo po njegovih zmožnostih in vsaki zmožnosti plača po delu ali potrebah. Vsa verstva so se preživela; katoliško in protenstantsko krščanstvo oznanjuje sicer načeloma bratstvo vseh ljudij, toda v resnici ne obstoji bratstvo več: zato je treba ustanoviti ново vero, ki bo v duhu ljubezni zedinjevala vse človeštvo in je vodila k edinemu njegovemu namenu — k pozemski sreči.

St. Simon je imel veliko učencev in posnemovalcev (St. Simonisti), ki so njegove nauke razširjali in dalje razvijali. Vso človeštvo so hoteli organizovati po vzgledu katoliške hierarhije. Največji upliv sta dobila Bazard in Enfantin, čigar spisi so tudi izšli po njegovi smrti skupno z zbranimi spisi St. Simona (Oeuvres de Saint Simon et d' Enfantin, 1865).

Z Enfantinovo smrtjo (1832) tudi preneha nadaljni razvoj St. Simonove socijalistiške šole, njeni privrženici so se oklenili drugih smeri, zlasti pa praktičnih nasvetov Charlesa Fourierja (roj. 1772, u. 1837), čigar glavno delo je:

Traité de l'association domestique agricole (1822 l.). Fourierjeve ideje imajo zato velik pomen, ker so skušale socijalistiški program praktično uveljaviti. V vsakem človeku se nahaja neki nagon za kako delavnost, treba je samo naravne nagone ljudij za to uporabiti, da se organizuje družba. V današnji družbi moramo marsikaj storiti proti svoji volji, o poklicu ponajveč ne odločujemo sami, po Fourierju bi pa vsak koristil družbi, če bi sledil le svojemu nagonu. V ta namen si je Fourier v svoji globoki domišljiji izmislil tole organizacijo: Na vsako kvadratno miljo naj bi se sezidalo vojašnicam podobno poslopje (phalanx) za 300 rodbin, v katerem bi bile skupne obednice, pralnice, delavnice, čitalnice i. t. d. V falangi morajo biti zastopana vsa dela: poljedelstvo, razni obrti, znanost, umetnost. Vsa produkcija mora biti združena in ljudje bi ne smeli opravljati vedno istega dela, temveč prehajati od enega do drugega, ker bodo s tem v delu našli svojo srečo. Vsej falangi načeluje od večine voljeni poglavar — unarque (vicomte), dvanajsterim triarque (marquis) i. t. d. 2,985.984 falangam (kolikor bi jih imel ves svet) pa stoji na čelu omnjarque (Augustus) s sedežem v Carigradu. Čisti zaslužek v falangi se ima razdeliti tako, da pride $\frac{4}{12}$ na glavnico, $\frac{5}{12}$ pripade delu in $\frac{3}{12}$ nadarjenosti. Ker bo produkcija skupno organizovana, se bo v falangah donos pomnožil. Najvažnejši Fourierjev učenec Considérant je skušal falansterije praktično uresničiti v Texasu, toda poskus se je ponesrečil, ka-

kor tudi niso mogli uspevati drugi falansteriji, ki so se osnovali po Fourierjevih načelih.

Tretji vplivneji francoski socialista je Peter Jos. Proudhon (roj. 1809 v Besançonu, umrl 1865 v Parizu). On imenuje zasebno lastnino tatvino (qu' est ce que la propriété? La propriété c' est le vol), jemanje obresti je protinaravno dejanje, rop na človeški družbi, tisti, ki prejema obresti, ne da bi delal, je tat. Zato pa skuša Proudhon najti sredstvo, da bi mogel obresti odstraniti. V ta namen naj se ustanovi ljudska banka, ki bi malim obrtnikom in posebno delavcem posojevala brez obresti, in sicer bi ta banka izdajala liste, ki bi se ne glasili na denar, temveč na izdelke. V banko bi se prinesli izdelki (n. pr. črevljar izdelane črevlje), za to bi se dobili posebni listi, ki bi se lahko zamenjali za vsakovrstno blago. Poskus s tako banko se je izjalovil. V svojem glavnem delu „Zistem gospodarskih protislovij ali filozofija uboštva“ (Système des contradictions économiques ou la philosophie de la misère, 1846) prijema tedaj veljavno narodnogospodarsko vedo na najslabših mestih (teorija rente in vrednosti) in jej dokazuje protislovja v osnovnih njenih naukih. Tako pravi: Ali ni nerazrešljivo protislovje, če ima diamant, ki je pravzaprav le igrača, večkrat vrednost nad 100.000 frankov, dočim se dobi kruh in železo za majhen denar i t. d. Proudhon sploh smatra državo za nepotrebno in škodljivo; vse bi se moglo samo po sebi uravnavati, če bi ljudje med seboj osnovali tak promet, da bi vsak prejel toliko dobrin, ko-

likor odgovarja vrednosti njegovega gospodarskega dela in bi vsak enako veliko časa porabil za delo. Taka brezdržavna družba bi se imenovala anarhija. Proudhona zato tudi nazivljejo ustanovnika anarhizma, katerega program je označil Rus Bakunin s temi-le stavki: „Mi zame-tujemo postavodajo, vsako avtoriteto, vsak privilegirovani, patentovani, oficijalni in legalni upliv, tudi če bi nastal po splošni glasovalni pravici, v prepričanju, da je to le v korist vladajoči manjšini izkoriščevalcev in v škodo ogromni, zaslužnjeni večini“. Med anarhističke pisatelje spadajo tudi Maks Steiner, ruski knez Krapotkin (nihilist), zemljepisec Elisée Reclus in J. Most.

Louis Blanc (1811—1882) je ustanovil l. 1839 v Parizu časopis „Revue du progrès“, v katerem je prvokrat (l. 1841) zagledala luč sveta njegova razprava „Organizacija dela“ (Organisation du travail), o koji pravi po pravici Dühring, da njen mali obseg stoji v obratnem razmerju z vsebino njenih mislij. V tem spisu je Blanc pokazal pot, po kateri bi mogla današnja, na podlagi inndividuvalizma stoječa družba preiti v asocijacio bodočnosti. V današnji dobi proste konkurence se mnogo dela izvrši brez vsake koristi, veliki producent uničuje malega, največji kapitalist je država, ki naj po Blancu ustanavlja narodne delavnice in proizvaja sama, s čimur bi se zasebna industrija ubila. V ta namen naj država najame posojilo in napravi tovarne za vse industrijske stroke. V teh tovarnah (narodnih de-

lavnica) naj bi proizvajali delavci združno. Ves letni dobiček bi se razdelil v tri dele, en del bi pripadal članom zadruga, drugi del bi se porabil za starčke, bolnike, onemogle in one industrije, katere bi se nahajale v nevarnosti, tretji del pa bi bil namenjen za razširjevanje združnega obrata, da bi sčasoma lahko vsi delavci imeli prostora v njem. Združno načelo bi bilo: Delo po delovni zmožnosti, užitek po potrebah. Blanc je torej duševni oče produktivnih zadrug, ki v sedanjosti pridobivajo vedno več pristašev in od katerih nekateri pričakujejo miren preobrat sedanjega družbenega reda.

Med francoskimi socialističnimi pisatelji omenjamo še Cabeta, Pierre-Leroux, Consideranta in Blanqui.

Ves francoski socializem do zadnjih desetletij preteklega stoletja ima ~~več~~ ali manj revolucionarni značaj. Sicer pa tudi sedaj socialisti na Francoskem nimajo enotnega programa kakor nemška socialna demokracija, temveč se dele v več skupin, ki imajo vse po več svojih zastopnikov v parlamentu. Največjo skupino tvorijo Socialistes indépendants — neodvisni socialisti, ki nimajo nobenega določenega programa in se gibljejo med strogim komunizmom in zmernim državnim socializmom. Poleg njih imamo tudi manjše skupine s strogo začrtanim programom. Parti ouvrier révolutionnaire ali alemanisti so delavska stranka, — vsak ud mora pripadati kakemu delavskemu društvu — ki se ne meša rada v politiko in oznanjuje splošni štrajk kot sredstvo za

dosego socialistiške države, marksisti niso za splošni štrajk in teže najbolj po politični oblasti. blanquisti so pa izključni revolucionarji.

St. Simonov in Fourierjev vrstnik na Angleškem je bil Robert Owen (1771—1858), ki spada med največje človekoljube na svetu. Owen je čisto prepričan, da je značaj vsakega človeka produkt razmer, v katerih se nahaja, in produkt njegove vzgoje. On zahteva, da naj v človeški družbi vlada popolna enakost brez kakih razlik glede pravic, izobrazbe in imovine. Svoje nazore je skušal praktično uresničiti, ko je postal ravnatelj velike predilnice v Nju-Lanarku (New-Lanark na Škotskem), kjer so bili delavci do tedaj na najslabšem glasu. Takoj se je lotil z vso vnemo vzgoje teh zanemarjenih in zapuščenih delavcev. Najprej je hotel delavce zboljšati v нравnem oziru, kar se mu je z ljubeznjivim in premišljenim nastopanjem posrečilo; pohotnost in pijančevanje sta izginili. Tudi je z vso silo delal za gmotno zboljšanje svojega delavstva, preskrbel jim je primerna zdrava stanovanja, tudi v tovarni je skrbel za zdravstvene uredbe, dnevno delo se je skrajšalo na 10 ur, otrokom pred 10. letim ni bilo dovoljeno vstopati v tovarno. Pri tem je pa njegovo podjetje rapidno napredovalo, tako da je mogel vedno večje glavnice uporabiti za nove naprave v dosego večje produkcije in večjega blagostanja svojih delavcev. Po pravici so Owenu nadelo ime „socialnega reformatorja iz Nju-Lanarka.“ V sestavkih *a new view of society*, 1813—1816, je Owen kazal na usodne posledice,

katere ima za delavstvo razvoj industrije in pozivljaj delodajalce, naj posvete vsaj toliko pozornosti svojim delavcem, kakor svojim strojem in orodjem. Tehnične iznajdbe v dobi od 1792—1817 so po njegovem preračunu pač 12 krat povečale produktivno moč Angleške, toda stanja delavstva niso ne le zboljšale, temveč je še poslabšale, ker so vrgle ves dobiček podjetniku, delavca pa napravile za prostega slugo strojev. Da bi se te razmere zboljšale, je Owen zahteval ustanovitev družbenih središč (skupin) od 500—1500 duš, kjer bi se pod državnim vodstvom gojilo poljedelstvo in industrija, in sicer ne za promet, temveč za lastno porabo; z umnim vodstvom bi se dosegla največja produktivnost, delovni čas bi se zelo zmanjšal. Nekateri poskusi, ki so se napravili na podlagi teh Owenovih nauk, zlasti v Ameriki, so se izjalovili, vendar pa gre Owenu zasluga, da je na Angleškem vzbudil smisel za združno produkcijo, sprožil varstvo delavstva in največ pripomogel k temu, da se na Angleškem socializem ni družil s politično revolucijo, temveč se omejil na svojo moč (Trades Unions). Praktični program sedanjih angleških socialistov obsega poleg nekaterih političnih zahtev zlasti te-le točke: splošno volilno pravico, dnevščine parlamentarnih zastopnikov, letne parlamente, visoko obdačbo obrestnega in rentnega dohodka, zlasti pa omejevanje individualistiškega gospodarskega reda z razširjenjem javnih podjetij in zavodov (podržavljenje železnic, vodovode, javno razsvetljavo, javni promet i. t. d. naj prevzamejo

občine v svojo oskrb), ter razširjenje delavskega varstva (osemurno delo). Kakor se vidi, se angleški socializem znatno razlikuje od socializma na Nemškem in Avstrijskem.

c) Socializem na Nemškem in Avstrijskem.

(Znanstveni socializem.)

Kot predhodnika nemškega socializma, po katerem so stopile kmalu vse druge socialistične šole, v ozadje, smemo imenovati modroslovca Fichteja in Rodbertusa. Prvi pravi v svojem spisu „Der geschlossene Handelsstaat“ (l. 1800), da ni prva naloga države, ščititi obstoječe pravo, temveč najpoprej pripomoči vsakemu do njegove pravice; zato mora država energično poseči v življenje posameznikov, Rodbertus Jagetzow (1805—1875), po navadi imenovan le Rodbertus, zahteva od države, da uravna gospodarske razmere, ki so prišle v nered po sedanji gospodarski organizaciji, v kateri so dohodki in premoženje razdeljeni krivično. Zato je po Rodbertusu naloga države, da določi normalno dnevno delovno dobo in normalno mezdo, da ceno dobrin določi po delu, ki je bilo potrebno za dobrino, da ustanovi delovni denar za delavce in napravi skladišča, v katerih bi se delovni denar zamenjaval z dobrinami. Tako bi sčasoma izginila zasebna lastnina glede zemljišča in produkcijskih sredstev.

Pravi ustanovnik moderne socialne demokracije je pa Karol Marx, ki se je rodil l. 1818 v Trierju. Oče mu je bil odvetnik židovskega pokoljenja. Po končanih pravniških naukih

je postal urednik radikalno-političnega lista „Rheinischer Courier“. Ko je bilo izdajanje lista od vlade prepovedano, se je preselil v Pariz, kjer je z Arnoldom Rugejem izdal „Deutsch-französische Jahrbücher“, in s Heinejem „Vorwärts“. L. 1844 iz Francoske izgnan se je zatekel v Belgijo, kjer je s svojim prijateljem Friderikom Engelsom priredil „komunistiški manifest“, iz Belgije je zopet moral bežati na Nemško, odtod pa l. 1849 na Angleško, kjer je živel do svoje smrti (1883) in se pečal poglavito z gospodarskimi študijami. Glavno njegovo delo je „Kapital, Kritik der politischen Ökonomie“. Marx sam je izdal le prvi del, ki govori o produkciji glavnice (l. 1867), nadaljevanje tega dela je po Marxovi smrti izdal njegov prijatelj Engels.

Načela, ki jih je Marx razvijal v svojih spisih, so ta-le: Vsaka vrednost izhaja iz dela. Glavnica nastaja le iz neplačanega dela, ker podjetnik zbira glavnico le na ta način, da ves produkt obdrži za-se, delavcu pa da le toliko plače, da more živeti. Ko bi delavec prejel v mezdi le svoje delo, mogel bi delati le gotovo število ur na dan. Toda to bi ne zadostovalo, da bi mogel kapitalist, t. j. lastnik produkcijskih sredstev, prejeti kak dobiček. Zato mora delavec zaslužiti s svojim delom nekaj več, kakor mu je za življenje potrebno. To ostane kapitalistu kot nadvrednost, katero zopet uporablja za produkcijo, s katero dela nove nadvrednosti, prejema nove dobičke. Podjetniku je na tem, da plača kolikor možno malo mezde in podaljša delovne ure, da

prejme več nadvrednosti. Pa tudi tedaj, če bi delavcu pripadla ta nadvrednost, bi se v sedanjih razmerah ne mogel napraviti red na svetu, kajti dandanes se proizvaja brez načrta, v produkciji vlada anarhija; zato nastopajo krize, ki na eni strani uničujejo vedno več manjih podjetnikov, na drugi strani pa množe število brezposelnih delavcev, takozvano industrijsko nadomestno (rezervno) armado, s katerimi raste ponudba po delu in pada mezda. Zato pa mora na mesto sedanjega kapitalističnega načina proizvodnje stopiti družbena, po načrtu se vršeca organizacija produkcije, ki vsakemu dodeljuje po potrebi. Producerska sredstva se morajo torej posplošiti, da bo edini in pravi lastnik vedno le tisti, ki je napravil dobrino, to je delavec. Sedanja kapitalistična družba je dospela do točke, kateri sledi pogin, in na razvalinah te kapitalistične družbe zraste sama od sebe nova komunistična družba brez zasebne lastnine, kajti kapitalizem si sam žaga vejo, na kateri sedi. Število proletarcev se vedno bolj množi, s tem se manjša zmožnost za kupovanje, konkurenca je vedno huja, da se slednjič morajo koncentrovati vsi delavci le v maloštevilnih preostalih velikih industrijah, katerih se bodo prav lahko iznebili revolucijskim potom, na kar sledi komunizem.

Engels, ki je po smrti Marxovi prevzel duševno vodstvo nemške socialne demokracije, je opisani gospodarski razvoj, kakor si ga je načrtal Marx v svojih spisih, zložil v sledeče krepke stavke:

I. Srednjeveška družba: Mala posamezna produkcija. Produkcijska sredstva prirejena za posamezno porabo, zato primitivno neokretna; malenkostna, s pritlikavim učinkom. Produkcija za neposredno uporabo bodisi producenta samega ali njegovega fevdalnega gospodarja. Le tam, kjer nad to uporabo kaj preostane, gre ta preostanek na prodaj in se zamenjava: blagovna produkcija torej šele v nastavku; toda že tedaj ima v sebi, v kali, anarhijo v družbeni produkciji.

II. Kapitalistiška revolucija: Preobrat v industriji najprej s pomočjo proste kooperacije in manufakture. Osredotočenje doslej raztresenih produkcijskih sredstev v velikih delavnicah, in s tem njihova izprememba v družbena produkcijska sredstva iz produkcijskih sredstev posameznika, kar pa v splošnem ne upliva na obliko izmenjave. Stare oblike prisvajanja obstoje še. Pojavi se kapitalist: kot lastnik produkcijskih sredstev si prisvaja tudi produkte in jih izpreminja v blago. Produkcija je postala družbeno dejanje; izmenjava in prisvajanje pa ostaneta individuvalni dejanji, dejanji posameznikov: družbeni produkt si prisvaja posamezni kapitalist. Temeljno protislovje, iz katerega nastajajo vsa protislovja, v katerih se giblje današnja družba in katere posebno očitno kaže velika industrija.

A. Producent se loči od produkcijskih sredstev. Delavec je obsojen na dosmrtno mezdno delo, nasprotje med proletarijatom in buržoazijo.

B. Pojavljajo se vedno bolj in vedno očitneje zakoni, ki vladajo nad blagovno produkcijo. Nebrzdani konkurenčni boj. Protislovje družbene organizacije v posamezni tovarni in družbene anarhije v vesoljni produkciji.

C. Na eni strani izpopolnjevanje strojev, ki so vsled konkurence postali neobhodno potrebni za vsakega tovarnarja, kar pomeni vedno več brezposelnih delavcev: industrijska rezervna armada. — Na drugi strani neomejeno razširjevanje produkcije, tudi prisilni zakon konkurence za vsakega tovarnarja. — Od obeh strani nezaslišan razvoj produktivnih sil, presežek ponudbe nad vpraševanjem, nadprodukcija, prenapolnjeni trg, desetletne krize, pogrešni krogotok: tu preobilica produkcijskih sredstev in produktov — tam preobilica delavcev brez posla in eksistenčnih sredstev; toda ta dva dvigatelja produkcije in družbenega blagostanja se ne moreta združiti, ker kapitalistiška oblika produkcije prepoveduje produktivnim silam delati, produktom, krožiti, k večjemu če se izpremene poprej v glavnico; kar pa ravno preprečuje njihova preobilica sama. Protislovje se je povečalo do nezmiselnosti. Način produkcije se upira obliki izmenjave. Buržoaziji je dokazano, da je nezmožna voditi dalje svoje družbene produktivne sile.

D. Delno priznanje družbenega značaja produktivnih sil, do katerega so bili prisiljeni kapitalisti sami. Velike produkcijske in prometne organizme si prisvoje najprej delniške družbe,

potem države. Buržoazija se izkaže kot nepotreben razred; vse njihove družbene funkcije izvršujejo sedaj plačani nameščenci.

III. Proletarska revolucija, protislovja se razvzljajo: proletarijat se polasti javne oblasti in izpremeni s to oblastjo družbena produkcijska sredstva, ki so se izmaknila iz rok buržoazije, v javno lastnino. S tem činom vzame produkcijskim sredstvom njihov dosedANJI kapitalistiški značaj in omogoči njihov družbeni značaj, da se uveljavi. Sedaj je mogoča družbena produkcija po v naprej določenem načrtu. Razvoj produkcije onemogočuje nadaljni obstoj raznih družbenih razredov. Kakor izginja anarhija družbene produkcije, v isti meri uspava vedno trdneje državna avtoriteta. Ljudje, slednjič gospodarji svojega lastnega načina združevanja, postanejo s tem obenem gospodarji narave, samosvoji gospodarji — prosti.

Izvesti to svet osvobojajoče delo je zgodovinski poklic modernega proletarijata. Premotriti zgodovinske pogoje in s tem naravo samo tega prevrata in tako pojasniti danes tlačenemu razredu pogoje in naravo njegovega dela, h kateremu je pozvano, je naloga teoretiškega izraza proletarskega gibanja, znana s tvenega socializma.

Za razširjenje socialno-demokratskih nauk na Nemškem si je pridobil največ zaslug Ferdinand Lasalle (1825—1864), ki je sicer šele dve leti pred svojo smrtjo pričel s svojim intenzivnim socialističnim delovanjem, toda storil je toliko za socialno demokracijo, da je umevno, če pravi dr. Krek v svojem „Socializmu“: „Ne rečemo

preveč, če pravimo, da brez Lassalla bi sploh socialne demokracije ne bilo. Teorija je pač Marxova, a to teorijo je najbolj razširjal nadarjeni Lassalle. S svojo zgovornostjo je vnel ljudstvo zanjo, na tisoče jih je pridobil s svojo agitacijo. V teku dveh let je izdal mnogo ponajveč agitatorskih socialističkih spisov, med katerimi je posebno omeniti: „Arbeiterlesebuch“ in „Herr Bastiat Schultze, der ökonomische Julian oder Arbeit und Capital“ (1864). V tem spisu se je Lassalle obračal zlasti proti takozvani manchesterski šoli. (Manchestrovci se imenujejo bolj prezirljivo tisti narodni gospodarji, ki se najtesneje drže fiziokratskega nauka: „laissez faire, laissez passer“ in zanikujejo vsak etični moment v narodnem gospodarstvu ali narodno-gospodarski vedi. Okoli l. 1840 se je osnovala na Angleškem z glavnim sedežem v Manchestru družba, ki si je stavila za svojo nalogo razširjati na Angleškem in v inozemstvu nauk o prosti trgovini po fiziokratskih načelih; odtod ime manchesterstvo, manchesterska šola i. t. d.)

Lassalle se je oprijel Ricardovega nauka o mezdnem zakonu, po katerem delavec prejme le toliko mezde, kolikor je potrebno, da se vzdrži, ter imenuje ta zakon železni zakon o mezdi; delavec si na ta način ne more nabrati nobene glavnice, on ne more postati podjetnik. Edina rešitev je mogoča v produktivnih zadrugah (Produktivassoziationen), če se delavci združijo za proizvodnjo in tako postanejo sami podjetniki. Glavnico za to jim naj da država; zato zahteva

Lassalle, da dá pruska država 300 milijonov mark za delavce, s čimur bi se moglo združiti 400.000 delavcev, ki bi dobivali mezdo, kakor običajno; poleg tega bi se pa še dobiček razdelil med delavce. Z obrestimi te glavnice bi se zopet moglo na leto združiti 20.000 novih delavcev, da bi bili slednjič vsi delavci združeni v produktivne zadruge. Država sicer ni dala zahtevanih stotisočakov, vendar se je po tem načrtu napravilo marsikaj poskusov, ki so se deloma obnesli.

L. 1863 je Lassalle ustanovil „splošno nemško delavsko društvo“ (Allgemeiner deutscher Arbeiter - Verein), ki se je nagloma zelo razširilo. S tem društvom, ki je skušalo mirnim in postavnim potom pridobiti splošno, enako in neposredno volilno pravico, so se ločila meščansko-individuvalistiške stranke od socialne demokracije. Ko je Lassalle 31. avgusta 1864 umrl, je štelo njegovo društvo 4610 članov, poleg tega pa mnogo privržencev v raznih slojih prebivalstva; toda kmalu so se ti pristaši oklenili druge delavske stranke, ki si je izbrala za svoj program Engelsov in Marxov „komunistički manifest“, to je l. 1864 ustanovljene „mednarodne delavske zveze“ („Internationale Arbeiterassoziation“).

Ta „komunistički manifest“ je imel ogromen pomen za razširjajočo se socialno demokracijo. S ponosom piše Engels v predgovoru k novi izdaji l. 1890: „Proletarci vseh dežel, združite se! Le malo glasov se je odzvalo, ko smo zaklicali te besede v svet pred 42 leti, na predvečer prve

pariške revolucije, ko je proletarijat prvikrat nastopil z lastnimi zahtevami. Toda 28. septembra 1864 so se združili proletarci skoro vseh zapadnih dežel v „Mednarodni delavski zvezi“ slavnega spomina. Internacionala sama je sicer živela le devet let. Da pa od nje ustanovljena večna zaveza proletarcev še živi, krepkejše živi, nego kdaj poprej, zato ni boljše priče nego je današnji dan. Kajti danes, ko pišem te vrste, pogleduje evropski in ameriški proletarijat svoje mobilizovane vojne sile, mobilizovane kot ena armada, pod enim praporom in za eden najbližji cilj . . .“

Ta manifest obsega v bistvu vse Marxovo naziranje o razvoju evropske družbe. Zgodovina vse dosedanje družbe je zgodovina razrednih bojev. Svobodni človek in suženj, patricij in plebejec, fevdalni gospod in tlačan, cehovski mojster in pomočnik, skratka, zatiralci in zatiranci so si stali v večnem nasprotju, vodili brez prestanka zdaj prikrit, zdaj očit boj, ki je vselej končal z revolucionarno preobrazbo vse družbe ali pa s skupnim propadom bojujočih se razredov. Iz razvaline fevdalne družbe vzrasla moderna meščanska družba razrednih nasprotij ni odpravila: le nove razrede, nove pogoje zatiranja, nove bojne oblike je posadila na mesto starih. Toda sedanja meščanska doba se odlikuje po tem, da je razredna nasprotja zenostavila. Vsa družba se čez dalje bolj cepi v dva velika sovražna si tabora, v dva velika nasprotujoča si razreda: v buržoazijo in proletarijat. Meščanstvo vedno bolj odpravlja razdrobljenost produkcijskih sredstev, posesti in

prebivalstva. Prebivalstvo je nakopičilo v mestih, produkcijska sredstva centralizira in posest koncentrira v rokah malo ljudi. Toda meščanske razmere so pretesne za bogastvo, ki je proizvajajo. Nastajajo redne gospodarske krize, katere premaguje meščanstvo deloma z uničenjem velike množine produkcijskih sil, deloma z osvojevanjem novih in s temeljitejšim izkoriščevanjem starih trgov, s čimur pripravlja še hujše in še večje krize in zmanjšuje sredstva za njih omejitev. Orožje, s katerim je meščanstvo porazilo fevdalizem, se obrača sedaj proti meščanstvu samemu. In meščanstvo ni le skovalo orožja v svojo lastno pogubo, rodilo je namreč tudi moštvo, ki bo sukalo to orožje — moderno delavstvo, proletarijat. Proletarijat se pomika preko različnih razvojnih stopenj. Njegov boj proti buržoaziji se začneja hkrati z njegovo eksistenco. Izpočetka se bojujejo posamezni delavci cele stroke v enem kraju proti posameznemu meščanu, ki jih naravnost izkorišča. Spori med delavcem in buržoazijcem dobivajo vedno bolj značaj razrednih sporov. Delavci se začenjajo združevati proti meščanstvu zaradi delavske mezde, snujejo trajne asocijacije, da se pripravljajo na odpor. Organizacija proletarcev postaja vedno krepkejša, trdnejša, mogočnejša. Vsled industrijskega napredka propada velik del vladajočega razreda v proletarijat in mu s tem privaja veliko maso izobraževalnih življev. Industrijski napredek, kateremu načeluje brez volje in brez odporne sile buržoazija, postavlja namesto osamljenja delavcev po konkurenci, njih revolu-

cijonarno združevanje. Z razvojem veleindustrije zmanjkuje buržoaziji pod nogami podlaga, na kateri proizvaja in si prisvaja produkte. Sama si producira lastnega grobarja. Nje propad in zmaga proletarijata sta neizogibna. Komunistična revolucija pomedu kar najradikalnejše z izročenimi lastninskimi razmerami. Proletariat uporabi svojo politično moč, da izvije meščanstvu polagoma ves kapital, da osredotoči vsa proizvodna sredstva v rokah države, t. j. kot vladajoči razred organizovanega proletarijata in da čim hitreje pomnoži maso proizvodnih sil, zato poseže izpočetka despotsko v lastninsko pravo in v meščanske produkcijske razmere. Čim izginejo tekom razvoja razredna nasprotja in je osredotočena vsa produkcija v rokah združenih individuvov, izgubi javna oblast svoj politični značaj. Namesto stare meščanske družbe s svojimi razredi in razrednimi nasprotji nastopi asocijacija, v kateri je svobodni razvoj vsakega pogoj svobodnemu razvoju vseh. (Glej: Komunistični manifest, izdala založba časopisa „Naprej!“ 1908)

Glavna načela „komunističkega manifesta“ je sprejela l. 1869 ustanovljena „socialno-demokratska delavska stranka“ v svoj program na shodu v Eisenachu (takozvani eisenški program, 1869).

Na shodu v Gothi (1875) so se združili Lassallejanci in Marxist; zato so se pa Lassallove ideje prevzele v gotski program. Toda socialno-demokratski nauk se je vedno bolj razvijal

v smislu Marxovih in Engelsovih nazorov in se končno ustanovil v erfurtskem programu (1891), ki je še sedaj merodajen za socialno demokracijo. Erfurtski program v kratkem ponavlja načela „komunističkega manifesta“, na kojih podlagi zahteva nemška socialno-demokratska stranka pred vsem :

1. Uvede naj se splošna, neposredna in tajna volilna in glasovalna pravica za vse državljane obojega spola, počenši od 20. leta za vse volitve in glasovanja. Uvedi se proporcijski volilni red, in dokler se ne uvede, naj se po vsakem ljudskem štetju po zakonu na novo razdele volilni okraji. Volitve in glasovanja naj se vrše ob dnevih zakonitega počitka. Poslanci naj dobivajo dnevščine (dijete). Volilna pravica se ne sme omejevati, razen če državljan izgubi samostojnost.

2. Zakonodajstvo bodi neposredno in se vrši po pravu predlaganja in odklonitve. Ljudstvo mora dobiti pravico vladanja nad samim seboj in samoupravo v državi, deželi in občini. Gospodsko voli ljudstvo; ta je ljudstvu odgovorna in mu jamči. Vsako leto se ima dovoljevati pobiranje davkov.

3. Ljudstvo se vzdigaj za splošno brambo. Ljudska bramba nastopi namesto stalnih armad. Vsi mednarodni spori se naj poravnavajo po razsodiščih.

4. Odstranijo naj se vsi zakoni, ki omejujejo svobodo, združevalno in zborovalno pravo.

5. Odstranijo naj se vsi zakoni, ki podrejajo ženo možu v javnem ali zasebnopravnem oziru.

6. Religija se proglasi za zasebno reč. Vsi izdatki za cerkvene namene se odpravijo. Cerkvene in verske družbe se proglase za zasebne družbe, ki popolnoma samostojno opravljajo svoje posle.

7. Šola bodi posvetna. Javne šole mora vsak obiskovati. Pouk je brezplačen, tako tudi učna sredstva in vzdrževanje v javnih ljudskih šolah in višjih učiliščih za tiste učence in učenke, ki so po svojih zmožnostih sposobni za nadaljno izobrazbo.

8. Sodi se zastonj; pravni svetovalec bodi brezplačen. Sodijo naj od ljudstva izvoljeni sodniki. Po nedolžnem obtoženi, zaprti in obsojeni naj dobe odškodnino. Smrtna kazen naj se odpravi.

9. Zdravljenje, pomoč pri porodih in zdravila naj bodo brezplačna, tako tudi pokopavanje.

10. Uvedi se stopnjevani dohodninski davek iz dohodkov in premoženja v toliki višini, da se lahko plačujejo vsi javni izdatki. Vsak je sam dolžan oceniti svoje dohodke in svojo last. Uvedi se stopnjevani dedščinski davek po višini dedščine in po kolenu sorodstva. Odstranijo naj se vsi posredni (indirektni) davki, carine in druge gospodarske naredbe, ki podrejajo koristi splošnosti koristim vladajoče manjšine.

Za delavsko varstvo tirja nemška socialna demokracija najprej:

1. Uspešno narodno in mednarodno zakonodajstvo za delavsko varstvo na tej-le podlagi:

a) Ustanovi se normalni delavnik največ osem ur.

b) Otrokom se prepove delo pred 14. letom.

c) Prepove se ponočno delo; izvzete naj bodo samo tiste obrtne stroke, ki zahtevajo ponočno delo po svoji naravi ali iz tehniških razlogov ali pa iz razlogov za splošno blaginjo.

č) Vsak delavec naj ima vsak teden vsaj 36 ur nepretrganega počitka.

d) Prepovedano je dajati mezdo v živilih (truck - zistem).

2. Vsa obrtna podjetja naj bodo pod nadzorstvom. Delavske razmere delavcev naj preiskujejo in urejajo po mestih in na deželi državni delavski urad, okrajni delavski urad in delavske zbornice. Za obrtno higijeno se mora temeljito skrbeti.

3. Poljedelski delavci in posli naj bodo pravneno enaki s tovarniškimi delavci; poselski redi naj se odpravijo.

4. Zagotovi naj se združno (koalicijsko) pravo.

5. Država naj vzame delavsko zavarovanje v svojo upravo; uplivno naj sodelujejo delavci pri upravi.

Na temelju tega programa se je osnovala enotna nemška socijalna demokracija.

Dne 30. in 31. decembra 1888 in 1. januarja 1889 se je vršil v Hainfeldu prvi shod **avstrijske socijalne demokracije**, na katerem so bili poleg Nemcev zastopani tudi Poljaki, Čehi in Slovenci. Na tem shodu se je sklenil na temelju

Marxovih načel skupni program, ki se bistveno sklada z erfurtskim programom. Hainfeldski shod je rodil enotno avstrijsko socialno-demokratsko stranko, ki je organizovana po narodnostih; zato govorimo o nemški, poljski, češki, jugoslovanski i. t. d. socialni demokraciji.

Marx-Engelsovi nazori dandanes niso več splošno veljavni v socialni demokraciji. Med socialnimi demokrati samimi vedno bolj narašča takozvana Bernsteinova struja. Edvard Bernstein je nastopil proti samemu bistvu Marxovih nauk. On se upira Marxovemu materijalističnemu zgodovinskemu naziranju, po katerem so gospodarske razmere tista podlaga, na kateri se razlaga vsebina človeškega mišljenja in čutenja in sploh človeška zgodovina, češ, da na človeško zgodovino poleg gospodarskih momentov odločilno uplivajo tudi krajevne in narodne posebnosti, politične, verske in nravnostne zadeve, in da vsa dejstva spričujejo, da ljudje znajo vedno bolj sami voditi gospodarski razvoj. Tudi Marxove nazore o vrednosti in nadvrednosti pobija Bernstein, vendar je pa kljub temu prepričan, da se gospodarski razvoj približuje socializmu. „Mi stojimo v najnaprednejših deželah na predvečerju če ne „diktature“, pa vsaj prav merodajnega upliva delavskega razreda ozir. strank, ki ga zastopajo.“

6. *Socijalna reforma.*

Socijalizem skuša moderno socijalno vprašanje rešiti na radikalen način, z odpravo zasebne lastnine, socijalno reformne stranke pa skušajo to doseči na podlagi sedanjega gospodarskega reda, one hočejo ustvariti temelj za socijalni red, ki bo stal v soglasju s produkcijskimi in prometnimi razmerami sedanjosti in upravičenimi potrebami posameznih družbenih slojev; one stoje nekako v sredi med strogo individuvalistiško šolo (klasično gospodarsko šolo) in med socijalizmom. Vender se pa tudi te stranke ločijo zlasti v tri smeri: v liberalno, konservativno in cerkveno.

a) *Liberalna socijalna reforma.*

Znanstveni vodja liberalne smeri socijalne reforme je nemški nacionalni ekonom L. Brentano. Obrtna svoboda in pravna enakost vseh ljudi sta temelj, na katerem se more vršiti ves kulturni napredek in se morejo kolikor najbolj razviti vse zmožnosti posameznika. Toda z odpravo starega, na cehovstvu slonečega obrtnega reda se niso odpravile neenakosti, kakor je bil namen novih obrtnih postav, temveč se je prepad med stanovi še poglobil, gospodarsko močnejši individui izkoriščajo gospodarsko slabeje in jim zapirajo pot do kulturnega napredka. Temu izkoriščanju se mora napraviti konec in sicer, kolikor možno, s prostimi organizacijami individuvov, in le tedaj, če bi se te izkazale pre-

slabotne, z državno silo. Gospodarsko slaběji individui se morajo usposobiti, da morejo obstati v boju za gospodarske koristi z močnejšimi.

b) Konservativna socialna reforma.

(Državni socialisti.)

Državni socialisti uče, da je država največji socialni organizem, kateri ima pravico gospodarsko-družbene razmere voditi tako, da se morejo razvijati v interesu naroda in napredka. Posebno državi pripada naloga, da omeji moč denarnega kapitala in zato tudi sama vzame v roke zasebne podjetbe n. pr. glede prometa, bank, rudokopov i. t. d., ako je to na korist splošnosti.

Oče državnega socializma je Rodbertus, važnejši zastopniki te smeri so Nemci Wagener, Adolf Wagner, Rudolf Meyer in R. Todt.

c) Krščanska socialna reforma.

Krščanska socialna znanost oznanja večne resnice, ki vodijo človeški rod kot naravni, nad vsem pozitivnim pravom stoječi, na božji volji temelječi zakon. Ta naravni zakon pravi, da je človek družbeno bitje, da brez oblasti ni družbe, da je nemogoče, da bi bili v družbi vsi ljudje enaki. Zato je nujno, da priznava vsak družbenik potrebno razliko med posameznimi člani. Samo v eni točki so vsi ljudje že po naravi enaki, to je glede nadnatornega namena, namreč njihovega večnega izveličanja. Gospod vsega stvarstva je večni Bog. Božji um obsega ves red, po katerem

morejo stvari doseči svoj smoter. Ta red v božjem umu se imenuje večni zakon. Večni božji zakon se javlja v človeškem umu kot naravni zakon, ki se v podrobnosti določa kot pozitivni zakon (božji, cerkveni, državni). Človek ima mnogo naravnih pravic brez ozira na državo. Take pravice so pravica do bivanja ali eksistenčno pravo; s pravico do bivanja je združena tudi pravica, da si sme človek pridobivati stvari v last, dalje sme človek po naravi sklepati pogodbe z drugimi in se ž njimi vezati v razne družbe, izpolnovati versko-nravne dolžnosti, naravno pravo daje starišem pravico vzgojevati svoje otroke i. t. d.

Prva naravna družba je rodbina. Če se hoče doseči smoter, ki ga ima namen za ohranjenje človeškega rodu, morata mož in žena živeti v skupni družbi, morata biti v zakonu. Iz rodbine se razvije narod, ki je naravna družba, kakor človeštvo, rodbina in država. Vsi izviramo od enega od Boga ustvarjenega para, in je potem-takem vse človeštvo ena rodbina, ki mora živeti med seboj v ljubezni in vzajemnosti. Državo ustanavlja Bog, ki je dal človeku tako naravo, da ga sili v državo, ker brez nje ne more dosegati svojega namena. Med državne člane ne spadajo neposredno posamezniki, marveč naravni organizmi: rodbine, narodi in stanovi; poleg njih pa tudi manjši državni organizmi: občine in dežele. Smoter državi je splošno, javno, časno blagostanje državnih udov, država mora skrbeti, da imajo njeni člani priložnost časno se osrečiti, to

se pravi, dobiti zadostno množino vsega, česar potrebujejo za svoje telesno in duševno ohranjenje in izpopolnjenje. V dosego svojega smotra mora država predvsem priznavati, braniti in čuvati pravice svojih članov. Vse njeno zakonodajstvo mora izhajati iz naravnega prava. V drugi vrsti mora država dejansko pomagati svojim članom pri dosegi njihovega blagostanja. Država mora posegati tudi v gospodarsko življenje svojih članov. Posegati mora v lastninsko pravico in jo pravično omejiti, skrbeti mora, da se goji duh solidarnosti, duh zadružništva v gospodarskem življenju, pomagati mora na noge razpadlim stanovskim organizmom i.t.d. V osebne zadeve naravnost se pa ne sme vtikati. (Glej: Krek, Socijalizem).

V današnji družbi se nahaja brezmejno bede in nadlog, to pa zato, ker je izginil iz sveta duh ljubezni do bližnjega, skrbi in varstva za ubožce in stopil na njegovo mesto duh sebičnosti; zato je pa predvsem potreba, da se prerodi notranje življenje človeštva, da zopet zavladajo v javnem življenju oni nauki, katere je Bog sam izročil človeštvu po svoji nezmotljivi cerkvi.

Prvi katoliški krščansko - socialni program je sestavil mogunški škof Viljem Emanuel Ketteler* (roj. 1811, umrl 1877). On spoznava bedni položaj modernega delavstva,

*) Znameniteji njegovi deli sta: Die grossen socialen Fragen der Gegenwart, Die Arbeiterfrage und das Christenthum.

toda le krščanstvo more zopet rešiti uboge ljudi nove sužnosti. Sredstev ima mnogo, toda krščanstva sredstva so npravna in ne materijalna. Prav je ustanavljati zadruga v socialno pomoč, a zadruga brez krščanskega duha ne morejo biti trajne. Nekaj krščanskih pripomočkov za delavski stan: Cerkev ustanavlja in vodi zavode za one-mogle delavce, krščanstvo daje v krščanskem zakonu in krščanski rodbini mnogo npravnih sil delavskemu stanu, ono daje delavcu v svojih naukih pravo omiko, krščanstvo ima neusahljiv vir socialnih sil, krščanstvo snuje rokodelska društva in društva rokodelskih pomočnikov, ono podpira tudi produktivne zadruga.

Ketteler je izdal l. 1873 delo: Katoličani v nemški državi. Načrt politiškega programa. V tem programu, ki naj bi bil vodilo za ustanavljajočo se katoliško politiško stranko, obravnava vsa javna vprašanja, smatra med drugim za nujno potrebno organizacijo delavskega stanu, zahteva zakonito delavsko dobo in nedeljski počitek, uvedbo obrtnih nadzornikov i. t. d. On je pripravil podlago nemškemu zakonu o delavskem varstvu. Kettelerjeve ideje so se razširile po vseh modernih državah. V to so mnogo pripomogle okrožnice „socialnega“ papeža Leona XIII. V Avstriji (ustanovnik baron Vogelsang) ima primeroma najbolj razvito organizacijo krščanski socializem v slovenskih pokrajinah.

Krščanski socializem skuša svoje ideje dejansko uresničiti tudi s krščansko strokovno organizacijo. O binkošti leta 1899 so imela

nemška krščanska strokovna društva v Mogunciji svoj prvi shod. Že tedaj je bilo na shodu zastopanih čez 100.000 delavcev različnih društev iz vse Nemčije. Od tedaj se vedno snujejo nova strokovna društva na krščansko-socijalni podlagi ne samo na Nemškem, temveč tudi v Avstriji in posebej še pri nas na Slovenskem. Ta društva obsegajo delavce najrazličnejih strok, zlasti pa štejejo rudarska in železničarska društva prav veliko število udov. Na Slovenskem si je pridobil največ zaslug za krščansko socijalno organizacijo ljubljanski semeniški profesor dr. Janez Krek.

Poleg katoliškega krščanskega socijalizma moramo omeniti še protestantski krščanski socijalizem, za čigar ustanovnika smemo šteti berlinskega dvornega pridigarja Stöckerja, ki je l. 1878 ustanovil posebno krščansko-socijalno delavsko stranko.

7. Druge moderne narodno-gospodarske šole.

a) Zgodovinsko-etična šola. Njeni glavni zastopniki Bruno Hildebrand, Karol Knies, Viljem Roscher in Gustav Schmoller uče, da družbeno gospodarstvo, ki se nam kaže v posameznih dobah, vedno odgovarja dotični dobi. Zato je napačno misliti, da bi bile za vse čase in vse narode umestne iste naprave. Naloge, ki jih ima država v svrhu blagostanja državljanov, so v različnih dobah različne. Gospodarska znanost se nima pečati le z materialnim bogastvom in z izmenjavo dobrin in dajatev, slonečo na sebičnem nagonu ljudstva, temveč

ima obsegati splošni socijalni red in organizacijo narodno-gospodarskega življenja, pri čemur se mora tudi upoštevati etični moment.

b) Dunajska (psihološka) šola (Karol Menger, Böhm-Bawerk, Wieser, Philippovich) smatra za glavno nalogo nacionalne ekonomije, da analizuje zamotane gospodarske pojave. Zato si je pridobila ta šola velikih zaslug za razlago marsikaterih gospodarskih pojavov (glavnica, dohodek, vrednost).

c) Agrarni socijalisti hočejo, da preide zemlja v skupno last; zemljiška renta naj pripada državi. Najbolj znan agrarni socijalist je Amerikanec Henry George (u. l. 1897) po svojem delu „Progress and Poverty“ (napredek in uboštvo).

Slednjič nam je omeniti še nekatere slovenske narodno-gospodarske pisatelje. Med Rusi se odlikujejo: Stepanov, Butovski, Galov, in med novejšimi: Bezobrazov, Antonovič. Vreden (Kurs političeskoj ekonomii, 1880), Georgievskij, Ivanjukov (Političeskaja ekonomija), Kosovski, Hodski, Morev, Ščeglov in zlasti A. A. Isaev (Načala političeskoj ekonomii, 2. izd. 1895); med Poljaki: Strojnowski, Skarbek, in sedanji guverner avstro-ogrske banke, Leon Bilinski; med Čehi Kaizl in Bráf; med Srbi Vuić, čigar knjiga „Načela narodne ekonomije“ (v 3 delih, izdanih leta 1895, in 1898) spada po našem mnenju med najtemeljiteje narodno-gospodarske spise moderne dobe; in med Hrvati Lorković, Vrbanić in Milobar (Izabrana poglavlja iz narodnoga gospodar-

stva, 2 zvezka, 1902 in 1903). Slovenci do sedaj še nismo imeli zistematičnega dela o narodnem gospodarstvu, pač pa sta zlasti „Narodno-gospodarski Vestnik“, „Trgovski Vestnik“ in „Pravnik“ prinesli tudi več člankov o teoretični nacijski ekonomiji, ponajveč iz peresa dr. Žmavca in dr. Kukovca. Poslednji je preložil tudi na slovenski jezik Blockovo knjižico „Petit manuel d' économie pratique“, ki je namenjena za ljudske šole.

Stvarno kazalo.

A

- Akcept 149
akceptant 149
akordna mezda (Akkordlohn) 207
akordno delo (od kosa) (Akkordarbeit) 27
aktivna trgovina (Aktivhandel) 175
alemanisti 267
amortizacija (razdolžba) (Amortisation) 165
anarhija (Anarchie) 266
anarhizem (Anarchismus) 266
aranžma borzni (Börsenarrangement) 171
arbitraža (Arbitrage) 161
asignat 147
avtonomna (splošna) tarifa 181
ažijo (Agio) 146

B

- Bančni papirnati denar (Bankpapiergeld) 145
banka 116
 kreditna (Kreditbank) 42
 depozitna (Depositenbank) 119

- banka giro in čekovna 119
 - eskomptna (Eskomptbank) 119
 - trgovinska (Handelsbank) 119
 - obratna (Gewerbebank) 119
 - agrarna osebno kreditna 119
 - zemljiško osebno kreditna 119
 - hipotečna (Hypothekenbank) 119
 - rentna (Rentenbank) 119
 - stavbna (Baubank) 119
 - efektna (Effektenbank) 119
 - ustanovitvena (Gründungsbank) 119
 - emisijška (Emissionsbank) 119
 - reportna (Reportbank) 119
 - mešetarska (Maklerbank) 119
- banking-principle 130
- bankovec (Banknote) 127
- bankovec izdaja — (Banknotenausgabe) 119, 12
- bankovnica (Noten[Zettel]bank) 128
- besist 172
- bilanca plačilna (Zahlungsbilanz) 146
- bimetalizem (Bimetallismus) 103
- blagajna okraj. bolniška (Bezirkskrankenasse) 219
- blagajna društvena (Vereinskrankenasse) 220
- blagajna obratna (Betriebskrankenasse) 220
- blagajna stavbena (Baukrankenasse) 220
- blagajn. zadr. (Genossensch.-Krankenasse) 220, 221
- blago (Ware) 78, 174
- blagovna borza (Warenbörse) 168
- blagovna trgovina (Warenhandel) 175
- blanquisti 268
- borza (Börse) 167
 - blagovna (Warenbörse) 168

borza efektna (Effektenbörse) 168
 produktna (Produktenbörse) 168
 specijalna (Spezialbörse) 168
borzni aražma (Börsenarrangement) 174
borzna igra (Börsenspiel) 173
borzni običaj (Börsenusance) 169
bratovska skladnica (Bruderlade) 220
brzjav (Telegraph) 184

C

Carina finančna (Finanzzoll) 180
carina varstvena (Schutzzoll) 178
cena (Preis) 77
currency-principle 130

Č

Časovna mezda (Zeitlohn) 27
časovni posel (Zeitgeschäft) 170
ček (Check) 121
čekovni zistem (Checksysteem) 121
čista obrest (Nettozins) 200
čista zlata vrednota (reine Goldwährung) 100
čisti dohodek (Reineinkommen) 192
čisti donos (Reinertrag) 5, 189
čistina (Feinheit) 96

D

Davek (Steuer) 13
dedinsko pravo (Erbrecht) 15
dejanski posel (Effektivgeschäft) 170
delavec (Arbeiter) 22

- delavsko varstvo — zakoni za — (Arbeiterschutz-
gesetze) 213
- delavsko zavarovanje (Arbeiterversicherung) 217
- delitev dela (Arbeitsteilung) 52
- delnica (Aktie) 38
- delniška družba (Aktiengesellschaft) 38
- delo (Arbeit) 5, 17, 20
- delo produktivno 23
- delo neproduktivno 23
- delovna plača (Arbeitslohn) 192, 206
- delovni dohodek (Arbeitseinkommen) 191
- delovni sistem (Arbeitssystem) 27
- denar (Geld) 81, 87
- denarna mezda (Geldlohn) 206
- denarni dohodek (Geldeinkommen) 191
- denarni nadomestek (Geldsurrogat) 93, 128,
- deport 172
- depozitni posel (Depositengeschäft) 119
- deprecijacija (Depretiation) 147
- devalvacija (Devaluation) 147
- deviza 151
- diferenčni posel (Differenzgeschäft) 171
- diskont 151
- diskontni posel (Diskontgeschäft) 135
- diskontovanje 151
- dividenda 39
- dobiček podjetniški (Unternehmergewinn) 193
- dobrina (Gut) 2
- dobrina naravna 16
- dobrina umetna 16
- dogovorjena obrest (vereinbarter Zins) 200
- dohodek (dohodki) (Einkommen) 5, 189

- dohodek čisti (Reineinkommen) 192
- dohodek kosmati (Bruttoeinkommen) 190
- dohodek podjetniški (Unternehmereinkommen) 192
- dohodek izvedeni (abgeleitetes E.) 192
 - prvotni (ursprüngliches) 191
 - narodni (Volks-) 191
 - javni (öffentliches) 191
 - zasebni (privates) 191
 - fundirani (fundiertes) 191
 - nefundirani (nichtfundiertes) 191
 - posestni (Besitz-) 191
 - delavni (Arbeits-) 191
 - naturalni (Natural-) 191
 - denarni (Geld-) 191
 - realni (Real-) 191
 - nominalni (Nominal-) 191
- dolg rentni (Rentenanlehen) 164
- dolg vračljiv (tilgbar) 164
- dolgi (dolgoroki) Kredit (langfristiger Kredit) 112
- donos (Ertrag) 5
- donos čisti (Reinertrag) 189
- donos kosmati (Bruttoertrag) 189
- donosnost (Rentabilität) 17
- dopisnica (Korrespondenzkarte) 188
- drobiž (Scheidemünze) 98
- društvo konsumno (Konsumverein) 43
- društvo sirovinsko in skladiščno (Rohstoff & Magazinsverein) 44
- društvo strokovno (Gewerkverein) 72
- družba stavbenska (Baugenossenschaft) 44
- družba (Gesellschaft) 12
 - delniška (Aktiengesellschaft) 38

- družba javna (odprta) (offene Gesellschaft) 36
komanditna (Kommanditgesellschaft) 37
komanditna na delnice (Kommanditgesellschaft auf Aktien) 41
z omejeno zavezo (Gesellschaft mit beschränkter Haftung) 36, 46
prigodna (Gelegenheitsgesellschaft) 47
tiha (stille Gesellschaft) 41
država (Staat) 12
državna nota (državni papirnati denar) (Staatsnote, Staatspapiergeld) 144
državni kredit (Staatskredit) 163
državni romani (Staatsromane) 260
državno gospodarstvo (Staatswirtschaft) 48
dunajska (psihološka) šola (Wiener [psychologische] Schule) 291

E

- Efekti 152
efektivni posel (Effektivgeschäft) 170
efektna borza (Effektenbörse) 168
efektna trgovina (Effektenhandel) 175
eisenaški program (Eisenacher Programm) 280
ekstenzivni obrat (extensiver Betrieb) 51
enostavni osebni kredit (einfach. Personalkredit) 111
erfurtski program (Erfurter Programm) 281
eskompt 117
eskomptni posel (Eskomptgeschäft) 135, 151

F

- Finančna carina (Finanzzoll) 180
fiziokrati 23

fiziokratizem (Physiokratismus) 241
fond mezdni (Lohnfond) 208
fundirani dohodek (fundiertes Einkommen) 191
fuzija (Fusion) 70

G

Gibanje prebivalstva 10
giro - posel 120
glavnica (Kapital) 17, 28
 krožeča, tekoča, obratna (umlaufendes,
 flüssiges Betriebskapital) 92
 produktivna (Produktivkapital) 29
 stoječa (trdna) napravna (dauerndes,
 [stehendes] Anlagekapital) 29
 užitna (Genußkapital) 29
glavnična obrest (Kapitalzins) 200
glavni novec (Hauptmünze) 99, 102
gospodarska dobrina (wirtschaftliches [ökonomi-
 sches] Gut) 3
gospodarski (wirtschaftlich) 16, 17
gospodarstvo (Wirtschaft) 2, 4
gospodarstvo kreditno (Kreditwirtschaft) 110
gostost prebivalstva (Dichte der Bevölkerung) 10
gotovi posel (Bargeschäft) 170
gotški program (Gothaer Programm) 280
Greshamov zakon (Gresham'sches Gesetz) 105

H

Harmonija narodno - gospodarska 253
hipotečni kredit (Hypothekarkredit) 111
hipotečni posel (Hypothekargeschäft) 153

honorar 206
hosist 172
hranilnica (Sparkasse) 155

I

Javna skladoavnica (öffentliches Warenlager) 158
javni dohodek (öffentliches Einkommen) 191
javni kredit (öffentlicher Kredit) 112
jedro (Kern) 96
igra borzna (Börsenspiel) 173
imenska mezda (Nominallohn) 206
imenska (nominalna) vrednost (Nominalwert) 97
Industrial Partnership 207
industrijska nadomestna (rezervna) armada (industrielle Reservearmee) 272, 274
industrijalizem (Industrialismus) 244
intenzivni obrat (intensiver Betrieb) 51
izdaja bankovcev (Banknotenausgabe) 127
izmenjava (Austausch) 77
izseljevanje (Auswanderung) 11, 12
izvedeni dohodek (abgeleitetes Einkommen) 190
izvozna trgovina (Exporthandel) 175

K

Kanal 184
kapitalist 34
kapitalističen 32, 34, 272
kartel 67
klasiška narodno - gospodarska šola (klassische Schule der Nationalökonomie) 249

- kliring promet (Klearing-Verkehr) 123
- kmetijstvo (Landwirtschaft) 50
- koalicija (Koalition) 67
- kolektivisti (Kollektivisten) 259
- komanditna družba (Kommanditgesellschaft) 37
- komanditna družba na delnice (Kommaditgesellschaft auf Aktien 41)
- komisijska trgovina (Kommissionshandel) 175
- komunistički manifest (das kommunistische Manifest) 271
- komunizem (Kommunismus) 258
- konsorcij 47
- konsumpcija (Konsumption) 5
- konsumno društvo (Konsumverein) 43
- kontingent bankovcev — davka prost (steuerfreies Notenkontingent) 131
- kontingentovanje (Kontingentierung) 131
- kontingentovanje posredno (indirekte) 131
- kontingentovanje neposredno (direkte) 130
- kontokorentni posel (Kontokorrentgeschäft) 152
- konverzija (Konversion) 165
- kosmati dohodek (Bruttoeinkommen) 192
- kosmati donos (Bruttoertrag) 189
- kosmata obrest (Bruttozins) 200
- kotovanje (Kotierung) 169
- kovnica (Prägeanstalt) 95
- kovnina (kovna pristojbina) (Prägegebühr) 95
- kratkoroški kreditni posel (kurzfristiges Kreditgeschäft) 153
- kredit 110
- kredit stvarni (Realkredit) 111
- osebni (Personalkredit) 111

- kredit osebni enostavni (einfacher Personal
kredit 111
 - poroštvni (Bürgschaftskredit) 111
 - hipotečni (Hypothekarkredit) 111
 - ročno zastavni (Faustpfandkredit) 111
 - javni (öffentlicher Kredit) 112
 - zasebni (Privatkredit) 112
 - kratkoroki (kurzfristiger Kredit) 112
 - dolgoroki (langfristiger Kredit) 112
 - omejeni (terminierter) 112
 - neomejeni (unterminierter) 112
 - odpovedljiv (kündbarer) 112
 - neodpovedljiv (unkündbarer) 112
 - konsumptivni (Konsumptivkredit) 112
 - produktivni (Produktivkredit) 112
 - kratki (kratkoroki) (kurzfristiger Kredit) 112
 - obratni (Betriebskredit) 112
 - posestni (Besitzkredit) 113
 - napravni (Anlagekredit) 113
 - državni (Staatskredit) 163
- kreditna zadruga (Kreditgenossenschaft) 42
- kreditna banka (Kreditbank) 42
- kreditno gospodarstvo (Kreditwirtschaft) 110
- kriza trgovinska (Handelskrise) 181
 - gospodarska (wirtschaftliche Krise) 181
 - poljedelska 181
 - industrijska 181
 - železnična 181
 - denarna 181
 - kreditna 181
- kroženje dobrin (Güterumlauf, Güterzirkulation) 77
- krščanski socijalizem katoliški 286

krščanski socijalizem protestantski 290
kulturalna potreba (Kulturbedürfnis) 2
kurantni novc (Kurantmünze) 99
kurz menični (Wechselkurs) 158
kurz prisilni (Zwangskurs) 144

L

Lastna trgovina (Eigenhandel) 175
lastnina zasebna (Privateigentum) 14
lastnina skupna (Gemeineigentum) 14
letnina (anuiteta) 154
liberalizem gospodarski (wirtschaftlicher Liberalismus) 255
list zastavni (Pfandbrief) 153
ljudsko preseljevanje (Völkerwanderung) 11
lombard 117
lombardni posel (Lombardgeschäft) 152
lombardovanje 152

M

Mala trgovina (Kleinhandel) 175
manchesterska šola 276
manchesterstvo 276
manufaktura 33
marksisti (Marxisti) 268
materijalistično zgodovinsko naziranje (materialistische Geschichtsauffassung) 284
medkrajevno (interlokalno) seljenje 11
mednarodna delavska zveza (Internationale Arbeiterassoziation) 277

- mednarodna trgovina (internationaler Handel) 175
mednarodna zlata vrednota (internationale Gold-
währung) 108
menica (Wechsel) 148
menica lastna ali solo-menica 149
menica tuja ali pozivna (gezogener Wechsel) 144
menični kurz (Wechselkurs) 158
menični posel (Wechselgeschäft) 148
menjalno in plačilno sredstvo (Tausch- & Zahlungs-
mittel) 89
menjalna vrednost (Tauschwert) 4, 79
merilo obrestno (Zinsfuß) 201
merkantilisti 23
merkantilizem (Merkantilismus) 237
mešetar (Mäkler) 169
mezda (Arbeitslohn) 27, 206
mezda denarna (Geldlohn) 206
 naturalna (Naturallohn) 206
 imenska (Nominallohn) 206
 dejanska (Reallohn) 206
 časovna (Zeitlohn) 207
 od kosa, akordna (Akkordlohn) 207
mezdni fond (Lohnfond) 208
mezda — splošni zakon o — (allg. Lohnges.) 208
monopol 67
 naravni (natürliches) 67
 umetni (künstliches) 68
 državni (Staatsmonopol) 68
 splošni (allgemeines) 68
 krajevni (lokales) 68
morje (Meer, die See) 184

N

- Nadavek (Aufgeld) (Agio) 146
nadprodukcija (Überproduktion) 65
nadomestek denarni (Geldsurrogat) 93
nadomestilen (vertretbar) 168
nadvrednost (Mehrwert) 271, 284
nacijonalisti 259
najemnina (Mietzins) 200
napravna (stoječa, trdna) glavnica 29
narava (Natur) 17
naravna dobrina (natürliches Gut) 16
naravna potreba (Naturbedürfnis) 1, 224
narodne delavnice (Nationalwerkstätten, Ateliers nationaux) 267
narodni dohodek (Volkseinkommen) 190
nar. gospodarstvo (Volkswirtschaft, Nat.-Ökonomie) 6
naturalna mezda (Naturallohn) 206
naturalni dohodek (Naturaleinkommen) 191
nefundirani dohodek (nichtfund. Einkommen) 191
neodpovedljiv kredit (unkündbarer Kredit) 112
neomejeni kredit (unterminiierter Kredit) 112
nepokrit (nicht gedeckt) 129
neposredno kontingentovanje (direkte Kontingentierung) 130
neproduktivno delo 23
nezavarovani (nepokrit) 128
nihilisti 266
nominalni dohodek (Nominaleinkommen) 191
nota državna (Staatsnote) 144
notranja trgovina (Binnenhandel) 175
novčno merilo (Münzfuß) 95
novec (Münze) 95

- novec glavni (Hauptmünze) 99, 102
novec kurantni (Kurantmünze) 102
novec trgovinski (Handelsmünze) 102

O

- Običaj borzni (Börsenusage) 169
objektivna (prometna, tržna, menjalna vrednost)
(objektiver [Verkehrs], [Markt], Tauschwert) 80
obračunovališče (Abrechnungsstelle) 124
obrat (Betrieb) 35, 49
obratna (tekoča, krožeča) glavnica 29
obrest glavnična (Kapitalszins) 200
 kosmata (Bruttozins) 200
 čista (Nettozins) 200
 prvotna (ursprünglicher Zins) 200
 dogovorjena (vereinbarter Zins) 200
 posojilna (Darlehenszins) 200
obrestno merilo (obrestna stopinja) (Zinsfuß) 201
obrestno merilo (poprečno v deželi navadno, srednje)
(Durchschnitts-, landesüblicher Zinsfuß) 204
obrestno merilo oficijalno (offizieller Zinsfuß
[Bankrate]) 119
obroč (Ring) 70
obrt (Gewerbe) 61
odpovedljiv kredit (kündbarer Kredit) 112
odstop (Remedium, Toleranz) 96
omejeni kredit (terminierter Kredit) 112
osebni kredit (Personalkredit) 111

P

- Papir vrednostni (Wertpapier) 152
papirji vrednostni, trgovina z — 175

- papirna vrednota (Papierwährung) 102, 146
- papirnati denar bančni (Bankpapiergeld) 145
- papirnati denar državni (Staatspapiergeld) 144
- parti ouvrier revolutionnaire 267
- pasivna trgovina 175
- plača delovna (Arbeitslohn) 206
- plača uradniška (Gehalt) 206
- plača podjetniška (Unternehmerlohn) 193
- plačilna bilanca (Zahlungsbilanz) 146
- plačilna zmožnost (Zahlungsfähigkeit) 99
- plodnost (Produktivität) 17
- podjetbe javne (öffentliche Unternehmungen) 48
- podjetba (Unternehmen, Unternehmung) 34
- podjetnik (Unternehmer) 22, 33, 192
- podjetniška plača (Unternehmerlohn) 193
- podjetniški dobiček (Unternehmergewinn) 193, 196
- podjetniški dohodek (Unternehmereinkommen) 192
- podlage produkciji — produkcijski činitelji (Grundlagen der Produktion, Produktionsfaktoren) 17
- podnebje (Klima) 18
- pogodba trgovinska (Handelsvertrag) 180
- poklic (Beruf) 57
- pokrit (gedeckt) 129
- pokrit z gotovino (bargedeckt) 129
- pokrit bankovno (bankmäßig gedeckt) 129
- polica zavarovalna (Versicherungspolizze) 217
- polnovreden (vollwertig) 97
- ponudba (Angebot) 80
- pomorska trgovina (Seehandel) 175
- porabna vrednost (Gebrauchswert) 4, 79
- poroštveni kredit (Bürgschaftskredit) 111
- posamezno gospodarstvo (Einzelwirtschaft) 6

- posel depozitni (Depositengeschäft) 119
posel eskomptni (Eskomptgeschäft) 151
posel giro- (Girogeschäft) 120
posel gotovi (Bargeschäft) 170
posel časov., terminski (Zeit [Termin] Geschäft) 170
 dejanski (efektivni) (Effektivgeschäft) 170
 diferenčni (Differenzgeschäft) 171
 deportni (Deportgeschäft) 172
 reportni (Reportgeschäft) 172
 premijski (Prämiengeschäft) 172
 hipotečni (Hypothekargeschäft) 153
 kontokorentni (Kontokorrentgeschäft) 152
 kred. kratkoroki (kurzfrist. Kreditgeschäft) 153
 lombardni (Lombardgeschäft) 152
 menični (Wechselgeschäft) 148
posestni dohodek (Besitzeinkommen) 191
posestni kredit (Besitzkredit) 113
posojilna obrest (Darlehenszins) 200
posojilnica (Vorschußkasse) 155
posredna trgovina (Zwischenhandel) 175
posredno kontingentovanje (indirekte Kontingen-
 tierung) 131
pošta (Post) 184
poštno društvo svetovno (Weltpostverein) 188
poštna hranilnica (Postsparkasse) 157
pot (Weg) 184
pot (cesta) občinska (Gemeindeweg) [Straße] 184
pot (cesta) okrajna (Bezirksweg) 184
 deželna (Landesweg) 184
 državna (Reichsweg) 184
 kopna (Landweg) 184
 povodna (Seeweg) 184

- potreba naravna (Naturbedürfnis) 1, 224
površje zemeljsko (Erdoberfläche) 19
pozavarovanje Rückversicherung 217
pozivna menica 149
prebivalstvo (Bevölkerung) 8
predrugačba (konverzija) (Konversion) 165
prekop (Kanal) 184
premičnine, trgovina s — 175
premija zavarovalna (Versicherungsprämie) 215
premijski posel (Prämiengeschäft) 172
prenos dobrin 22
preosnovalci zemljišča (Bodenreformer) 259
preseljevanje ljudsko (Völkerwanderung) 11
prestopna teža (Passiergewicht) 97
pridobitna in gospodarska zadruga (Erwerbs- und
Wirtschaftsgenossenschaft) 41
pridobiv. dobrin (Güterbeschaf., Produktion) 4, 16
prigodna družba (Gelegenheitsgesellschaft) 47
prihranek (Ersparnis) 229
prisilni kurz (Zwangskurs) 144
prisilno gospodarstvo (Zwangswirtschaft) 48
produkcija (proizvajanje) (Produktion) 4
produkcijska dobrina (Produktionsgut) 4
produkcijski stroški (Produktionskosten) 80, 82
produkt. zadruga (Produktionsgenossensch.) 44, 276
produktna borza (Produktenbörse) 168
produktivni kredit (Produktivkredit) 112
produktivno delo 23
promet (Verkehr) 61, 78
prometna vrednost (Verkehrswert) 4, 80
prosta trgovina (Freihandel) 178
prvotni dohodek (ursprüngliches Einkommen) 190

R

- Razdeljev. dobrin (Güterverteil.) Distribution 189
razdolžba (Amortisation) 165
razkošje (Luxus) 227
razpečališče (Absatzgebiet) 57
razred (Klasse) 58
realni dohodek (Realeinkommen) 191
recepis (sklad.-posestni list) (Lagerbesitzschein) 158
regres — pravica (Regressrecht) 150
reka (Fluß) 184
remitent 149
renta zemljiška (Bodenrente) 197
 poljedelska (landwirtschaftliche) 198
 staviška (Baugrundrente) 198
 rudniška (Bergwerksrente) 198
rentni dolog (Rentenanlehen) 164
report 172
rezerva bankovcev davka prosta (steuerfreie Noten-
 reserve) 131
rimesa 149
ročno zastavni kredit (Faustpfandkredit) 111
rodbinska ustanova (Familiengründung) 37
rokodelstvo (Handwerk) 50
rudarstvo (Bergwesen) 61

S

- Sindikar 47
skladovnica javna (öffentliches Warenlager) 158
sklepna enota (Schlußeinheit) 170
skupna lastnina (Gemeineigentum) 14
socialistes indépendants 267
socijalisti agrarni (Agrarsozialisten) 291

- socijalizem (Sozialismus) 258
- socijalizem državni (Staatssozialismus) 286
- socijalna demokracija (Sozialdemokratie) 270
- socijalna reforma (Sozialreform) 285
 - liberalna (liberale) 285
 - konservativna (konservative) 285, 286
 - cerkvena (kirchliche) 285, 286
 - krščansko-socijalna (christlichsoziale) 286
- specijalna borza (Spezialbörse) 168
- splošni zakon o mezdi (allg. Lohngesetz) 208
- stan (Stand) 58
- stavbenska družba (Baugenossenschaft) 44
- stopinja obrestna (Zinsfuß) 201
- stroj (Maschine) 59
- strokovno društvo (Gewerkverein) 72
- stroški dobrine 5
- stvarni kredit (Realkredit) 111
- subjektivna (porabna) vrednost (subjekt. Wert) 79
- submisija (Submission) 69
- suhem trgovina po — (Landhandel) 175
- surogat denarni (Geldsurrogat) 93 128
- svoboda prometa (Verkehrsfreiheit) 13
- svobodna (prosta) dobrina (freies Gut) 3
- svoboda osebna (persönliche Freiheit) 13

Š

- Šepajoča zlata vrednota (hinkende Goldwähr.) 100
- špekulacija (Spekulation) 66

T

- Tarifa, avtonomna, splošna (allgemeiner, autonomer Tarif) 181

- tehniški (tehnični) (technisch) 16
tekmovanje (Konkurrenz) 64, 65
telefon 184
terminski posel (Termingeschäft) 170
teža prestopna (Passiergewicht) 97
tiha družba (stille Gesellschaft) 41
točki zlati (goldene Punkte) 159
tovarna (Fabrik) 34, 50
Trades Unions 269
trasant 149
trasat 149
trata 149
trg (Markt, Absatzgebiet) 57, 78
trgovina (Handel) 50, 61, 174
trgovina s premičninami (blagovna) (Warenhandel)
i. e. S.) 175
trgovina z nepremičninami (Immobilienhandel) 175
z vrednostnimi papirji 175
notranja (Binnenhandel) 175
zunanja (Außenhandel) 175
uvozna (Einfuhrhandel) 175
izvozna (Ausfuhrhandel) 175
mednarodna (internationaler Handel) 175
posredna (Zwischenhandel) 175
po suhem (Landhandel) 175
pomorska (Seehandel) 175
aktivna (Aktivhandel) 175
pasivna (Passivhandel) 175
lastna (Eigenhandel) 175
komisijska (Kommissionshandel) 175
na drobno (en detail) 175
na debelo (en gros) 175

- trgovina mala (Kleinhandel) 175
- velika (Großhandel) 175
- mednarodna (internationaler Handel) 175
- prosta (Freihandel) 178
- svetovna (Welthandel) 178
- trgovinska kriza (Handelskrise) 181
- trgovinska pogodba (Handelsvertrag) 180
- trgovinski vpisnik (Handelsregister) 36
- trošenje (konsumpcija) (Konsumption) 222
- trust 70
- tuja menica 149

U

- Umetna dobrina 16
- uradnik (Beamter) 48
- uravnava produkcije (Regelung der Produktion) 64
- uravnava rek (Flußregulierung) 184
- ustanova rodbinska (Familiengründung) 37
- uvozna trgovina (Einfuhrhandel) 175

V

- Valuta (Währung) 94
- warrant (skladovno zastavni list) (Lagerpfandschein) 158
- varstvena carina (Schutzzoll) 178
- velika trgovina 175
- vozila in občila (Transport- und Kommunikationsmittel) 79, 184
- vpisnik trgovinski (Handelsregister) 36
- vpraševanje (Nachfrage) 80
- vračljivi dolg 164
- vrednost (Wert) 3, 16, 77
- vrednost imenska (nominalna) (Nominalwert) 97

vrednota (valuta) (Währung) 94
vrednostni papir (Wertpapier) 152
vrednota zlata (Goldwährung) 94, 99
 srebrna (Silberwährung) 94, 102
 dvojna (Doppelwährung) 94, 103
 vspretna (Parallelwährung) 94
 kronska (Kronenwährung) 95
 čista zlata (reine Goldwährung) 100
 šepajoča zlata (hinkende Goldwährung) 100
 papirna (Papierwährung) 102, 146
 mednarodna zlata (internationale Gold-
 währung) 108.

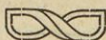
Z

Zadruga pridobitna in gospodarska (Erwerbs- und
 Wirtschaftsgenossenschaft) 41
zadruga kreditna (Kreditgenossenschaft) 42
zadruga produktivna (Produktivgenossenschaft) 44
zakon Greshamov (Gresham'sches Gesetz) 105
zakoni o delavskem varstvu (Arbeiterschutzge-
 setze) 213
zakupnina (Pachtzins) 201
zasebna lastnina (Privateigentum) 14
zasebni dohodek (Privateinkommen) 191
zasebni kredit (Privatkredit) 112
zastavljalnica (Pfandleihanstalt) 152
zastavni list (Pfandbrief) 153
zavarovalna polica (Versicherungspolizze) 217
zavarovalna premija (Versicherungsprämie) 215
zavarovanje (Versicherung) 215
 zoper škodo (Schadenversicherung) 216
 osebno (Personenversicherung) 216

- življensko (Lebensversicherung) 216
- prisilno (Zwangsversicherung) 217
- prostovoljno (freiwillige Versicherung) 217
- za slučaj bolezni (Krankenversicherung) 218, 219
- zopernežgode (Unfallversicherung) 218
- za starost in onemoglost (Alters- und Invaliditätsversicherung) 218
- združevanje pri delu (Arbeitsvereinigung) 52
 - enovito (einfache) 52
 - sestavljeno (zusammengesetzte) 52
- zemljepisna lega 19
- zemeljsko površje (Erdoberfläche) 20
- zemljiška renta (Bodenrente) 197, 192
- zgodovinsko-etična šola (historisch-ethische Schule) 290
- zlati točki (goldene Punkte) 159
- zlitina (Legierung) 96
- zmožnost plačilna (Zahlungsfähigkeit) 99
- znanstveni socijalizem (wissenschaftlicher Sozialismus) 261
- zunanja narava (äußere Natur) 7.

Ž

- Železni (kruti) zakon o mezdi (ehernes [grausames] Lohngesetz) 209
- železnica (Eisenbahn) 184.

Popravki.

- Stran 3 druga vrsta od spodaj beri: **zadovoljila** mesto zadovoljile.
- Stran 5 osma vrsta od zgoraj beri: **nova dobrina** mesto novo dobro.
- Stran 25 dvanajsta vrsta od zgoraj izpusti besedo **brezuspešno**.
- Stran 36 štirinajsta vrsta od zgoraj beri: Sicer ni potreba, da družabnik vtakne vse svoje premoženje. . .
- Stran 72 šesta vrsta od spodaj beri: **professionels** mesto professionnelles.
- Stran 77 pristavi poleg III. Kroženje dobrin (**cirkulacija**).
- Stran 79 prva vrsta od zgoraj beri: **vozila in občila** mesto občila.
- Stran 91 druga vrsta od zgoraj beri: **izkovano** mesto izkovan.
- Stran 112 osma vrsta od zgoraj beri: **kratkoroški in dolgoročni kredit** mesto kratki in dolgi kredit.
- Stran 170 deseta vrsta od zgoraj beri: **češke industrijske banke** mesto češke živnostenske banke.
- Stran 181 peta vrsta od zgoraj beri: **enotna** mesto enoten.
- Stran 243 deveta vrsta od spodaj beri: **productive** mesto produktive.
- Stran 243 osma vrsta od spodaj beri: **stérile** mesto stéril.
- Stran 254 enajsta vrsta od spodaj beri: **Nouveaux** mesto Nouveause.
- Stran 258 dvanajsta vrsta od zgoraj beri: **5** mesto 4.
- Stran 260 šesta vrsta od zgoraj beri: **socijalistiških** mesto sicialistiških.
- Stran 262 deveta vrsta od spodaj beri: **b)** mesto a).
- Druge manjše tiskovne pomote naj blagovoljno čitatelj sam popravi.

Vsebina.

Predgovor

Strani

Uvod	1
----------------	---

Osnovni pojmi	1
-------------------------	---

1. Potrebe	1
----------------------	---

2. Dobrine	2
----------------------	---

3. Vrednost	3
-----------------------	---

4. Gospodarstvo	4
---------------------------	---

I. Predpogoji uspešnega razvoja gospodarstva.

1. Zunanja narava	7
-----------------------------	---

2. Prebivalstvo	8
---------------------------	---

3. Država	12
---------------------	----

4. Osebna svoboda in svoboda prometa .	13
--	----

5. Zasebna lastnina	14
-------------------------------	----

6. Dedinsko pravo	15
-----------------------------	----

II. Pridobivanje dobrin (produkcija).

A. Podlage produkciji	17
---------------------------------	----

I. Narava	17
---------------------	----

II. Delo	20
--------------------	----

III. Glavnica	18
-------------------------	----

	Stran
B. Organizacija produkcije	32
1. Vrsta produkcije	32
2. Združevanje in delitev dela pri pro- dukciji	52
3. Stroji	59
a) Nekoliko zgodovine	59
b) Narodno - gospodarski pomen strojev	61
C. Uravnava produkcije	64
I. Tekmovanje (konkurenca)	64
II. Monopoli in karteli	67
III. Delavska društva	72

III. Kroženje dobrin (cirkulacija).

A) Izmenjava, vrednost, cena	77
B) Denar	87
1. Pomen in zgodovina	87
2. Vrednost denarja	91
3. Državna ureditev denarja	94
4. Vrednote posameznih držav	99
a) Zlata vrednota	99
b) Srebrna vrednota	102
c) Dvojna vrednota (bimetalizem)	103
5. Greshamov zakon	105
6. Vprašanje o vrednoti	108
C) Kredit	110
1. Pomen. Vrste kredita	110
2. Organizacija kredita	116
a) Banke	116
α) Depozitni posli	119

	Stran
β) Giro-posli	120
γ) Izdaja bankovcev	127
δ) Menični ali eskomptni posli	148
ε) Lombardni posli	152
ζ) Kontokorentni posel	152
η) Hipotečni posli	153
b) Hranilnice in posojilnice	155
c) Javne skladovnice	158
3. Kredit in mednarodna plačila	158
4. Državni kredit	163
D) Borza	167
E) Trgovina	174
1. Pojem in pomen trgovine	174
2. Mednarodna trgovina	177
3. Trgovinske (gospodarske) krize	181
F) Vozila in občila	184

IV. Razdeljevanje dobrin (distribucija).

A) Dohodek	189
I. Podjetniški dohodek	192
II. Zemljiška renta	197
III. Glavnična obrest	200
IV. Delovna plača	206
B) Zavarovanje	215
I. O zavarovanjih sploh	215
II. Delavska zavarovanja	217

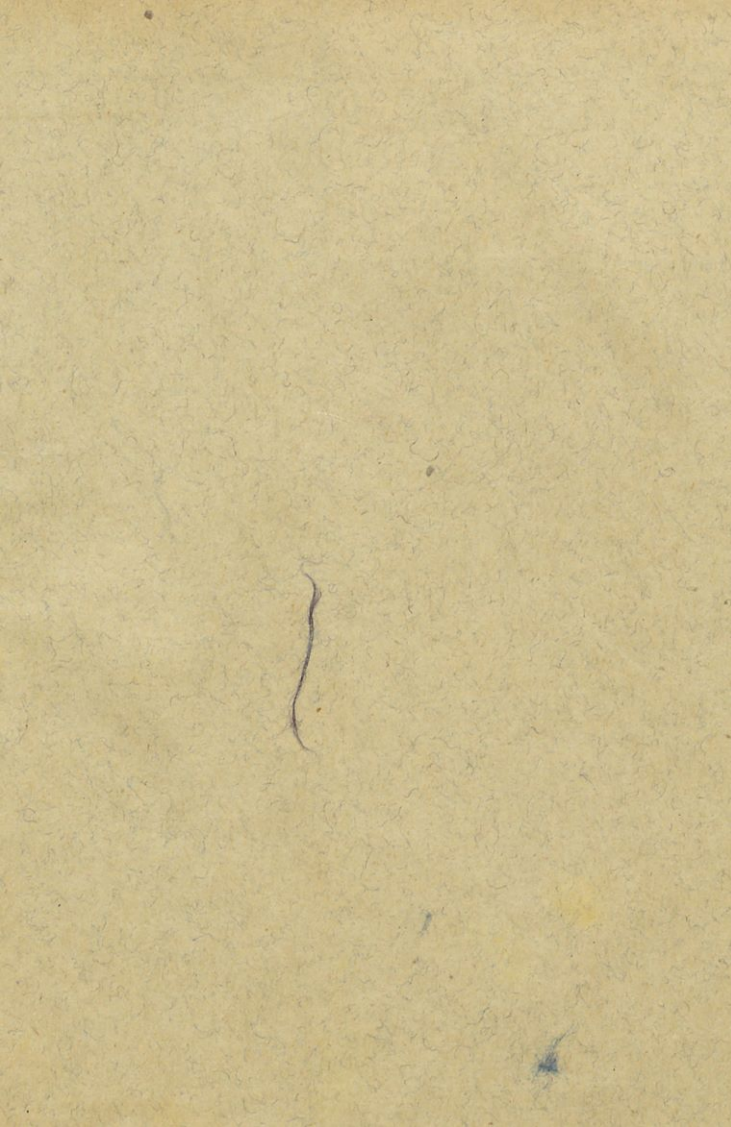
V. Trošenje dobrin (konsumpcija).

1. Pojem	222
2. Naravne potrebe	224

3. Razkošje	227
4. Prihranek	229

VI. Zgodovinski razvoj narodnega gospodarstva.

I. Stari in srednji vek	232
II. Novi vek	236
1. Merkantilizem	237
2. Fiziokratizem	241
3. Industrijalizem ali Smithov zistem	244
4. Nasprotniki Smithovega zistema	254
5. Socijalizem in komunizem	258
a) Pojem in pričetki socijalizma	258
b) Socijalizem na Francoskem in Angleškem	226
c) Socijalizem na Nemškem in Avstrijskem (znanstveni socijalizem)	270
6. Socijalna reforma	285
a) Liberalna socijalna reforma	285
b) Konservativna socijalna reforma (državni socijalisti)	286
c) Krščansko-socijalna reforma	286
7. Druge moderne narodno-gospodarske šole	290
Stvarno kazalo	293
Popravki	316

NARODNA IN UNIVERZITETNA
KNJIILNICA

00000481856

704600

42000

